

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YETİŞKİNLERDE TEVEKKÜL ANLAYIŞINA
PSİKO-SOSYAL YAKLAŞIM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Korkut ALTAY

**Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Din Psikolojisi**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Ali Vasfi KURT

EKİM - 2014

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

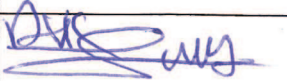

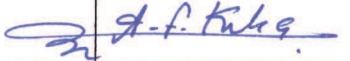
YETİŞKİNLERDE TEVEKKÜL ANLAYIŞINA
PSİKO-SOSYAL YAKLAŞIM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Korkut ALTAY

Enstitü Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Din Psikolojisi

Bu tez 10 / 10 /2014 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Ali Vahit KURG	Beşerî	
Yrd. Doç. Dr. Cenkhan ATMAZ	Beşerî	
Doç. Dr. A. Faruk KILIÇ	Beşerî	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygu olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Korkut ALTAY

10.10.2014

ÖNSÖZ

Yetişkinlerin tevekkül konusundaki eğilimlerinin İslam inanç ve kültürünün günlük yaşamda en çok görülen ibadetlerinden olan namaz kılma davranışı ile ilişkisinin incelenmesi konu olarak çalışılmaya değer bulunmuştur. Felsefe ve din bilimleri alanında yetişmemize yardımcı olan ve bize bu sahada ufuk açan bütün hocalarımıza teşekkürlerimi sunarım. Özellikle danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ali Vasfi Kurt'a ve Prof. Dr. Abdulvahit İmamoğlu'na teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

Korkut ALTAY

10.10.2014

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLolar LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TEORİK ÇERÇEVE	5
1.1. Tevekkül Kavramına Genel Bakış.....	5
1.2. İslami Tevekkül Anlayışı.....	7
1.3. Tevekkülün Psikolojik Yönü.....	11
1.3.1. Dini Başa Çıkma	11
1.3.2. Güven Duygusu ve Umut Açısından Tevekkül	14
1.3.3. Stres faktörleri ve Tevekkül	19
1.4. Tevekkül ile Yakın İlişkili Kavramlar	21
1.4.1. Tevekkül ve İman İlişkisi	21
1.4.2. Tevekkül ve Kader İlişkisi.....	23
1.4.3. Tevekkül ve Kanaat İlişkisi	25
1.4.4. Tevekkül ve Sabır İlişkisi	28
1.5. Yetişkinliğe Genel Bakış	30
1.5.1. Yetişkinlik Dönemleri.....	32
1.5.2. Yetişkinlikte Düşünce Tarzı.....	36
1.5.3. Yetişkinlik ve Sosyokültürel Ortam.....	38
1.5.4. Yetişkinlerde Girişimcilik	42
1.6. Dini Açıdan Yetişkinlik	53
1.6.1. İslam Dinine Göre Yetişkinlik	53
1.6.1. Yetişkinlikte Dini Hayat	56

BÖLÜM 2: BULGULAR VE YORUMLAR	60
2.1. Demografik Özellikler	60
2.1.1. Cinsiyete Göre Dağılım	60
2.1.2. Yaşlara Göre Dağılım	61
2.1.3. Öğrenim ve Sosyoekonomik Duruma Göre Dağılım.....	61
2.1.4. Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılım.....	63
2.2. Demografik Özelliklere Göre Namaz Kılma Dağılımı.....	65
2.2.1. Cinsiyete Göre Namaz Kılma Dağılımı.....	66
2.2.2. Yaşlara Göre Namaz Kılma Dağılımı	68
2.3. Tevekkül Önergelerine Katılım ve Namaz Kılma Karşılaştırması	75
2.3.1. Tevekkül Telakkisi	75
2.3.2. Tevekkül ve Maddiyat İlişkisi.....	79
2.3.2. Tevekkül ve Nedensellik İlişkisi	86
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	92
KAYNAKÇA	96
EKLER	102
ÖZGEÇMİŞ	107

KISALTMALAR

Akt. : aktaran

Bkz. : bakınız

c. : cilt

Haz. : hazırlayan

s. : sayfa

terc. : tercüme eden

vb. : ve benzeri

vs. : ve saire

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı	58
Tablo 2: Örneklemin Cinsiyete Göre Dağılımı	59
Tablo 3: Örneklemin Öğrenim Durumuna Göre Dağılımı	59
Tablo 4: Örneklemin Sosyoekonomik Duruma Göre Dağılımı	60
Tablo 5: Örneklemin Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılımı	61
Tablo 6: Örneklemin Namaz Kılma Durumuna Göre Dağılımı	63
Tablo 7: Örneklemin Cinsiyete Göre Namaz Kılma Durumu	64
Tablo 8: Örneklemin Yaşlara Göre Namaz Kılma Durumu	66
Tablo 9: Örneklemin Öğrenim Durumuna Göre Namaz Kılma Durumu	68
Tablo 10: Örneklemin Sosyoekonomik Duruma Göre Namaz Kılma Durumu	70
Tablo 11: Tevekkülün Kapsayıcılığı Maddesine Verilen Cevap	72
Tablo 12: Tevekkülün Cesaret Bulmadaki Önemi Maddesine Verilen Cevap	74
Tablo 13: Tevekkülün Maddiyata Göre Önceliği Maddesine Verilen Cevap	76
Tablo 14: Zenginlik ve Tevekkül İlişkisi Maddesine Verilen Cevap	79
Tablo 15: Sigorta Yaptırma ile Tevekkül Etme İlişkisi Maddesine Verilen Cevap	81
Tablo 16: İşsizlik Parası ile Tevekkül Etme İlişkisi Maddesine Verilen Cevap	83
Tablo 17: Nedenselliğe Güvenme ve Tevekkül İlişkisi Maddesine Verilen Cevap	85
Tablo 18: Türbe Ziyaretlerine Bakış Açısı Maddesine Verilen Cevap	87
Tablo 19: İdeal Tevekkül Tavrı Örneği Maddesine Verilen Cevap	89

Tezin Başlığı: “Yetişkinlerde Tevekkül Anlayışına Psiko-sosyal Yaklaşım”	
Tezin Yazarı: Korkut Altay	Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali Vasfi Kurt
Kabul Tarihi: 10 Ekim 2014	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 101 (tez) + 6 (ek)
Anabilimdalı: Felsefe ve Din Bilimleri	Bilimdalı: Din Psikolojisi
<p>İslam dinindeki tevekkül anlayışı manevi destek sağlamak suretiyle yetişkinlerin başarı güdüsüne ve girişimcilik ruhuna katkıda bulunabilecek önemli bir faktördür. Tevekkülle yakın alakalı olan başarı güdüsüne yönelik olumlu kişilik özelliklerinin namaz kılma gibi dini pratikler ile doğru orantılı arttığını gösteren çalışmalar da bulunmaktadır.</p> <p>Bu çalışmamızda iş hayatındaki yetişkinlerin tevekkül anlayışının gerektirdiği olumlu düşünce tarzını ne ölçüde kabul ettikleri ve bu düşünce tarzı ile namaz kılma arasında anlamlı bir ilişki bulunup bulunmadığı anket yoluyla ortaya konulmuştur.</p> <p>Saha araştırmamızın evreni İstanbul Anadolu Yakasında esnafılık yapan 20-59 yaş arası yetişkinlerdir. Esnafta maaşlı çalışanlara göre girişimcilik yönünün ön plana çıkması ve işyeri ziyaretlerinin anket uygulanabilirliğini kolaylaştırması sebebiyle böyle bir tercih yapılmıştır. Örneklemimizde toplam sayı 169’dur ve 141’i (%83,4) erkek, 28’si (%16,6) kadın şeklinde evreni temsil ettiği varsayılmıştır. Katılımcıların iş yerlerine rastgele ziyaret yapılmış ve anket formları doldurulmuştur. Daha sonra veriler istatistiksel yöntemlerle (SPSS) değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Çalışmamız sonucunda ortaya çıkan tabloda tevekkülün getirdiği olumlu düşünce tarzının namaz kılma davranışıyla beraber doğru orantılı artış gösterdiği görülmüştür.</p>	
Anahtar kelimeler: Tevekkül, Yetişkinler, Namaz Kılma	

Sakarya University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: “Psycho-social Approach to Adults’ Understanding of Reliance on God”	
Author: Korkut Altay	Supervisor: Yrd. Doç. Dr. Ali Vasfi Kurt
Date: 10 October 2014	Nu. of pages: vi (pre text) + 101 (main body) + 6 (App.)
Department: Philosophy and Religious Sciences	Subfield: Psychology of Religion
<p>The understanding of <i>tawakkul</i> (reliance on God) in Islam may positively contribute to individuals’ achievement motivation by providing them with spiritual support. In addition some studies indicate that the frequency of practicing the daily prayers is in direct proportion with certain positive characters found in those who possess success motivation.</p> <p>By using a survey, we tried to show the contributors’ degree of accepting the positive way of thinking necessitated by the understanding of <i>tawakkul</i>, and then whether a meaningful relation exists between this way of thinking and daily religious practices.</p> <p>The universe of our field research is adults between ages 20-59, who run their shops on the Anatolian side of Istanbul. Such a preference has been made for the reason that entrepreneurship is more evident in self-employed people and that shop visits facilitate applying the survey. The sample is assumed to be representing the universe and is made-up as a total of 169 adults, 141 (83.4%) men and 28 (16.6%) women. The contributors’ workplaces were visited and the questions were answered. Later, the data was evaluated with statistical methods (SPSS) and then interpreted. According to the picture revealed by our study, the positive way of thinking brought about by reliance on God is directly proportional with the frequency of practicing the daily prayers.</p>	
Keywords: Reliance on God, adults, observing the prayers.	

GİRİŞ

Araştırmanın Önemi

Tevekkül anlayışı, bir kişinin hayata ve hadiselere bakış tarzında en temel unsurlardan biridir. Kaynağını İslam dininden alan bu anlayış, sadece dini sahaya sınırlı olmakla kalmayıp, bir kimsenin hayatta, aktif veya pasif bir tutum ve davranış sergilemesinde belirleyici bir rol oynayabilmektedir.

Tevekkülün kişiyi toplumsal başarı inancına sahip kılması, bireyleri özgüvene sahip toplum oluşturma imkânı sunması, tembellik ve başarısız olma korkusunun yenilmesine katkısı bulunmaktadır. Ayrıca bir işte başarılı olma ve zor işlere tereddütsüz girişip üstesinden gelme yolunda kişiyi cesaretlendirmesi ve ona bu konuda psikolojik güç vermesi ve toplumsal çalışma bilincine katkıları gibi olumlu yönlendirmeleri dolayısıyla büyük önem taşımaktadır.

Girişimcilik konusu genel olarak işletme ve ekonomi gibi disiplinler bağlamında ele alınmakla beraber, tevekkülün girişimcilik ve başarıya olan göz ardı edilemez etkisi, din psikolojisi ile iş hayatı arasında kayda değer bir bağ kurmuş olmaktadır.

Bir ülkedeki ortalama insanların girişimcilik özelliklerine sahip olmaları ve bu sayının fazlalığı o ülkenin özel teşebbüs gücünün gelişmesi için önemli bir etkidir. Kahraman ve diğerlerinin 2011 yılında yaptıkları araştırmada da görülebileceği gibi, bu varsayımı destekleyen birçok çalışma mevcuttur.

Girişimci kişilerin ön plana çıkan bir özelliği bu kişilerin bizzat başarı güdüsüne sahip olmasıdır. Bir girişimi başlatmak için başarı güdüsünün kendisi bu insanlar için en önemli motivasyon kaynağıdır. Girişimciliğe etki eden kültürel etkenlerin alt bileşenlerinden birisi de din faktörüdür.

Din, fertleri gerçekliği yorumlayan ve insanın varlığını tanımlayan bir yönelim sisteminin temeli üzerinde birleştirir. Değerler ahlakına bağlı olan sosyal bilimciler dinin fert ve toplumda ortak bazı değerler sunmak suretiyle, ferdi özlemler ile toplumun istekleri arasında meydana getirdiği uyumlulaştırma üzerinde durmaktadırlar.

Buna göre, din bireyin kendi toplumunun değerleri lehinde güdüsel bağlanma ve bu değerler vasıtasıyla bireyin o toplumdaki rolü için toplumun taahhüdü arasında dengeyi gayet güzel bir Şekilde kurmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmamızın amacı ülkemiz insanının tevekkül anlayışıyla namaz kılma davranışı arasındaki ilişkiyi anlamak ve bu anlayışın bireylerin hadiseler karşındaki tavırlarını nasıl yönlendirdiğini ortaya çıkarmaktır. Bu durumu anlamak, öncelikle İslam dinine göre yaşamanın toplumları geri bıraktığı iddiasına açıklık getirmeye yardım edecek, ayrıca girişimciliğe ve toplum olarak kalkınmamıza olumlu katkısı olabilecek doğru tevekkül anlayışını insanımıza kazandırma adına neler yapabileceğimiz hususunda bize bir ufuk göstermiş olacaktır.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

İslam lkelerinin sosyo-ekonomik anlamda yoksul koşullarda olmasının bir nedenin İslam inancı olduğunu iddia eden sosyal bilimciler bulunmaktadır. Örneğin 1988 yılında, Mısır halkı üzerinde E. Tuma tarafından yapılmış olan çalışmada, Mısır halkının geri kalmasının nedeni olarak, bu halkın sahip olduğu İslam inancı olduğu ifade edilmiştir.

Öte yandan Kahraman ve diğerlerinin (2011) de ortaya koyduğu gibi, namaz kılma gibi dini davranışların insanların başarı güdüsüne yönelik kişilik özellikleri ile doğru orantılı arttığını gösteren çalışmalar da mevcuttur.

Araştırmamızın konusu iş hayatındaki yetişkinlerin tevekkül anlayışının gerektirdiği olumlu düşünce tarzını ne ölçüde kabul ettiği hususudur.

Araştırmanın problemi ise bu kabul derecesi ile namaz kılma davranışı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığıdır. Ayrıca demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, öğrenim durumu ve sosyoekonomik düzey) ile namaz kılma davranışı arasındaki ilişki de araştırılacaktır.

Hipotezler:

1. Cesaret verici yönü bakımından tevekkül, namaz kılma sıklığı arttıkça daha fazla önem kazanmaktadır.
2. Gelecek kaygısıyla başa çıkmada tevekkül, namaz kılma sıklığı arttıkça maddi birikime göre daha ön plana çıkmaktadır.
3. Zengin olmanın tevekküle ihtiyacı azaltmayacağı fikri ile namaz kılma davranışı arasında doğru orantılı bir ilişki vardır.
4. Kişinin malını sigorta ettirmesinin tevekkülü zayıflatacağı fikri ile namaz kılma davranışı arasında doğru orantılı bir ilişki vardır.
5. İşsizlik parası almanın tevekkülü zayıflatacağı fikri ile namaz kılma davranışı arasında doğru orantılı bir ilişki vardır.
6. Nedenselliğe riayet edip olumlu netice alındıktan sonra, bu neticeyi asıl verenin Allah olduğu fikrini kabul etme hususunda anlamlı bir fark yoktur.
7. Türbe ziyaretlerinin dilek tutmak için yapılmasının yanlış olduğu fikri ile namaz kılma davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.
8. İdeal tevekkül tavrını bilme ile namaz kılma davranışı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Demografik özelliklerle ilgili hipotezler

9. Kadınlarda namaz kılma davranışı erkeklere göre daha fazladır.
10. Namaz kılma davranışı yaşla beraber artış göstermektedir.
11. Öğrenim düzeyi arttıkça namaz kılma davranışı azalmaktadır.
12. Sosyoekonomik durum ile namaz kılma davranışı arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

Araştırmanın Evreni ve Yöntemi

Araştırmamızın evreni İstanbul Anadolu yakasında esnaflık yaparak hayatını kazanan yetişkinlerdir. Çalışmamızda evreni yansıtacak örneklem olarak yaşları 20-59 arasında değişen, 141'i erkek 28'i kadın olmak üzere toplam 169 yetişkin kabul edilmiştir.

Katılımcılar araştırmacı tarafından oluşturulmuş anket sorularını cevaplamıştır. Anket iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde demografik özelliklere yönelik, ikinci bölümde ise tevekkül bağlamında hadiselere bakış açısını anlamaya yönelik sorular bulunmaktadır. Anket soruları ekte mevcuttur.

Anket formlarının tamamı doldurulduktan sonra elde edilen veriler SPSS (Statistical Package for Social Sciences) bilgisayar paket programı ile değerlendirilmiştir.

Yukarıda verilen çerçevede, demografik özellikler ile tevekkül konusundaki anket maddelerine verilen cevaplar namaz kılma davranışı sıklığına göre incelenmiş ve yorumlanmıştır. Çaprazlama tablolardaki kutucuklara düşen sayının yüksek olması daha sıhhatli bulgular sağladığından dolayı üçlü Likert Ölçeği tercih edilmiştir.

Ön Kabuller ve Sınırlılıklar

Örneklem evreni temsil edecek yeterlikte olmasa bile, araştırma örnekleminin konu hakkında bir fikir verebilecek büyüklükte olduğu kabul edilmektedir.

Araştırmaya katılan bireylerin kendilerinden istenilen bilgileri içtenlikle ve doğru olarak cevapladıkları kabul edilmektedir. Verilen cevapların katılımcıların tevekkül anlayışını yansıttığı kabul edilmektedir.

BÖLÜM 1: TEORİK ÇERÇEVE

1.1. Tevekkül Kavramına Genel Bakış

Tevekkül İslam dininin ve özellikle de tasavvufun en temel kavramlarından biridir. İmani esaslarını birbirinden ayıramaz bir bütün olarak aldığımızda, Allah'a imanı tam olarak içselleştirmiş bir müminde bu imanın gerektirdiği bazı diğer özelliklerin de bulunması beklenir. Tevekkül en genel manasıyla kalbin Allah'a tam itimat ve güvenidir.

Arapça tefâül babında olan “tevekkül” kelimesi, kök olarak “v-k-l”den gelir. Bu fiil lügatte bir şeyi birine bırakmak, devretmek, bir şeyin sorumluluğunu birine bırakmak, vekil ya da temsilci tayin etmek/seçmek, vekalet vermek, emanet etmek, güvenmek, itimat etmek ve dayanmak manalarına gelmektedir (Mutçalı, 1995: 1009).

İşi başkasına ısmarlamak, sebeplere tevessül ettikten sonra neticesini Allah'a bırakmak, Allah'tan gelene razı olmak, kendine ait vazifeyi yaptıktan sonra neticelerini Allah'tan istemek, kadere razı olmak, Hakk'a güvenmek, yeis ve kederden uzak olmak (Yeğin, 2000: 998).

Bu kalıptan Türkçede, Farsça kullanılış şekliyle “tevekkeli” kelimesi de vardır ki Şemseddin Sami (1850-1904) bu kavramı; “Beyhude, nafîle, maksatsız, rastgele: O tevekkeli bu kadar zahmete katlanmadı; ben tevekkeli söylemedim; tevekkeli değil=maksatsız değildir, bir maksat vardır” şeklinde tarif etmektedir (1317: 453).

Tevekkül, “başkasının işini görme” anlamını dile getiren Arapça v-k-l sözcüğünden türetilmiştir. Kulun yapabileceği her şeyi yaptıktan sonra kendisini koruması için Rabbini “vekil” bilmesi, başka bir deyişle işi Allah'a bırakması anlamındadır. Kavramın Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği yerlere baktığımızda özellikle iman etmeyle beraber kullanıldığını görürüz. Zira Allah'a imanı kuvvetli olan insanın ona itimadı da o derecede sağlam ve derin olacaktır (Abdulbaki, 1987, 1009).

İmam Gazali (1058-1111) tevekkülü izah ederken meseleye vekil edinmenin şartları açısından da yaklaşır. Buna göre, bir kişinin edindiği vekile tam güvenebilmesi için üç şart gerekir:

Birincisi o vekilin gereken hile yollarını tam bilmesi, ikincisi bildiği şeyleri korkmadan açıklayabilmesi—ki bu da kalp kuvveti ve dil fesahati ile olur—ve son olarak üçüncüsü de vekilin müvekkilin hakkını korumayı candan arzu etmesidir. Müvekkil bu üç şartın vekilde bulunduğuna inanırsa vekile tam itimat eder ve kendi başvuracağı hileleri bırakır.

“Hasbunallahu ve Ni'mel Vekil” (Al-i İmran, 173) sözünün manasını anlayan, dünyada olan bütün varlıkların Allahu Teala'nın olduğuna, ondan başka fâil-i mutlak olmadığına, bununla beraber O'nun ilim ve kudretinde asla noksanlık olmadığına ve Allahu Teala'nın rahmet ve inayetinin sonsuzluğuna inanan kimse Allah'ın fazl ve inayetine candan güvenip hile ve tedbiri bırakır; rızkın mukadder olduğunu, zamanında kendisine ulaşacağını, onun hal ve hareketlerinin Allah'ın fazl ve kereminin gerektirdiği şekilde hâsıl olacağını bilir” (2004: 887).

AbdülKerîm Kuşeyri (986-1072) tasavvuf ehlinden farklı şahsiyetlerin tevekkül tariflerini nakletmiştir:

“Ebû Mûsâ ed-Debi, tevekkülü tanımlarken “Eğer yırtıcı hayvanlar ve yılanlar sağından ve solundan seni kuşatsalar bile, Cenâb-ı Hakk'a olan itimat ve tevekkülünden kalbin hareket etmemesidir” deyince, Bâyezid-i Bestâmi şöyle cevap vermiştir:

“Evet bu hal tevekküle yakındır, tam tevekkül değildir. Fakat eğer cennet ehlinin cennette varlık içinde olduğunu ve cehennem ehlinin cehennemde azap içinde bulunduğunu görsen, sonra sen o iki fırkadan birini diğerine tercih etsen tevekkül dairesinden çıkmış olursun. Çünkü nefsine fiil isnat etmiş oldun. Bu ise eksiksiz tevekküle aykırıdır” (2005: 229).

İbn Arabi ise “*Marifet Kitabı*” isimli eserinde tevekkülü hamil olan ilim hakkında üç madde söylemektedir:

“Bil ki, tevekkülü hamil olan ilim üçten ibarettir. Birincisi Allah Teâlâ'nın gerek senin menfaatine ve gerek zararına ait olan şeyleri bilmek hususunda pek yüksek bir ilimle muttasıf olduğuna vakıf olmaktır. İlimin üzerinden def edecek son derece vâsi bir kudrete malik olduğunu, üçüncü ilim de Allah Teâlâ'nın senin hakkında pek çok şefkatli ve merhametli olduğunu bilmenden ibarettir (2009: 176).

1.2. İslâmi Tevekkül Anlayışı

Hamdi Akseki (1887-1951) *İslam Dini* isimli eserinde tevekkülü şöyle tanımlamaktadır: “Tevekkül, maksada erişmek için gereken maddi ve manevi nedenlerin hepsine yapıştıktan ve başka hiçbir şey kalmadıktan sonra Allah’a güvenmek ve ondan ötesini Allah’a bırakmak demektir.

Yukarıdaki hususa örnek verecek olursak, bir çiftçi tarlasını güzelce tımar eder, adamakıllı emek verir, tam zamanında sürer, tohumunu atar, kendisi tarafından yapılması gereken her şeyi yapar, bundan sonra da Allah’a tevekkül eder, artık mukadder neyse o olur der. Yoksa bunların hiç birini yapmadan “Adam sen de, biraz mütevekkil olmalı, kaderde ne varsa o olur” demek caiz değildir (1958: 97).

Hazreti Peygamberin sünnetine uygun olan yaklaşım da budur. Bir adam Allah Resûlü’ne gelerek: “Hayvanımı bağlayarak mı yoksa serbest bırakarak mı Allah’a tevekkül edeyim?” diye sormuştu. Ona: “Bağla ve tevekkül et!” buyurmuştu.” (Tirmizî, Kıyamet 61/2519).

Yine bu çerçevede İbn Abbas’tan gelen bir rivayet şöyledir: “Yemenliler azıklarını tedarik etmeksizin hac için yola çıkarlar ve ‘biz tevekkül ediyoruz’ derler. Mekke’ye geldiklerinde ise insanlardan azık isterlerdi. Bunun üzerine Cenâb-ı Allah ‘...azığınızı tedarik edin, elbette en iyi azık takvadır...’ ayeti indirdi” (Buhârî, Hac, 6).

Yanlarına ihtiyaçları olan azıklarını almadan hac için yola çıkıp kendilerinin tevekkül ettiklerini söyleyen Yemenlilerin durumu, yanlış tevekkül anlayışına önemli bir örnektir. Buhârî’nin bu rivayeti, söz konusu yanlış davranışta bulunan Yemenlilerin aç, perişan, başkalarına muhtaç bir vaziyette, hac için Mekke’ye geldiklerini, ne yiyip içeceklerini soranlara da biz tevekkül ediyoruz dediklerini; belki de orada insanlar arasında, bir takım huzursuzluklara sebep olarak haclarını yaptıklarını akla getirmektedir. Böyle bir tevekkül anlayışının kabul edilemeyeceği açıktır (Tokpınar, 2010: 80).

Tedbire riayet sünnet olmakla beraber, tedbir adına haddi aşma da hadîs-i şeriflerde tevekkülü terk etme olarak değerlendirilmiştir:

Allah Resûlü : “Ümmetimden yetmiş bin kişi (Mahşerde) hesaba çekilmeden cennete girecektir!” buyurdular. Kendisine: “Ey Allah’ın Resûlü! Bunlar kimlerdir?” diye soruldu. “Onlar, kendilerini dağlamayanlar, efsuna başvurmamayanlar, uğursuzluğa inanmayanlar ve Rablerine tevekkül edenlerdir!” buyurdu” (Müslim, İman, 371/218). “Kim vücudunu dağlatır veya efsun yaptırırsa tevekkülü terk etmiş olur” (Tirmizî, Tıbb 14/2056).

Bu hadisleri değerlendirirken tevekkülün sebeplere riayet ile ilişkisini ve adı geçen fiillerin tedbir olarak mahiyetini göz önünde bulundurmanız gerekir. Buhârî’de İbn Abbas’tan nakledilen başka bir rivayete göre şifanın bal şerbeti, kan aldırma, ateşle dağlama olarak üç şeyde olduğu belirtilmiş, ancak Peygamberimiz ümmetimi dağlamaktan men etmiştir.

Efsun yaptırmak da aynı şekilde İbn Mesud’dan gelen bir rivayette (Ebû Davûd, Tıbb 17/3883) men edilmiştir. Tevekkülde sebeplere hakiki tesir vermeme esas iken, burada men edilen yollara bile tevessül etmek suretiyle tedbire müracaatta aşırı gitme söz konusudur. Dolayısıyla bu manada tevekküle aykırı hareket edilmiş olmaktadır.

Tevekkül kavramının yaygın tanımlarına Mirza Tokpınar’ın getirdiği eleştiri kayda değerdir. Buna göre günümüzde yapılan tevekkül tanımlarında sebeplere gereken şekilde riayet ettikten “sonra” tevekkül etme nev’inden ifadeler itikat açısından sıkıntılı görünmektedir. Bu tanımlarda kişinin ontolojik olarak Allah’ın mülkünden çıkıp yapması gerekenleri yapıyormuş, iş bitince de dönüp Allah’ın bölgesine giriyormuş gibi bir yaklaşım söz konusudur. Sanki kişi üzerine düşenler önce Allah’a tevekkül etmeden yapabiliymiş gibi bir ima akla gelmektedir. Oysa tevekkül işin başında, hatta işe başlamadan gerekmektedir (2010, 42).

Aslında Kur’ân-ı Kerîm’de daha ilk surede, Fatiha suresi içinde geçen “*ve sadece senden yardım dileriz*” ifadesi dahi mana açısından bir tevekkül tavrını ifade etmektedir.

Belli bir işe girişmeye azmettikten sonra artık kararlı davranmak tevekkülün uygulamasında diğer bir husustur. Âl-i İmrân suresinin 159. Ayeti bu hususla alakalıdır. Uhud savaşı öncesinde Hz. Peygambere göre şehir dışına çıkmak yerine Medine’de kalarak savunma savaşı yapılmalıydı. Savaş neticesinde savunma savaşını terk etmenin iyi sonuç vermediği anlaşıldı. Söz konusu ayet bu savaşın hemen akabinde gelmiştir:

“İnsanlara yumuşak davranman da Allah’ın merhametinin eseridir. Eğer kaba, katı yürekli biri olsaydın, insanlar senin etrafından dağılıverirlerdi. Öyleyse onların kusurlarını affet, onlar için mağfiret dile ve işleri onlarla müşavere et! Bir kere de azmettin mi, yalnız Allah’a tevekkül et! Allah muhakkak ki Kendisine dayanıp güvenenleri sever.”

Savaş öncesi yapılan istişarede meydan savaşı verilmesi fikri benimsenmiş ve meclis dağılmıştı. Fakat önde gelen sahabeler, meydan savaşı verilmesi fikrinde ısrarlı davranan genç sahabeleri ikaz ettiler. Onların görüşlerinden vazgeçme tavırları üzerine de Allah Resûlüne gelip durumu arz ettiler. Fakat Allah Resûlü, “Bir Peygamber, zırhını giydi mi artık onu çıkarmaz” buyurdular. Bu noktada artık karardan dönülmez ve Allah’a tevekkülle karar uygulamaya konulur (Ünal, 2007: 184).

İmam Gazali tevekkül konusunda görünürdeki çelişkiye dikkat çekmektedir: “Vaki olan işlerde Allah’tan başka bir şeyin etki ettiğini düşünürsen, tevhide noksanlık gelir. Eğer bütün sebepleri ortadan kaldırırsan, şeriata muhalefet etmiş olursun. Eğer sebeplerin de tesiri yoktur deyip sebepleri inkâr edersen, aklını inkâr etmiş olursun. Eğer biraz tesirini düşünürsen, tevhide noksanlık gelir. Demek ki tevekkülün izahı, hem akla, hem dini hükümlere, hem tevhide uygun olup hepsini bir araya getirmelidir” (2004: 877).

Bir sonraki ayetin (Âl-i İmrân, 160) tefsirinde Seyyid Kutub (1906-1966) tevekkül anlayışı konusunda İmam Gazali’nin işaret ettiği dengeyi kuran bir izah yapmaktadır:

“İslam düşüncesi, yüce Allah’ın takdirine sınırsız etkinlik tanıma ile bu takdirin insanın gayret, faaliyet ve çalışması sonucu insan hayatında kendisinin göstermesi arasındaki dengeyi koruma bakımından diğer bütün fikir sistemlerinden farklılık gösterir. Şüphesiz, kâinatta Allah’ın kanunu, sonuçları sebeplere bağlayarak cereyan ediyor. Fakat sonuçları meydana getiren, sebepler değildir.

Tek etkili fâil Allah’tır. Allah takdir ve iradesiyle sonuçları sebeplere bağlamıştır. Bu sebeple de insanlardan görevlerini yerine getirmelerini, bütün çabalarını harcamalarını, üzerlerine düşenleri eksiksiz yapmalarını diliyor.

İnsanın bu istenenleri yerine getirdiği ölçüde, Allah da sonuçları meydana getirip gerçekleştiriyor. Böylece sonuçlar yine Allah’ın irade ve takdirine bağlı kalıyor. O sonuçların, istediği zaman ve istediği şekilde varlık alanına çıkmalarına izin veren yalnızca Allah’tır. Böylece Müslüman’ın düşünce ve çalışması arasında bir denge

kurulmuş oluyor. Müslüman, çalışıp elinden gelen gayreti gösterir. Çalışma ve gayretinin sonucunu ise Allah'ın takdir ve iradesine bağlı görür. Müslüman'ın düşüncesinde sonuçlarla sebepler arasında mutlak bağıllık yoktur. Dolayısıyla hiç bir şeyi Allah'ın kesin olarak yaratacağını söylemez. Allah'ı hiçbir şeye mecbur bilmez" (1991: 255).

Haris el-Muhasibi de bu meselede aldanmama adına tevekkül etme ile tevekküle niyet etmenin farkına arasındaki farka dikkat çekmektedir. Muhasibi'ye göre her şey yolunda giderken insanın içinde bulunduğu hal rıza veya tevekkül değil, o hale niyettir. Halktan ve diğer sebeplerden değil de Allah'tan bir şey beklenen bir hal ortaya çıkınca kalp hemen sebeplere sarılır ve önem verir. Nefis, ona muhtaç olduğu anda insanı tevekkülden alıkoymuştur. Nefis insanın yanında bulunan ama her fırsatta kafasını taşı eyme veya yemeğine zehir katma gibi yollarla insana sürekli tuzak kurmaya çalışan bir yol arkadaşı gibidir. Kişi nefisini daha iyi tanıdıka ona kızacak, nefisten ümit kesecek ve Rabbinden ümitli olacaktır (2011: 324-327).

Tevekkül kavramının Hadis-i Şeriflerde kullanımını incelediğimizde, tevekkülün Peygamberimizin farklı dualarında yer aldığını görürüz:

Allah Resûlü rükû yaptığı zaman şöyle dua ederdi: "Ey Allah'ım sana rükû yapıyorum, sana inandım, sana teslim oldum, sana tevekkül ettim. Sen Rabbimsin, kulağım, gözüm, etim, kanım ve kemiklerim Âlemlerin Rabbi olan Allah önünde haşyette, tezellüdedir." (Müslim, Salâtu'l-Müsafirîn, 201).

Allah Resûlü teheccüd namazı kılmak üzere geceleyin kalkınca şu duayı okurdu:

"Allah'ım! Sana teslim oldum, sana inandım, sana tevekkül ettim. Sana yöneldim. Hasmına karşı senin (burhanın) ile dava açtım. Hakkımı aramada senin hakemliğine başvurdum. Önden gönderdiğim ve arkada bıraktığım hatalarımı affet. Gizli işlediğim, aleni yaptığım, benim bilmediğim, senin benden daha iyi bildiğin hatalarımı da affet! İlerleten sen, geriletene de sensin. Senden başka ilah yoktur." (Buhârî, Teheccüd 1; Daavat, 10).

Hazreti Peygamber'in evden giriş ve çıkış dualarında da tevekkül yer almaktadır. Allah Resûlü evinden çıktığı zaman şu duayı okurdu:

“Allah’ın adıyla Allah’a tevekkül ettim. Allah’ım! Zillete düşmekten, dalâlete düşmekten, zulme uğramaktan, cahillikten, hakkımızda cehalete düşülmüş olmasından sana sığınırız” (Tirmizî, Daavat, 35).

“Evinden çıkınca kim: “Allah’ın adıyla, Allah’a tevekkül ettim, güç kuvvet Allah’tandır” derse kendisine: ‘İşine bak, sana hidayet verildi, kifayet edildi ve korundun da’ denir, ondan şeytan yüz çevirir.”

“Kişi evine girince şu duayı okusun: ‘Allah’ım! Senden hayırlı girişler, hayırlı çıkışlar istiyorum. Allah’ın adıyla girdik, Allah’ın adıyla çıktık, Rabbimiz Allah’a tevekkül ettik’ Bu duayı okuduktan sonra ailesine selam versin” (Ebu Davûd, Edeb 112).

Hâsılı, tevekkül anlayışı inanan insanın kendine düşen bu çalışma ve gayreti ortaya koymakla beraber, baştan itibaren her şeye yeten bir vekile dayanma şuuruyla, kendisi dâhil başka güç kaynaklarına hakiki tesir vermeden, Rabbine tam bir itimat ve güven içinde bulunmasını gerektirir.

1.3. Tevekkülün Psikolojik Yönü

Bilindiği gibi tevekkül kavramı namaz örneğinde olduğu gibi fizik boyutuyla dışarıdan gözlemlenebilen bir davranış olmaktan ziyade insanın içinde yaşadığı bir tecrübedir. Diğer bir deyişle tevekkül sadece dini bir kavram olmayıp aynı zamanda psikolojik bir durumdur. Özellikle de insanın zorluklarla karşılaştığı ve stres faktörlerine maruz kaldığı durumlarda tevekkülün kritik bir önemi bulunmaktadır.

1.3.1 Dini Başa Çıkma (Religious Coping)

Genel psikoloji literatürü ile ilişkilendirilme bağlamında ele alındığında, tevekkül kavramı daha ziyade dini başa çıkma konusu ile alakalı görülmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken husus tevekkül ve daha sonra aşağıda değineceğimiz üzere aynı başlık altında mülhaza etmemizin mümkün olduğu olumlu dini başa çıkma kavramlarının birbirleriyle yakın alakalı oldukları, lakin özdeş olmadıklarıdır. Tevekkül önceki kısımlarda ayrıntılı olarak ele alınmıştı. Bu bölümde ise olumlu dini başa çıkmaya ağırlık verilecektir.

Dini başa çıkma bireyin genelde stres ve kaygıdan kaynaklanan psikolojik çatışmalarını azaltmaya veya yok etmeye yönelik yaptığı dini davranışlar, şeklinde tanımlanabilir.

Normal başa çıkma ile dini başa çıkmanın işleyiş mekanizması aynı olup sadece çözüme yönelik geliştirilen referans noktaları farklıdır. Bu anlamda normal başa çıkmada kullanılan referanslar, bireyin kendi yetenekleri, tecrübe ve edinimleri iken, dini başa çıkmadaki referanslar kutsal varlık temelli dini inanç ile dua ve ibadet gibi dini pratiklerdir (Koç, 2005, 72).

Genel psikolojinin konuya yaklaşımında gözden kaçırmamız gereken temel fark ise, psikolojinin duanın dinin sahasında giren kısmını, yani reel olarak etkili olmasını değil de placebo etkisi ile kıyaslayabileceğimiz kısmını ele almasıdır. Yani modern psikoloji sadece dua eden kişinin halet-i ruhiyesi, moral ve motivasyon durumu gibi faktörleri nazara almakta, dinin sahasına girdiğinden dolayı duanın kabul edilmesi vesilesiyle hasıl olan olumlu neticeleri incelememektedir. Bizim bu çalışmamızda da daha ziyade bu yöne ağırlık verilecektir.

Din psikolojisinin alanlarından birisi de din ve sağlık ilişkisi olmakla beraber, bu ilişkiyi incelediğimizde, dinin fiziksel ve ruhsal sağlığa katkısının somut verilerle de görülebileceği ortaya çıkmaktadır. Din psikolojisi literatüründe genel olarak koruyucu ve sağaltıcı olarak isimlendirdiğimiz iki tür katkı söz konusudur.

Dini başa çıkma yöntemleriyle işte bu sağaltım sürecinde karşılaşmaktayız. Başa çıkma sürecinin zor zamanlardaki anlam arayışı olarak da tarif edilmektedir. Bu anlam arayışında başvuru dini bir referans olması halinde, bu durum “dini başa çıkma” olarak tarif edilmektedir.

Dini başa çıkma teorisini literatüre kazandıran isim, halen bu sahada en önde gelen isim diyebileceğimiz Kenneth Pargament olmuştur. Pargament’in “Trajik görünen şeyler, başka şeyler olabilir” şeklindeki sözü bu teoriyi adeta özetler mahiyettedir. Yani din acıyı tamamıyla yok etmez ve ortadan kaldırmaz, ama katlanılabilir ve anlamlı hale getirebilir.

Anlamlandırma özellikle Victor Frankl’ın üzerinde durduğu önemli bir kavramdır. Hayat ya yaşanmamış olmaktan dolayı anlamını kaybederek anlamsızlaşmakta ya da acı, ölüm vs. şeyler hayatı anlamsız bırakmaktadır. Eğer kişi hayatını yaratıcı, üretici bir şekilde dolu dolu yaşayabilirse, bu durumda hayat, yaşanmamış olmaktan dolayı anlamını kaybetmemektedir. Eğer kişi, yaşadığı acıda hatta ölümden bile bir anlam

bulursa yine hayat bu durumda da anlamını kaybetmemekte, anlamsızlaşmamaktadır.

Acı, bir özverinin anlamı gibi bir anlam bulduğu anda acı olmaktan çıkmaktadır. Fakat kişiler maruz kaldıkları acılan, güçlükleri kendi içsel güçlerine yönelik bir sınav olarak almayıp, yaşamlarını ciddiye almaz, anlamsız bir şeymiş gibi küçümserlerse, gözlerini kapayıp geçmişte yaşamayı tercih ederlerse bu insanlar için yaşam anlamsızlaşmaktadır (Frankl, 1997: 70).

İnsanlar ölümün bir son olmayıp geçiş olduğunu görmezlikten gelirlerse, yaşamda nihai hedefe yönelemeyip amaçsız ve hedefsiz kalmaktadırlar. Dolayısıyla insanların umutsuzluğa düşmeksizin yaşayabilmeleri için yaşamlarının amacını çok iyi belirlemeleri gerekmektedir. Bu sebeple din, ya da bizim konumuz olan tevekkül inancı, insanların yaşamlarındaki nihai hedefi belirleme hususunda çok büyük fonksiyona sahip bulunmaktadır.

Aşağıdaki vereceğimiz yöntemlerden ilk ikisi olumsuz dini başa çıkma olarak, diğer ikisi ise olumlu dini başa çıkma olarak ele alınmaktadır (Eryücel 2013, 32). Sadece emeğin olduğu veya sadece Tanrı'ya güvenin olduğu başa çıkma yöntemlerinin etkisiz ve faydasız olduğu görülürken emek ve Tanrı'ya güvenin bir arada olduğu yöntemlerin kaygıyı azalttığı, yaşam kalitesini, fiziksel ve zihinsel sağlığı arttırdığı görülmektedir.

Olumsuz Dini Başa Çıkma

Benlik Güdümlü Tarz (Self-Directing Style): Kişinin problem çözme sürecinde aktif rol alması ve doğrudan Tanrı'yı işin içine dahil etmemesidir. Buna göre, problem çözmenin ilk adımı kişinin problem çözme sürecinde aktif olmasıdır ve problem çözümünde insan iradesinin belirgin olduğu sorunlarda çok işe yarayan bir yöntemdir, ancak insanın kendi yapabileceği bir şeyin olmadığı veya çok sınırlı olduğu bir yakını kaybetme, doğal afete maruz kalma veya savaş hali gibi durumlarda yeterli olmamaktadır. Kişinin sadece kendi gücünü esas aldığından dolayı güven duygusunu kaybetmeye ve kaygının artmasına sebep olabilir.

Erteleyici Tarz (Deferring Style): Kişinin problem çözümünde pasif kalıp problemi çözmeyi Tanrı'ya havale ettiği yöntemdir. İlk başta kaygıyı azaltıcı gibi görünebilir ve insana güven duygusu verebilir ama sorunun olduğu gibi kaldığı durumlarda kişinin Tanrı'ya yönelik algısında olumsuz yönde, (Tanrı'nın gücünden şüphe etme, kendisini

cezalandırıldığını düşünme, neden ben şeklinde sorgulamalarda olduğu gibi) değişmeye sebep olabilir.

Olumlu Dini Başa Çıkma

İşbirlikçi Tarz (Collaborative Style): Hem bireyin hem de Tanrı'nın problem çözme sürecine aktif katılımını ifade eder. Emek ve güvenin bir arada olduğu bu yöntem sürecin iyi yönetimini sağlamaktadır.

Bu verilenler Pargament ve diğerleri tarafından (1997) öne sürülen üç dini başa çıkma tarzını özetlemektedir. Bunlara ek olarak bir dördüncü dini başa çıkma şeklinden bahsedilmektedir:

Teslimiyetçi Tarz (Surrendering Style): Kişinin Tanrı ile birlikte problemin çözümünde çalışırken Tanrı'nın sonucu değerlendirmesidir. Bu yöntemde kişi sorunun çözümü için elinden geleni yapar ama sonucu Tanrı'nın takdirine bırakır ve olandan razı olur. Bu yöntemde inanç, emek ve güven bir aradadır (Eryücel 2013).

Kanaatimizce bu iki olumlu başa çıkma tarzı birbirlerinden tamamen ayrı değildir ve psikolojinin tevekkül kavramı ile örtüştüğü nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede, iş birlikçi anlayışa göre nedenselliğin gereklerini yerine getirmek suretiyle kendi üstüne düşeni yapan birey, Tanrı'ya güvenmeyi ve dayanmayı terk etmediğinden dolayı benlik güdümlü tarzda olduğu gibi kendi değiştirebileceği hiç bir şey olmadığı durumlarda o ölçüde bir sarsıntı yaşamayacaktır.

Teslimiyetçi anlayışın neticeye yönelik tutumu ise bunu tamamlayıcı mahiyettedir ve aslında tevekkül eden kişinin son aşamada alması gereken tavrı ifade etmektedir: kişi nihai sonucun İlâhî takdire bağlı olduğunu bilir, ve bu psikolojik hal vesilesiyle olanı rıza ile karşılar.

1.3.2. Güven Duygusu ve Umut Açısından Tevekkül

Dini inanç insana, dünyada bulamadığı emniyet ve teselli kaynağını temin eder. Rahatlıkla güvenip sığınacağı yüce bir kuvvete dayanma imkânı sağlar. Mantıki inançta ise dayanak noktası zayıftır. Gerçek anlamda tevekkül edenler ise beşeri zayıflıklarına değil Yaratıcının kudretine dayanırlar.

Tevekkül inancına sahip olanlar daha güçlüdür. Onlar hayatın iniş çıkışları karşısında ümitsizliğe kapılmazlar. “Bir kapıyı kapayan Allah bir başkasını açar.” diye düşünerek daha tedbirli ve inançlı bir şekilde hayata yeniden sarılırlar (Demirci, 2009: 69).

Dini hayatta teyakkuz önemli bir esas olmakla beraber, insana ağır gelen durumlarda tevekkül, yine dini anlayış çerçevesinde bu ağırlığa tahammül adına başlıca çaredir:

Allah Resûlü: “Sûr’un sahibi (İsrafil), sûr denen borusunu ağzına dayamış, yüzünü çevirmiş, kulağını dikmiş, üfleme emrini beklerken ben nasıl rahatlıkla (dünya nimetlerinden) istifade edebilirim?” buyurmuşlardı. Bu, sanki ashabına çok ağır gelmişti: “Peki biz ne yapalım—veya ne diyelim ey Allah’ın Resûlü?” diye sordular. Onlara: ‘Allah bize yeter, o ne güzel vekildir’ deyiniz!’ diye emir buyurdular” (Tirmizî, Kıyamet 9/2433).

Tevekkül konusuna psikolojik açıdan bakıldığında, bir takım araştırma ve incelemelerden sonra yani bir çeşit fizibilite çalışmalarından sonra gerekliliği, yararlılığı, olabilirliği ve gerçekleştirme biçimi tespit edilmiş bir işe girişen kişinin, kendisine yardımcı olarak, kâinatın Yaratıcısı ve Müdebbiri, kâinatta en büyük güç olan bir varlığı görmesi hali söz konusudur. Kişinin buna gerektiği gibi inanması yani Hazreti Peygamber’in işaret ettiği gibi gerçek manasıyla tevekkül etmesi, işi başarma konusunda ihtiyaç duyduğu anahtar bulmasını, belki de önemli bir mesafe almasını sağlayacaktır.

Psikolojik olarak özgüvenle işe başlayan kişi, başarı veya başarısızlık takıntısı olmayacağından, gerekli olan en zor mesafeyi geçmiş olacaktır. Bu özelliklerin bulunmadığı bir anlayış ve inanışla, bir takım endişe ve tereddütlerle girişilen bir işte ise başarı şansının çok az olduğu ve îtikâdi açıdan ifade edecek olursak, bu şekilde girişilen işlerde Allah’ın destekleyici vadinin bulunmadığı açıktır. İşte bu, tevekkülün hem dini hem de kişisel anlamını ortaya koymaktadır (Tokpınar, 2010: 113).

Samimi tevekkül, günahkâr bir adamın kalbindeki doğal duyguyu Allah’ın rahmetinden duyulan ümit bolluğuna çevirir; sıkıntıda iken ayakta tutar ve refahta iken mütevazı kılar (Arberry, 2004: 26).

Tevekkül gibi bir güçten yoksun olan materyalist psikoloji bunun yerine fertleri gücü nefsinde vehmetmeye yönlendirmektedir: “Ben güçlü bir insanım, benim gücüm var,”

diyen insan, yaşamının direksiyonunu elinde tutan insandır. Düşünürüm, isterim, yaparım' duygusu içinde yaşar" (Cüceloğlu, 2001: 156).

Öte yandan, materyalist psikolojinin bu anlayışı İslam düşüncesiyle açık bir şekilde çelişir: "Nefse itimat; kendini bilmemek, Allah'ı tanımamak, kendini ve kendi hevasını mebde-i hak, ilâh ittihaz etmekten başka bir şey değildir. Kur'ân baştanbaşa bunun bir cehalet ve tuğyandan ibaret olduğunu ispat ve daima Allaha tevekkül-ü itimat emirleri ile doludur" (Yazır, 1979: 1897).

Kendinde güç vehmetmek, insanı harekete geçirmek için başlangıçta işe yarar gibi görünse de, asla her şeyi kontrol edemeyeceğinin farkında olan insanı kaygıdan kurtarmaya yetmesi beklenemez.

Elmalılı Hamdi Yazır, *Mülk Suresinin* son ayetinin tefsirinde tevekkülle alakalı şu ifadeler yer verir: "Demek ki o Rahmandan beride hayat verecek ve tevekkül olunabilecek hiç bir şey yoktur. Hakikatte öldürecek ve ölüleri diriltebilecek ondan başka kimse yoktur. Demek ki ondan, onun rahmetinden başkasına dayananlar ve ona gitmek istemeyenler Dünya ve Ahiret açık bir dalâlet içindelerdir. Ve öyle olduklarını onun bir rahmeti olan o hayat suyu kesiliverdiği zaman anlayacaklardır. Buna mukabil inanan insan "HasbunAllahu ve ni'mel vekil"—Allah bize yeter, o ne güzel vekildir" diyerek gücün gerçek sahibine dayanır" (1979: 5248).

Dindar insanı farklı kılan hususlardan birisi de, bireyin Tanrı'ya olan inancını be dolayısıyla güvenini yitirmediği sürece umutlu olduğu, bu umudun ise ona dayanma gücü vermede göz ardı edilemeyecek derecede önemli bir rol oynamasıdır. Umudun, her şeyden önce gelecekle ilgili ve aktif bir takım beklentileri ihtiva eden bir kavram olduğu görülmektedir. Adem Yavuz umudu arzu edilen şeyin beklendiği sırada kalbin yaşadığı bir duygu hali olduğunu vurgulamaktadır (2009, 26).

Gerçekte insanın kendisine, başkalarına ve hayata inanç duyma eğilimi bir ihtiyaç olarak doğuştan bulunmaktadır. Fakat insandaki bu inanç eğilimin kaderini, erken yaşlarda edindiği tecrübeler belirlemekte, olumsuz hayat olayları onu derinden etkilediği zaman, temel güven duygusu gelişmemekte, sonuçta umutsuzluğa kapılabilmektedir. Zira çocuk başlangıçta iyiliğe, adalete ve sevgiye duyduğu bir inançla hayata başlamaktadır. Bu kendisine, annesine, babasına, dedesine, ninesine veya

bir başkasına olduğu gibi bu bir Tanrı inancı olarak da ifade edilebilmektedir.

Bazen inanç kaybı doğrudan doğruya Tanrıyla ilgili olmaktadır. Dinî inançlarla yetiştirilen bir çocuk, çok sevdiği kuşunun, arkadaşının veya kardeşinin ölümüne tanık olmakta ve iyi, âdil birisi olarak Tanrıya olan inancı sarsılmaktadır. Fakat burada önemli olan çocuğun, insana veya Tanrıya yönelik inancının yıkılması, sarsılması değil, yaşama olan inancının sarsılmasıdır. Yani yıkılan her zaman için yaşama olan inanç olmakta, yaşama güvenme, yaşamdan güven bulma inancı olmaktadır.

Kişi düş kırıklıkları durumunda ya kendisini düş kırıklığına uğratan kimseye olan bağımlılığını kopararak, daha çok bağımsızlaşarak ve güvenip inandığı yeni arkadaşlar, bularak tepki göstermekte ki bu tepki bireyin olgunlaşmasına ve terakkisine vesile olmaktadır.

Kişi düş kırıklıklarını sık yaşamak suretiyle kuşkucu olmakta ve inancını onaracak âdeta bir mucize beklemektedir. Kişi insanları denemekte onlar tarafından hayal kırıklığına uğratılınca başkalarını denemekte veya kendisini güçlü bir otoritenin (siyasi partinin, dinî veya bir liderin) kollarına atmakta fakat çoğu zaman da para, güç, prestij gibi dünyalık amaçların peşinden koşmak suretiyle yaşama olan inancını yitirmiş olmanın verdiği umutsuzluktan kendisini kurtarmaya çalışmaktadır (Fromm, 1995: 28-29).

Fromm'a göre gelişim süreçleri içerisinde şu ya da bu noktada umutlarının boşa çıktığı hatta bazen tümüyle kırıldığı yazgısından kurtulmuş insan sayısı çok azdır. Bunu da bir anlamda avantaj gibi görmek mümkündür. Zira insan, umudunun boşa çıktığı deneyimini yaşamış olması sayesinde daha güçlü ve bastırılmaz bir takım umutlara sahip olabilmekte, iyimser bir düşü olma tehlikesinden de ancak bu sayede kaçabilmektedir. Bu bakımdan bir anlamda umutsuzluğu avantaj gibi görmek mümkün olabilmektedir. Fakat kişilerin umutları bazen öylesine baştan sona kırılmakta ki onları bir daha bir araya getirmek mümkün görünmemekte, dolayısıyla kişi tam anlamıyla umutsuzluk bataklığına düşmek suretiyle gerçek anlamda bir umutsuz olmaktadır (1995, 34).

Olayları değerlendirmede umut başlı başına bir hayata bakış açısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre umut, insanın duygu ve davranışlarına yol gösteren bir değer olmakla beraber, öncesinde zihinsel bir değerlendirmenin bulunduğu zihinsel bir işlev

olarak özetlenebilir. Zira umuttan, gayri dini manada ancak insanın yapabileceği şeyler söz konusu olduğunda, yani, umut edilen şeylere ulaşma vâsıtaları insanın kontrolünde olduğunda bahsedilebilir.

Aynı zamanda umudun tecrübeye dayanan bir yönü de vardır, zira aynı veya benzer arzu ve amaçlarının hayatta gerçekleştiğini gören kişi bir takım şeyleri umut edebilir. Bunlara ek olarak umudun paylaşılan bir hayal olduğu, yani toplumsal yönü olduğu unutulmamalıdır. Umudun imkânlar dünyasında ortaya çıkan bir sonuç olduğu görülmektedir.

Yukarıda anlatılanlara binaen umuda, kişinin kendisi ve gelecekteki yaşamı hakkındaki olumlu beklentileri veya istenilen, arzu edilen şeye ulaşabilme ihtimâli veya geleceğe yönelik bir amacın veya bir arzunun gerçekleşeceğine dair inancın kesinliğe yakın olduğu aktif bir bekleyiştir diyebiliriz.

Umut, şu anda yalnızca bir imkân olarak mevcut olan şeyin gerçekleşeceğine inanmak demektir. Yani umutta, beklenen, arzu edilen şeylerin gerçekleşeceğine dair bir inanç söz konusudur. Dolayısıyla umut, inanç temeli üzerine oturmaktadır. İncanın kaybolması demek, aynen bir binanın temelini çökmesiyle yok olması gibi insanın hayatının felç olması demektir. Onun için kişinin yaşayabilmesi ve umut edebilmesi için inancın olması gerekmektedir.

Esasen insanın inançsız yaşayabilmesi ve umut edebilmesi mümkün değildir. Bir bebeğin annesinin göğsüne inanç duyması, bir insanın kendisine, sevdiklerine ve etrafındaki ilişki kurduğu insanlara inanması, yaşam için geçerli olan bir takım davranış kurallarına inanması gerekmektedir. Dolayısıyla umut her şeyden önce bir inanç işi olmaktadır. Umut, insanın kendisine, diğer insanlara, hayata, yaşama inanması, inanç duyması demektir.

İnsanın kendisine inanması demek bir benliğe sahip olduğuna, kişiliğinin değişmeyen bir özü, çekirdeği bulunduğuna şartlar değişmiş olsa bile ufak değişiklikler haricinde özünün hayatı boyunca hep aynı kalacağına inanması demektir. İşte “ben” kelimesinin ifade ettiği anlam da bu olmaktadır. Zira insan benliğinin hep aynı kalacağına dair inancının yok olması ile benliğini yitirerek umutsuzluğa kapılmaktadır.

Bu durumda olan bir kişi kendine olan inancını yitirmiş olmanın verdiği umutsuzluktan

kurtulmak için başkalarına bağımlı hale gelmektedir. Bu takdirde diğer insanların onaylamaları, kişinin kendi kendisiyle özdeş olduğu duygusu için bir temel hâline gelmektedir. Ancak kendi kendine inanan insan başkalarına inanabilmektedir. Çünkü yalnızca o, gelecekte de bugünkü gibi olacağına, dolayısıyla şimdi umduğu gibi davranacağına ve hissedebileceğine güvenebilmektedir (Yavuz, 2009, 32).

İnsanın, başkalarına inanması demek, onların temel tavırlarının değişmezliğine, güvenilirliğine kısaca kişiliklerinin özüne güvenmesi demektir.

İnsanın başkalarına inanmasının bir anlamı da öncelikle kendisinin ve diğer bütün insanlığın sahip olduğu imkânlarla duyduğu inançla ilgilidir. Bu tür inancın en ilkel şekli de bir annenin yeni doğan bebeğinin yaşayacağına, yürüyeceğine, konuşacağına duyduğu inanç olmaktadır. İnsanın başkalarına inanmasının doruk noktası ise, tevekkül vesilesiyle İlahi inayete duyduğu inanç olmaktadır.

1.3.3. Stres Faktörleri ve tevekkül

İlk yaşlarda oldukça güçsüz olan insanın, yetişkinlik döneminde her ne kadar birçok şeyi yapmaya gücü yeterse de yine de etkisiz kaldığı, gücünün yetmediği olaylarla her zaman karşılaşması mümkündür. Örneğin hastalıklar, trafik kazaları, deprem, sel felaketleri, ölümler vs. gibi. İşte güçsüzlük ve çaresizlik sonucu insan, kendini emniyete alma, kendine güven verecek güçlü, kudretli bir varlığa yönelme ve ona sığınma ihtiyacı duyar.

Ziya Dalat buna şu örnekleri vermektedir: “Delice sevdiğiniz bir anne, bir nişanlı, bir çocuğun ölüm yatağında can çekiştiğini, bütün ilaçların ve doktorların fayda etmediğini gördünüz. Sonra onu, o nazik elleri, rüzgârdan sakındığınız o yüzü, susuz, havasız, kara ve korkunç mezara gömdünüz. Daha sonra başucuna oturup, o nereye gitti? Yoksa bütün bütüne yok mu oldu? Diye düşündünüz. İnsan gücünün, yeryüzü mallarının, para, han, hamam, apartman ve yüksek memurluğun hayata ve ölüme, dünya çarkının akışına karşı bir saman çöpü kadar aciz olduğunu hatırladınız. O zaman elbette gözyaşları ve ümitsizlik içinde, sizi uykusuz gecelerde teselli edecek, size ümit ve kuvvet verecek bir büyük varlığı arayacaksınız. Kaza ve kaderi yahut bir felsefi kudreti düşüneceksiniz (Peker, 2010: 77-78).

Psikolojik bütünlüğünün bozulduğunu hisseden ve kontrol duygusunu kaybetme hissi ile şiddetli sarsıntı yaşayan insan, kendine zihinsel bir sığınak oluşturduğunda kaygısını azaltabilmektedir (Tarhan, 2010a: 102).

Her halükarda insanın korkuları, şüpheleri, acizliği, çaresizliği, yalnızlığı, mahrumiyeti, başarısızlığı, hayal kırıklığı, sevgisizliği, öteki pek çok arzu ve isteklerin karşılanması, günah, ıstıraplar, acılar, suçluluk duygusu, pişmanlık, hayal kırıklığı, haksızlık ve adaletsizlik gibi hallerde din ve Allah inancı insan için en önemli bir sığınak ve ümit kaynağıdır. Mesela ölüm korkusunun yıkıcı etkilerine karşı, kişiler ve toplumların güveni bağlanabilecekleri ve onları hayata bağlayabilecek en önemli şeyin Allah'a tevekkül ve ahiret inancı olduğuna hiç şüphe yoktur. Bu anlamda her halde dinin haricinde ve onun yerini doldurabilecek hiç bir profan (din dışı) mutlak değer mevcut değildir (Günay, 2010: 417).

İnsan güç yetiremediği ve kendisini acizlik ve çaresizlik içinde bırakan olaylar ve durumlar karşısında sığınabileceği, kendisine güven verecek sonsuz kudret sahibi, tabiatüstü bir varlığa yönelme ve ondan yardım dileme ihtiyacı duymaktadır. Bu durum insanı Allah'a inanmaya ve dini kabul etmeye götürebileceği gibi, inanıyor olmasına rağmen dinden uzak kalmış ya da dini emir ve yasaklara kayıtsız kalmış bireylerin dine yönelip ona sarılmalarında da etkili olmaktadır (Certel, 2011: 111).

Başarısızlığın Psikolojik Faktörleri

Bunlara ek olarak, tevekkülün psikolojik yönü konusuna tersinden yaklaşmak da mümkün görünmektedir; yani baştan tevekkülü nazara vermek yerine psikolojik gerçekleri esas aldığımızda, başarısızlığı açıklamak için gösterilen nedenlerin tevekkül etmeyen bir insanın karakteristik özellikleri ile örtüştüğü görülmektedir. Daniel Goleman'a (2000: 85) göre çalışma hayatında başarısızlıkların nedenleri şunlardır:

- Ne pahasına olursa olsun kazanma hırısı (kör hırs),
- Bir işin yapılması için gerekenler konusunda gerçekçi olmayan hedefler koyma,
- Her şeyini tüketme, her şeyini feda etme pahasına aşırı çalışma,
- Başkalarının zarar görmesine aldırmadan onları çalıştırma veya sömürme,

- Yalnızca kendi çıkarlarını düşünerek çalışma ya da iktidar açlığı,
- Doymak bilmeyen bir itibar ve şöhret bağımlılığı,
- Dış görünüşle aşırı meşgul olma, bunun için kabul edilmez davranışları sergilemekten çekinmeme,
- Kusursuz görünme çabası, hatalarını ve kişisel zaaflarını kabullenmeme.

Gayri dini psikoloji çalışmalarında tespit edilen bu başarısızlık nedenlerine dikkat edildiğinde tevekkül tavrının tam tersi yönde oldukları görülmektedir. Bu kavramları tevekkül ve kanaat eksikliği olarak nitelendirmek mümkündür.

1.4. Tevekkül ile Yakın İlişkili Kavramlar

Kalbin Allah'a tam itimadı olarak tarif edilen tevekkül kavramı imanın tabii bir gereği olmakla beraber, tevekkülün gerektirdiği ve yakın ilişkili olduğu bazı dini kavramlar da bulunmaktadır. Genel olarak gerek temel İslami kaynaklarda gerekse tasavvuf literatüründe tevekkül, iman, kader, kanaat, ve sabır gibi kavramlarla beraber olarak ele alındığı görülmektedir.

1.4.1. Tevekkül ve İman İlişkisi

Tevekkül inancının varlığı her şeyden önce kişinin hakiki manada iman etmiş olmasına bağlıdır. Mümin sıfatını layıkıyla hak eden her kişiden Allah'ın iyiliğine duyulması beklenen mutlak güven için de aynı şey geçerlidir.

Ne olursa olsun güvenin sarsılmaması yani tevekkül, gerçek Müslüman'ın temel niteliklerinden biridir: *"Müminler ancak Allah'a tevekkül etmelidirler. Bize ne oluyor ki, Allah'a tevekkül etmeyelim? Doğru olan yolları bize O göstermiştir. Ve elbette bize etmekte olduğunuz eziyetlere sabredeceğiz. Tevekkül edenler, Allah'a tevekkül etmelidirler"* (İbrahim 11: 12).

"Onlar öyle kimselerdir ki halk kendilerine: "Düşmanlarınız olan insanlar size karşı ordu hazırladılar, aman onlardan kendinizi koruyun." dediklerinde, bu tehdit onların imanlarını artırmış ve 'Allah bize yeter. O ne güzel vekildir!' demişlerdir" (Al-i İmran 3: 173).

“Eğer müminlerdenseniz, yalnızca Allah’a tevekkül edin” (Maide 5: 23).

Bu son ayet özellikle önemlidir. Zira Kur’ân anlayışında tevekkül ve iman (güven ve inanç) kavramları arasındaki semantik ilişkiyi son derece açık ve net bir biçimde göstermektedir (Izutsu, 2011: 134-135).

Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamberlerin kavimleriyle mücadelelerinde onların Allah’a tevekkül etmeleri “Allah’a tevekkül ettim/ettik” şeklinde ifadelerle on beş sefer dile getirilmektedir.

Bütün bu ifade formlarında car ve mecrur fiile takdim edilmiştir. Bu şekildeki bir kullanım Arap dili ve belagatinde hasır ifade etmektedir. Bundan dolayı bu, tevekkülün mümin için ne kadar lüzumlu olduğunu, müminin mutlaka Allah’a tevekkül etmesinin lazım geldiğini, tevekkülün imanın ayrılmaz bir vasfı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu ifade formları bir nevi bize imanın asıl büyüklüğünün tevekkül boyutunda gerçekleştiğini ve iman heybetinin bu boyutta açığa çıktığını ima etmektedir. Bu boyutun gerçek imanla ayrılmaz niteliğinden ötürü İslam literatüründe sürekli tevekkül imanla birlikte anıla gelmiştir (Aydın, 2008: 74-75).

“Allah’ın buyruğuna uymamaktan korkan ve Allah’ın kendilerine iman ve yakın nimeti ihsan ettiği iki yiğit çıkıp dediler ki: “Üzerlerine hücum edin, kapıyı tutun. Kapıyı tutup da dışarıda savaş meydanına çıkmalarını önlediniz mi muhakkak siz galipsinizdir. İmanınızda samimî iseniz yalnız Allah’a tevekkül edin.” (Maide 5: 23).

Meali verilen bu ayette de kavmini yüreklendirmeye çalışıp tevekkül etmeyi salık veren iki yiğidi Kur’ân-ı Kerîm’in nasıl vasıflandırdığına baktığımızda, Allah’ın buyruğuna uymama korkusunun yanı sıra kendilerine ihsan edilen nimetlerin “iman” ve imanda kesinlik manasında kullanılan “yakîn” olduğunu görüyoruz. Bu ayet de tevekkül ile imanın sıkı irtibatına işaret etmekle beraber, bir sonraki ayet ise tevekkül ederek emre uymak yerine küstahça bir tavırla “Haydi sen Rabbinle git, ikiniz onlarla savaşın” demiş olan, “Rabbimiz” diyecek kadar bile iman emaresi göstermeyen İsrail oğullarının durumunu ortaya koymaktadır.

Tasavvuf yolunun temel esaslarından olan *Tevekkül* kavramını İmam Gazali *İhyâyı Ulûmi’d Dîn* ve onun Farsça muhtasarı olan *Kimya-i Saadet* isimli eserlerinde özellikle tevekkülün tevhid ile olan sıkı irtibatını da nazara alarak açıklamıştır. Yukarıda

değindiğimiz üzere, sebeplere güvenmeme ile onları yerine getirme görünüşteki çelişkiye dikkat çeken Gazali, tevekkülün faziletine değindikten sonra, meseleyi en temel dayanağı olan tevhid anlayışı bağlamında ele alır.

Gazali'ye göre tevhidin, daha doğrusu imanın dört derecesi vardır. Birincisi sadece dil ile Kelime-i Tevhidi söyleyip kalben tasdik etmemektir ki bunun hiç bir faydası yoktur. İkincisi taklidi imandır ki bu da hakiki tevekkülü netice vermez. Tevhidin üçüncü derecesindekiler müşahede ile hakiki failin yalnız bir olduğunu bilirler. Bu, ariflerin tevhididir ve hakiki tevekkül bu makamda başlar. Dördüncüsü ise tevhidde fenadır; imanın kemal derecesindekiler birlikten başka bir şey görmezler. Bunu tatmayanlara izah etmek zordur ama tevekkülün tahakkuku için bu üçüncü derece de kâfidir (2004: 879-881).

1.4.2. Tevekkül ve Kader- İlişkisi

Şemseddin Sami “tevekkül” kavramını şöyle tarif eder: “Umûr-i dîn'i irâde-i ilâhiyye'ye terk ve havâle ile hükm-i kader'e râzı olma: Allah'a tevekkül ettim; erbâb-ı tevekkül” (1317: 453). Görüldüğü gibi bu kavram Türkçede de kader kavramıyla birlikte tanımlanmaktadır. Nitekim Kur'ân-Kerîm'de de tevekkül tavrı mümin kimselerin ilahi takdir bilincinin tabii bir gereği olarak nazara verilmiştir: “*De ki: 'Allah bizim hakkımızda ne takdir etmiş, ne yazmışsa başımıza ancak o gelir. Mevla'mız, sahibimiz O'dur.' Onun için müminler yalnız Allah'a dayanıp güvensinler.*” (Tevbe 9: 51).

İmanın şartlarından olan kader inancı doğru anlaşılmadığı zaman tevekkül kavramının da yanlış anlaşılmasını beraberinde getirmektedir. İmam Gazali, *İhyâyı Ulûmi'd Dîn*'in şükür kitabında kaderle alakalı mühim bir inceliği şöyle izah etmektedir: “Şükürden maksat Allah Teâlâ'nın nimetlerini, O'nun sevdiği yolda kullanmaktır. Allah'ın fiili ile verilen nimetler aynı yolda kullanılırsa maksat hâsıl olur.” Allah Resûlü “Mademki her şey takdir edildi, biz niçin amel edelim?” diyenlere cevaben: “Çalışın, herkes niçin yaratılmışsa ancak onu yapabilir” buyurmuş (Buhârî, Tefsir, 91:4/4946) ve kimsenin kendi iradesiyle ezelde mukadder olandan fazla bir şey yapamayacağını ifade etmiştir. İnsana düşen sorumluluk çalışmak ve çaba göstermek olmakla beraber başa gelecek işlerde tedbir takdiri önlemeye yetmemektedir:

(Hazreti Yakup) “*Şehre aynı kapıdan değil de, ayrı ayrı kapılardan girin. Gerçi ben ne*

yapsam, Allah'tan gelecek takdiri önleyemem. Zira hüküm yetkisi, yalnız Allah'ındır. Onun içindir ki ben ancak O'na dayanır, O'na güvenirim. Tevekkül edenler de yalnız O'na dayanıp güvenmelidirler.” (Yusuf 12: 67).

Bütün diğer nimetler gibi, kabiliyeti insana veren Allah'tır. İnsan şayet bu nimetleri hiç kullanmazsa nankörlük etmiş olur. “Her itaat eden, itaati nispetinde Allah'ın nimetine şükretmiş, her tembel isyan etmiş...” (1975: 168) olur ve cezaya müstahak hale gelir. Yani İmam Gazali'ye göre tembellik bir nevi isyandır.

Kur'ân-ı Kerîm'e göre iyiliğe, doğruluğa ve Hakk'a doğru tercih ortaya koyup bu hususta sabır göstermek ve sebat etmek, savaşçı bir ruh durumunu ortaya koymak bir azim eylemidir. Bu savaşçı ruh gerçek anlamda ancak Hak'ta, hak bilinen bir davada, imanda gerçekleşir ve hedefini yakalar (Aydın, 2008: 66).

İman ve aksiyon adamı Mehmed Akif, sosyal yaralara isabetli teşhisler koyan bir hekim gibi dönemindeki tembellik ve ataleti şiddetle eleştirmiş, kaderle ilgili yanlış anlamalara karşı çıkararak onu düzeltmeye gayret etmiştir. O, felaketlerini bile tatlı bir tevekkül mevzuu yapan Müslümanlardan değildir (Kuntay, 1990: 220).

Safahatta geçen şu beyit bu hususu yansıtır mahiyettedir: “Kadermiş! Öyle mi? Haşa, bu söz değil doğru; Belanı istedin, Allah da verdi... Doğrusu bu!” Fatih Kürsüsünde isimli eserinde “deden de böyle miydi?” diyerek mazideki büyüklükleri anan vaiz, milleti bu hale getiren kötülükleri, “kader” ve “tevekkül” kavramlarının yanlış anlaşılmasına ve buna sebep olan cehalete bağlar (Aktaran: Düzdağ, 2004: 167).

Burada, her şeyi, her eksikliği ve kötüye giden bütün durumların sorumluluğunu kadere yükleyip, kendini kurtarmaya çalışan insanlara Akif “Kadermiş öyle mi?” diye sormakta ve bunun doğru olmadığını, aksine kötüye gidişin sorumlusunun insanın bizzat kendisi olduğunu söylemektedir.

Esasen olumsuz hallerin bizzat insanlar tarafından hazırlanmış ve bu yönde eğilim gösterilmiş olduğunu ifade etmekte ve bundan sonra Allah'ın bu fiilleri yaratışı ile kişinin kendi hayatı belirlenmiş olmaktadır. Böylece, Akif'in insan iradesine verdiği önem kendini göstermekte ve bazı Müslümanların kader anlayışının yanlışlığı vurgulanmaktadır. Çünkü insan iyi ve kötüyü seçme hürriyetine sahiptir. Bunun sonucunda herhangi bir konudaki isteği Allah tarafından yaratılmaktadır.

Akif, İslam'ın kader anlayışına uygun olarak insanın fiillerini yaratanın Allah olduğuna, böylece kadere ve Allah'a tevekkül etmenin şart olduğuna inanmaktadır. Yalnız tevekkülü yanlış anlayanlara karşı çıkmakta, bunu tembellik, miskinlik ve vurdumduymazlık olarak benimseyen Müslümanları bu hallerinden kurtarmaya özellikle gayret sarf etmektedir.

Safahat'ın bütününde Akif'in insanın hürriyet ve sorumluluğuna bağlı olarak, çalışma ve azim sahibi olmasını daima teşvik ettiğini ve insanı bu haliyle kabullendiğini görüyoruz. Böylece Allah'ın takdiri, insanın cüzi iradesi ve bunları birbirine bağlayan tevekkül anlayışını birbiriyle kaynaştıran şairimiz sağlam bir kader anlayışı ortaya koymuş olmaktadır (İmamoğlu, 1996: 93-94).

Eğer bir insanın *kader*'in gerçek bilgisine sahip olması nasibinde varsa, bu takdirde bu onu kâmil bir iç huzuruna, fakat aynı zamanda da tahammül edilmez bir ıstıraba maruz bırakır... Bu sıra dışı iç huzuru, âlemdeki her şeyin ezelde belirlendiği gibi vuku bulduğu bilincinden ileri gelir. Kendisinin ve diğer kimselerin başına ne gelirse gelsin o bundan tamamen razı olur. Kendi istidadında bulunmayı elde etmek için boşuna mücadele edecek yerde kendisine verilmiş olandan memnun ve mesut olur (Izutsu, 2005: 242). Diğer bir deyişle, kader inancının tabii neticesi olarak kendisine takdir edilene kanaat eder.

1.4.3. Tevekkül ve Kanaat İlişkisi

Tevekkül ile sabır arasındaki birbirini gerektirmeye dayanan ilişki kanaat ile de yakından alakalıdır. Eldekiyle yetinmek veya kendisine takdir edilene razı olmak şeklinde tarif edebileceğimiz kanaat sabrın vazgeçilmez bir boyutudur; zira kanaatin yokluğu hırsıdır. Tevekkülde hakkıyla kanaat etmenin önemine işaret eden bir hadis-i şerifte kuşların durumundan örnek verilmiştir:

“Eğer siz Allah'a gereği gibi güvenseydiniz, (Allah), kuşları doyurduğu gibi sizi de rızıklandırır. Kuşlar sabahları kursakları boş olarak çıktıkları halde akşam dolu kursaklarla dönerler” (Tirmizî, Zühd/33).

Şartlar nasıl olursa olsun Allah Teâlâ'ya karşı sürekli bir güven ve itimat halinde olmak ve rızık verenin sadece Allah olduğu bilinciyle hareket etmek, Allah'a gereği gibi

tevekkül anlamına gelmektedir. Çalışmak, çabalamak, tedbir almak gibi davranışlar rızkın gerçek sebebi değildir. Rızkı veren yalnızca Allah'tır. Ötesi vesilelerdir.

Gerçek rızık verenin Allah olduğu bilincine sahip olduktan sonra, gösterilecek gayretler bir anlam kazanır. Rızkı, çalışma ve gayrete bağlamak ise, sebebi, yaratıcı yerine koymak gibi büyük bir yanlışa götürür. Çünkü ayette de beyan buyurulduğu gibi “Yeryüzündeki bütün canlıların rızkını ancak Allah verir” (Hud, 11: 6).

Yukarıda zikrettiğimiz kuşlardan örnek veren hadis-i şerif çalışma ve rızık aramanın tevekküle ters düşüğünü değil, tam aksine, sabahları boş kursakla fakat endişesiz olarak rızık aramaya çıkan kuşların rahatlığı ve teslimiyeti içinde, yersiz birtakım düşüncelere ve endişelere kapılmadan nasibini aramayı, boş oturmamayı, tevekkülün gereği saymaktadır.

Önemli olan, âlemin rızkını vermeyi tekeffül etmiş olan Allah'a itimadı sarsmamak, gereksiz ve yersiz duygulara kapılmamaktır. Zira böylesine bir güven sapması, gösterilen gayretlere rağmen, tatmin edici sonuçlara ulaşamamanın sebebi olur.

Kulların rızık konusunda Allah'a karşı tam bir güven içinde olmaları, bu açıdan kuşları örnek almaları ve kendilerini Allah'ın rızıklandığı, rızkını sırtında taşımayan nice canlıların bulunduğunu unutmamaları esastır. Şunu bir kere daha vurgulamak gerekir ki, Allah'a güven duygusu tevekkül, kalpte bulunur. Bu duygu kalpteki yerini koruduğu sürece gayret ve çabalar tevekküle asla ters düşmez (Kandemir, 2001:835).

“*Usul-ü Aşere*” isimli eserinde tevekkül ve kanaat kavramlarını arka arkaya ele alan Necmeddin-i Kübra, kanaati tanımlarken “...yeme içme ve oturlan ev konusunda israfa girmemek, özellikle yemeği asgari sınıra indirmek demektir,” diyerek kanaatte az yemenin önemini vurgular (Necmeddin Kübrâ, 1996: 51).

Tasavvuf ehlinden olanlar o dereceye kadar yükselirler, onlar öyle bir iman ve sağlam inanış içinde bulunurlar ki, kimsenin bulunmadığı ıssız bir yerde olsalar ve yüzlerce kilometreye kadar uzakta su ve gıdanın ismine rastlanmayan bir sahrada bulunsalar bile onlar yeme içme endişesine kapılıp onun derdine düşmezler (Şiblî, 2008: 201). Yaratıcıya mutlak güven manasına gelen tevekkül basamağında salike nefsi marziyye eşlik eder (Sayar, 2011: 36).

Eşrefoğlu Rumi Hz Musa'dan gerçekten aklını kullananların kanaat etmesi gerektiğini gösteren bir kıssa nakleder: “Hak Teâlâ buyurur ki: Ya Musa, ebleh kimselere şu sebeple rızık çok ve bol veririm ki; akıllı kimseler baksınlar ve görsünler ki hile ile bir şey halledilip neticeye vardiirilemez. Her kişiye rızık veren Benim. Herkesin rızık Benim takdir ettiğim kadar eline geçer. Bunu akıllı kimseler bu şekilde bilir ve takdir ederler” (1996: 245).

“Müslüman olan, yeterli geçime sahip kılınan ve Allah'ın kendisine verdiklerine kanaat etmesini bilen kurtulmuştur” (Müslim, Zekât, 125). Kurtuluş için bu hadiste Müslüman olmaya ek olarak iki ayrı gerçeğe daha dikkat çekilmektedir: *Yeterli geçim ve kanaat*. İslam olmak, işin inanç yönünü belirlemede, yeterli geçim ekonomik tarafını; kanaat ise ahlaki ve psikolojik cephesini dile getirmektedir.

Bilinen bir gerçektir ki hayatını, inançları çerçevesinde kimseye muhtaç olmadan sürdürebilmek, yöre şartlarına göre “*yeterli bir geçim*” sahibi olmakla çok yakından ilgilidir. Yeterli geçim imkânı olmayan kimsenin içinde bulunduğu ihtiyaç, bazen onu istemediği olumsuzluklara, ya da gayri makul davranışlara itebilir.

Günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecek imkâna sahip olmak, asgari seviyede de olsa, bir huzur sebebidir. Günlük ihtiyaçlarını giderecek yeterli geçim şartlarına sahip olmayanlar, ister istemez sömürülmeye hazır bir ortam oluştururlar. İşsizliğin yoğun olduğu ülke ve yörelerdeki sıkıntılar, bu hususun açık ve fakat acı delilidir. İhtiyaçtan ileri gelecek kötülüklerden Allah'a sığınmak gerekir.

Allah'ın kendisine verdikleriyle geçinmeyi bilmek yani kanaat sahibi olmak, aç gözlülüğü, doyumsuzluğu, nasıl olursa olsun kazanma hırsını, başkalarını kendi çıkarları için kullanma teşebbüslerini, önleyebilecek yegâne fikri, psikolojik ve ahlaki esastır. Kanaatsiz kimse, geçimi yerinde olmayandan çok daha büyük ölçüde rahatsızdır, huzursuzdur ve mutsuzdur. Çünkü o, ne kazansa tatmin olmayacak, dünyayı yutsa doymayacak, elde ettiklerine şükretmek asla aklına gelmeyecektir. O, sürekli açtır (Kandemir, 2001:524).

Hakkıyla kanaat etmeyen bir kimse elindekiyle yetinmeyi bilmediğinden dolayı tevekkülü içselleştirmesi de zordur. İçselleştirilmiş bir tevekkül, tevhide gerçekleştirmek demektir. Çünkü yaratılmış bir varlığa güvenmek ya da ondan korkmak İslam inancına

uygun değildir. Tevekkülün bu yönü tasavvuf psikolojisinin temel gerçeklerinden biridir (Kayıklık, 2009: 156).

1.4.4. Tevekkül ve Sabır İlişkisi

Günümüz genç kaynaklı kültürü, kaybetmeyi başarısızlık olarak görür. Bu kültür, yaşlılığın acı, sabır, yalnızlık ve toplumdaki soyutlanma gibi yönlerini de göz önünde bulundurmamaktadır. Ancak İslam inancında kayıplara sabretme ve din uğrunda fedakârlıklarda bulunma önemli bir yer tutmaktadır (Kılavuz, 2003:140-141).

Kur’ân-ı Kerîm’de birçok ayette (İbrahim 14: 12; Nahl 16: 42; Ankebut 29: 59) sabırla tevekkülü birlikte zikredilmiştir:

“Resulleri onlara: “Evet,” dediler. “Biz sizin gibi beşerden başka bir şey değiliz. Fakat Allah peygamberlik nimetini kullarından dilediğine ihsan eder. Allah’ın izni olmadıkça size mucize göstermemiz mümkün değildir. O halde müminler yalnız Allah’a dayanıp güvenmelidirler. Biz neden Allah’a tevekkül etmeyelim ki gireceğimiz yolları bize O gösterdi. Bize verdiğiniz her türlü eza ve sıkıntıya sabredeceğiz. Tevekkül edenler yalnız Allah’a dayanıp güvenmelidirler” (İbrahim 14: 11-12).

Cenâb-ı Hâk bu ayette, hem sabır hem de tevekkülden bahsetmiştir. Çünkü zaman, geçmiş, hal ve istikbal olmak üzere üçe ayrılır. Ancak geçmişi yeniden elde etmek mümkün değildir. Hale uygun olansa sabırdır, bir de gelecek var ki, buna uygun olan da tevekküldür. Bunun manası da şudur: Kişi kendisine o anda isabet eden eziyetlere karşı sabreder, gelecekte olan şeyler hususunda da tevekkül eder. Kur’ân-ı Kerîm, dünya ve ahiret saadetini elde edenlerin dünyadaki tüm zorluklara katlanarak Allah’a güvenenler olduğunu belirtmiştir.

“Benimsediği dinden ötürü zulme uğradıktan sonra Allah yolunda zulüm diyarını terk edenlere gelince; Biz onları, şüphesiz, bu dünyada güzel bir yere yerleştireceğiz; ama onların ahirette hak ettikleri ödül daha da büyük olacaktır. Hakkı inkâr edenler böylece bir anlayabilselerdi, güçlülere göğüs gerip, yalnızca Rablerine güven bağlayan kimseleri bekleyen bu bahtiyarlığı...” (Nahl, 16: 41-42).

Bu iki ayette bahsedilenler, başta Hazreti Peygamber’in kendisi olmak üzere Kureyş kabilesinin zulmü yüzünden hicret eden Müslümanlardır. Aynı zamanda hem

sabredenler hem de tevekkül edenler zikredilmiştir. Sabretmeleri; onların benliklerini terbiye etmeye gayret göstermeleri, tevekkül etmeleri ise; mahlûkatın tamamıyla olan münasebetlerini kesip, tümüyle Allah'a yönelmeleridir. O halde sabır, Allah'a giden yola girmenin başlangıcı, tevekkül ise; bu yolun sonu ve nihayetidir (Saribaş, 2006: 36).

İnsanların çoğunun gafil bulunduğu şey, nimetlerin içinde bela ve belaların içinde nimetlerin bulunduğudır. Şöyle ki Allah'ın kullarına lütfettiği hiçbir nimet yoktur ki, bela ile çevrilmiş olmasın. Bu da Allah Teâlâ'nın o kulun nimetin hakkını vermesi; mesela nimete şükretmesi, onu hak eden bulundurup sunması, nimeti Hak Teâlâ'nın emrettiği yerde sarf etmesi (gibi işleri yerine getirmesini) ister. Mükellef olan kimse bu işleri, onlardan lezzet aldığı zaman yapar. Ta ki kendi hakkında (bunlar) halis birer nimet olsun.

Bela ve felaketler hakkında da söz böyledir. Bunlar, esasında, musibet ve derttirler. Ve bunlar kendilerine sabredilmesi istenen bela ile sarılıdır. Ve (buna uğrayanın) bunların üzerinden kalkmasında Allah'a dönmesi ve bunları hoşnutluk veya kesinlikle Allah'tan başkasına şikâyetle bulunmamak için kendini hapsetmek olan sabır ile karşılayıp kabul etmesi gerekir (Şarani, 2006: 245).

Mevlana Mesnevî adlı eserinde sabır konusunu detaylı bir şekilde işlemiş, musibetlere sabır konusu üzerinde daha çok durarak, dert kavramına yeni açılımlar getirmiş, tevekkülün ancak gönül hoşnutluğu içeren bir sabırla mümkün olabileceğini belirterek; bunun da ancak, hayatın sıkıntılılarına karşı doğru bir tavır takınarak gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir.

Allah'a tevekkül ederek güzel bir sabırla sıkıntıları göğüslemek, nefse muhalefet etmek suretiyle sabır şerbetini yudumlamak hem çok zor bir iş, hem çok güçlü bir ilaç, hem taşlı bir yol, hem de pek bir ağır bir yükür. Fakat bu öyle sağlam tedbir ve öyle doğru bir yoldur ki, o çizgide olmak yüksek bir saadet ve neticesi de geniş bir nimete kavuşmaktır.

Mevlânâ'ya göre tevekkül sahibi bir insan, her şeyin kontrol edicisi, düzenleyicisinin Allah olduğunun farkında olmalı ve kendi iradesi dışında başına gelen olaylara, isyan etmek yerine sabretmelidir. Çünkü insan, kendi kendisinin değil de aşkın bir varlığın kurguladığı bir hayatta yaşamaktadır (Sağiroğlu, 2009: 77-91).

Tevekkül ile alakalı temel kavramların birbiriyle bağlantısını özetleyecek olursak, Allah'a tevekkülden söz edebilmek için her şeyden önce kâmil manada iman etmiş olmak gerekir. Tevekkül ile iman öylesine birbirine bağlı kavramlardır ki Kur'ân-ı Kerîm'de ilgili ayetlerde tevekkül etme durumundaki kimselerin genel olarak mümin vasfına vurgu yapıldığı görülmektedir.

Hakkıyla iman eden kimse her şeyden önce sağlam bir kader anlayışına sahip olmalıdır—ki bu zaten imanın şartları arasındadır. Kendisine verilenin ancak hakkında takdir edilen şeyler olduğu bilincinin doğal neticesi kanaattir. Başına gelen her halde ve yaşadığı her durumda her an her şeyi görüp gözeten, mutlak kudret sahibi bir Zat'ın takdirinin hâkim olduğunu bilip Rabbine itimat eden müminin, elindekine yani kendine takdir edilene kanaat etmesi beklenir.

Başına gelen musibetlerde bile, Rabbinin takdirine rıza ile sabreder. Sabır süreci boyunca geleceğe iman perspektifinden bakışında İlâhî takdirin en hayırlı şekilde tecelli edeceğini bilir, sebeplere riayet adına kendine düşeni yerine getirmek kaydıyla, Allah'a tam bir itimat ve tevekkül halinde bulunur. Tevekkül anlayışında görülen zayıflıkları, onunla irtibatlı diğer hususlarda da eksikliğin bir göstergesi saymak mümkündür.

İman başta olmak üzere bütün bu saydığımız durumlar dinin mükellef saydığı kişiler için geçerlidir. Çocuklar yetişkinleri taklit babından dini vecibeleri yerine getirirler de, çalışmamızın da ana konusu olduğu üzere, Allah'a sığınma ve tevekkül etme gibi kavramlarda esas olan yetişkin fertlerin durumudur. Modern zamanın yaşama şartları ve batı felsefesinin şekillendirdiği egemen düşünce tarzları günümüz insanlarına hadiseleri dinden bağımsız algılamayı telkin etmektedir.

Günümüz yetişkinlerinin tevekkül konusuna bakışı saha çalışması üzerinden sorgulanmadan önce, yetişkinliğin kavramının manası ve yetişkinlik dönemlerinin genel özellikleri ele alınacaktır.

1.5. Yetişkinliğe Genel Bakış

Yetişkinlik döneminde bireyler hayatta ailevi, sosyal, dini, ekonomik ve bunun gibi çeşitli yönlerden bir takım sorumluluklar altına girerler. Yetişkinlik öncesinde karşılaşılan problemler daha ziyade ferdidir ve başta anne baba olmak üzere yakınların yardımına başvurma yoluna gidilerek çözülmeye çalışılır. Yetişkinlik döneminde ise

artık birey sadece kendi problemlerinden mesul olmayıp, kendisine başvuru alan bir anne veya baba, hatta ihtiyar ebeveynin sağlık ağırlıklı problemleriyle ilgilenme durumunda kalan bir evlattır. Kısacası yetişkinlik dönemi sorumluluk ve görevlerin ön plana çıktığı, hayatın mesleki ve ailevi yönlerinin belirginleştiği ve şekillenmeye devam ettiği, kendine has birtakım özellikleri olan ve ferdin hayat ağacının ana gövdesi nazarıyla bakabileceğimiz bir dönemdir.

Yetişkinlik kavramının farklı şekilde tanımlarının yapılması mümkündür. Örneğin biyolojik olarak, dini mükellefiyet açısından, yasal statü olarak ve benzeri farklı açılardan farklı yetişkinlik tanımları yapılabilir. Biz yetişkinliği önce genel olarak ele alacak, sonra da konumuzu yakından ilgilendiren yönlerini irdelemeye çalışacağız.

Yetişkinlik, bireyin zihinsel ve bedensel özelliklerinin gelişme dönemi olan ergenliğin bitiminden, hayatının sonuna kadar geçirdiği zamana yetişkinlik denir (Armaner, 1980: 111). Kişiler kendi kültürlerinin yetişkinlik yıllarına yönelik rolleri icra etmeyi uygun buldukları zaman, sosyal olarak yetişkin sınıfına girerler (Köylü, 2000: 41). Gelişim dönemleri “genel” bir özellik göstermektedir. Hemen her toplum gelişim ödevlerini kişinin yaşamı boyunca geliştirmiş olmasını bekler. Bunlar, her toplumda az çok görülür. Belki bunların yapılış biçimleri toplumdan topluma az çok ayrılıklar gösterir (Binbaşoğlu, 1975: 92).

Basit toplumlarda hayat kabataslak iki döneme ayrılır: çocukluk ve yetişkinlik. Bazıları ihtiyarlığı da üçüncü bir kategori olarak buna dâhil ederler. İş bölümünün daha basit olduğu ve toplumsal değişimin yavaş olduğu durumlarda bu ayrıntısız yaklaşım yeterli olabilir. Fertler çocukluktan yetişkinliğe doğru ilerledikçe yeni roller üstlenmeye başlarlar. Sosyal yaş seviyeleriyle kronolojik yaş dönemleri arasında da sıkı bir irtibat vardır.

Toplumlar daha karmaşık hale geldikçe yetişkinlik seviyesi kabulünde farklı sistemler söz konusudur. Mesela Amerika’ya göre fertler siyasi sistemde 18 yaşına gelince yetişkin kabul edilir ve oy verme hakkı kazanırlar; evlenip çocuk sahibi olunca aile sisteminde yetişkin kabul edilirler; tam gün çalışıp para kazanır hale geldikten sonra ise ekonomik sisteme göre yetişkin dünyasına girmiş sayılırlar (Kennedy, 2005: 196).

Bir insanın topluma uyumu adına hayatta yalnız bir tek rolü yoktur. O, değişik zamanlarda değişik rolleri başarmak zorundadır. Bazen bir gün içinde çeşitli roller değiştirmek durumunda kalır. Bir kadının anne, öğretmen, eş, misafir ve ev sahibi olma rolleriyle birbiri arkasına karşılaşması gibi. Bu çeşitli rolleri insan ne kadar başarılı bir şekilde bağdaştırabilir ve bu rollerin gerektirdiği sorumlulukları ne kadar zevkle yaparsa, ruh sağlığı o kadar iyi olur (Baymur, 1994: 275).

Yetişkinlikte bedensel, bilişsel, sosyal ve duygusal değişme devam eder. Diğer insanlarla faal bir biçimde ilişki içinde olma ve zihinsel olarak öğrenmeye ve üretmeye dönük bir yaşamı olan bireyler bilişsel zindeliklerinden ömürlerinin sonuna kadar pek bir şey kaybetmezler.

Sosyal bakımdan yalıtılmış ve zihinsel yönden sönük bir çevre içinde yaşayan kimseler çabuk ihtiyarlarlar. Bir insanın dini ve sosyal normlara uyması, onun çevresine intibakını kolaylaştırır ve kişinin kendisi ve toplum ile uyumunu sağlar (Uysal, 1996: 135). Böylece toplumun sosyal normlara uyma davranışı bireye aynı zamanda psikolojik tatmin de sağlıyorsa, iki sistem bu bireyde uyum halindedir (Kağıtçıbaşı, 1983: 270).

1.5.1. Yetişkinlik Dönemleri

Genel olarak yetişkinlik dönemleri üç temel bölüm halinde ele alınmaktadır. Kişinin yetişkinliğe yeni adım attığı dönem sayılan genç yetişkinlik, hayatının ana hatlarının iyice belirginleşmeye başladığı orta yetişkinlik, ve son olarak da üçüncü ve son dönem olup yerini ihtiyarlığa bırakmaya hazırlanan olgunluk dönemi gelmektedir.

Bühler'e göre 25-45 yaşları arası, büyümede kararlılık dönemi olarak tanımlanmıştır. Bu dönem, kişi için yükselme dönemidir. Birey bu evrede, amaçlarını özel ve kesin bir biçimde kendisi belirler (Onur, 2007: 64) Erikson yetişkinlikte üç aşama görür. Her aşama bir ikileme kendisini ifade eder.

İlk aşama 20-30 yaşları arasında kendisini gösterir ve içli dışlı yakın ilişkiler kurma, ya da insanlarla ilişki kuramadan yalıtılmış bir yaşam içinde bulunma biçiminde bir ikileme ifade edilir.

İkinci aşama 30-40 yaşları arasında yer alır ve üreticilik veya durgunluk biçiminde ifadesini bulur.

Üçüncü aşama kırkıktan sonra ortaya çıkar ve ikilem benlik kaynaşımı ya da çökkünlük ve bezginlik olarak ifade edilebilir. Erikson'un bu gelişim aşamalarını kabul etmeyen ve bireyin kişilik özelliklerinin aşamadan geçmeden bir süreklilik içinde ömür boyu devam ettiğini ifade eden psikologlar da vardır (Cüceloğlu 2008:370).

İnsan hayatını iki döneme ayıran Jung, 35-40 yaşlarına kadar olan ilk dönemi güneşin doğup tepeye ulaştığı öğle öncesine, ikinci dönemi ise tepe noktadan batışına kadar olan öğleden sonraya benzetmiştir. Buna göre, 35-40 yaşları kişilik gelişiminin en önemli aşamasıdır. Daha önce önem atfedilen dışsal amaçların önemli bir bölümünün orta yaş denen bu döneme gelinceye kadar elde edilerek önceliklerini kaybetmeye başlaması, bu yaş grubunda derin bir psikolojik boşluğa neden olmaktadır (Karaca 2007:151).

İşte tam bu dönem Kur'ân'ın üzerinde önemle durduğu bir dönemdir:

“İnsana emrettiğimiz fiillerin en güzellerinden biri, anne-babasına karşı iyi davranmasıdır. Annesi onu zahmetle taşıdı ve zahmetle doğurdu; annesinin onu taşıması, onun anneye bağımlılığı otuz ayı buldu. Nihayet tam olgunluğa erişip kırk yaşına (Yani, insanın zihni ve ruhi olgunluk yaşı olarak kabul edilen yaşa) vardığında o, dürüst ve erdemli biri olarak, *“Ey Rabbim!” diye yakarır, “Bana ve anne-babama lütfettiğin nimetler için ebediyen şükretmemi ve Senin kabulüne mazhar olacak şekilde doğru ve yararlı şeyler yapmamı nasip et; benim soyuma da iyilik bağışla. Gerçek şu ki pişmanlık içinde Sana döndüm: elbette ben Sana teslim olanlardanım!”* (Ahkaf, 46: 15).

Genç Yetişkinlik

Gelişen kimlik duygusu, genç yetişkinlikte kurulan ilişkilerdeki artan geçicilik ve süreklilikle birlikte, başkalarının biricik (unique) oluşunu kendi kimliğinin sağlam temelinden hareketle keşfetmeye katkıda bulunur. White'ın belirttiği ilginç bir nokta da, beklenmeyen etkileşimlerin önemidir. Bir başkasının beklenmeyen bir davranışı karşısında şaşırduğumuz zaman, o insanın tek ve biricik oluşuna daha fazla uyum sağlarız; yine bunun gibi, bizden beklenmedik biçimde farklı olan biriyle etkileşime girdiğimizde bu bizi kişilerin tek ve farklı oluşu konusunda daha duyarlı kılar. Beklenmedik etkileşimler insanın kendisini tanımasına ve kişisel ilişkileri derinleştirmesine yardımcı olur (Onur, 1995: 91).

Bu dönemin sonraki on yılı genç yetişkinin daha sonraki yetişkinlik safhalarına esas teşkil edecek olan kariyer ve kişiler arası ilişkileri yerli yerine oturması sürecidir. Bu dönemde meslek, değerler ve aile ilişkileri kesin kalıcı olmaktan ziyade şekillendirici mahiyettedir. Ferdin gideceği yönü seçmesi ve yakınlıklar kurması adına vereceği son karar olmayacaktır, ama bu yıllarda varılan konum hayatın gelecek safhaları adına bir temel vazifesi görecektir (Onur, 1995: 91).

Yalnız kalma ve yakınlık kurulmaya yol açan ilişkilerden kaçınma bu evrede tehlikeli bir durumdur. Bunlar, kişide önemli karakter sorunlarına yol açabilir (Erikson, 1984: 35).

Her yetişkinlik döneminde ön plana çıkan hususlar bulunmaktadır. Genç yetişkinlikte tecrübe etme, arayış ve uzun vadede daha yoğun katılıma vesile olacak çekimser bağlılıklar ağırlıktadır. Daha sonra bunların gözden geçirildiği bir geçiş dönemi gelir. Genellikle bu geçişte değerler iyice netleştirilir ve daha müşahhas bir kariyer kimliği benimsenir. 30'ları yakalama geçişi diye de isimlendirilen bu dönemde bazı genç yetişkinler meslek veya evlilik konusunda yaptıkları tercihlerin isabetli olmadığını hissederler ve çok geç olmadan harekete geçer ve başka bir seçeneğe yönelirler.

Farklı rolleri denemiş olan diğer insanlar için ise otuz yaşları civarındaki bu gözden geçirme daha kalıcı bağlılıklara vesile olacaktır. Otuz yaş civarında gündeme gelen soru işaretleri 35'e gelirken cevabını bulmuş ya da artık bir kenara konulmuştur. 40 ve 50 yaşları arasında ise dengeli, sağlam ve tatminkâr bir dönem başlar (Sheehy, 1977: 40).

Orta Yetişkinlik

Orta yetişkinlik dönemindekiler kendini tamamen kariyer, aile, ve sosyal gruplara vermiş durumdadır. Orta yetişkinler artık tereddüt ve şüphelerini bir süre için bırakmış, sahip oldukları kabiliyet ve potansiyeli ispatlaya adanmışlardır. 30'lu yaşların ortalarından 40'lı yaşların ortalarına kadar uzanan bu hayat dönemi yetişkinin hayatındaki en baskılı yıllardır.

Erikson'un durağanlığa karşı üretkenlik üzerinden tarif ettiği gelişim aşaması bu dönemin büyüme potansiyelini karakterize etmektedir. Üretkenliğin kapsamına başkalarını gözetme özelliği edinme de dâhildir: çocuklar, yetişkinler, kültür ve toplumun devamına katkıda bulunmak gibi. Bu durum kişisel olgunluğun artması

manasına gelir ve artık yetişkinler kendilerini bir akıl hocasının onayını bekleyen toy gençler gibi hissetmezler.

Levinson'a göre genç yetişkinler için bir akıl hocasının, yani örnek alabilecekleri ve gerektiğinde onlara yol gösterecek birinin olması sağlam bir temel atma bakımından önemlidir ve ileride üretkenliği olgunlaştırmaya da katkıda bulunacaktır. Diğer bir deyişle, beklentiler gerçekçi bir temele oturtulmuş olacaktır.

Orta yetişkinlikte baskın olan gelişim ödevi durağanlığa karşı üretkenlik iken, yakınlık kurma gibi daha önceki dönemlere ait hususlar bazı yeni durumlarda tekrar gündeme gelir. Mesela bekar, boşanmış veya dul kimseler için yakınlık kurma bu dönemin temel ödevlerindedir (Kennedy, 2005: 194).

Sosyoekonomik refaha kavuşmuş yetişkinler için orta yaşlar çok verimli olabilir. Bilim adamları ve yazarlar ortaya koydukları fikir ürünlerinin yaklaşık dörtte üçü otuz ila elli dokuz yaşları arasında vermektedirler. Tıp ve psikoloji alanında yeni keşif ve gelişmelerin çoğu da kırk yaşının üzerindeki araştırmacılar eliyle gerçekleştirilmektedir (Bromley, 1975: 249).

İleri Dönem Yetişkinlik

Uzayan ömür ortalaması ve sosyal değişimler gibi faktörler yetişkinliğe yeni psiko-sosyal dinamikler getirmiş durumdadır. Dolayısıyla ileri yaşlarda aile sorumluluğunun azalmasıyla bazı kadınlar maaşlı bir işe veya gönüllü faaliyetlere katılmaya fırsat olarak değerlendirmektedir. İş sektöründe bu durumdaki kadın sayısı çocuk sahibi genç bayanlara oranla daha fazladır (Kennedy, 2005: 195). Yetişkinler hayatlarının üçüncü dönemine girerlerken, kronolojik yaş artık insan gelişimini anlamada etkisini kaybetmeye başlar (Vogel, 1995: 75).

Yetişkinliğin ileri safhaları hem kadınlar hem de erkekler için önceki dönemlerden çok daha rahat yıllardır. Orta yaşlardaki erkekler ciddi şekilde işlerinde bunalma ve engellenme duygusundan şikâyet ederken, daha olgun erkeklerde maddiyat ve yükselme kaygıları çok daha düşüktür. Kadınlarda ise boşalan yuva ile ortaya çıkan belirsizlik artık kendini kabullenme ve yeni özgürlüğün sağladığı imkânlarla yönelme yoluyla doldurulmuştur. Çocuklarını büyütmüş yetişkinler çevreleriyle ve artık iyice yaşlanan

kendi ebeveynleriyle ilişkilerini geliştirebilirler. Aile içindeki yükleri azalan kadınlar evlilik içi ve diğer sosyal rollerinde daha aktif konumdadırlar (Kennedy, 2005: 195).

1.5.2. Yetişkinlikte Düşünce Tarzı

Hayatın her döneminde çevrenin yetişkinlerden beklentileri olduğu gibi, yetişkinlerin de kendi beklentileri vardır. Genç yetişkinlikte “başarma” kavramı ön plana çıkar. Ödeve odaklı ve mücadeleci bir bilişsel süreç söz konusudur.

Orta yetişkinlik dönemindeki entelektüel durum ise daha ziyade icra ve sorumluluk ağırlıktadır. Bu yıllardaki zihinsel görev ise uzun vadeli hedefleri organize, bütünleştirici ve yoruma dayalı çözüm gerektiren gerçek hayat problemlerinin çözümleri ile dengelemeyi başarmaktır.

Daha ileriki yetişkinlik yıllarında ise edinilen tecrübelerin içinden daha manalı ve nitelikli olanları tercih eden daha seçici bir düşünce tarzı hâkimdir.

Zihinsel gelişimin bu üç safhası yetişkinliğin farklı aşamalarındaki problem çözme yöntemlerine tekabül etmektedir. Birinci safhada entelektüel yetenekleri kazanma ve bunların aile kurma ve iş dünyasına girmede şahsi ve toplumsal hedefleri gerçekleştirme adına kullanılması ağırlık kazanır. İkinci safhada ise izafi bir istikrar ve bütünleşme söz konusudur.

Bunun yanı sıra genellikle tepki verme hızında bir düşme görülür. Yine de orta dönem yetişkinin konumunun sağlamlaşmış olması ve zengin tecrübe birikimi bu düşüşü telafi eder. Onların bu düşünce tarzı içinde buldukları başkaları adına sorumluluk taşıyan kişi konumunda karşılaşılabilecek problemleri çözmeye elverişlidir. Daha ileri yaşlarda ise seçicilik öne çıkmaya başlar. Zihinsel aktivitenin odağı içerikten ziyade mahiyete doğru kayar (Thomas, 2005: 196).

Şurası bir gerçektir ki, sanki zevk her şeymiş gibi pervasızca onun peşinde koşan yetişkinler vardır. Bu insanlar başkaları gibi normal gelişmemiş, yetişkin gelişiminin ilk döneminde saplantıya düşmüş ve gerileme göstermişlerdir. Hayat tecrübesi çocukluğun ve şuur seviyesi ilk ergenlik döneminin ötesine geçmiş olan herkes zevkin hayatın nihai gayesi olamayacağını farkındadır.

Freud'un eski talebesi olan Alfred Adler, insanoğlunun gerçekte ne istediği hususunda hocasından daha farklı bir fikre sahiptir. Adler, Freudçu doktrini reddetmekte ve insanların gerçekte güç istediklerini ileri sürmektedir. Ona göre, insanlar çocuklukta ortaya çıkan bayağı duyguları alt etmek istemektedirler.

Yine onlar yazgılarının belirleyicisi ve yüksek gayeleri gerçekleştiren kişiler olarak bilinmeyi arzu ederler. Belki Adler bazı konularda haklı idi, çünkü hepimiz insanların neredeyse her uyanık geçirdikleri saati para biriktirmeye, toplumsal saygınlık ve şöhret elde etmeye veya politik, sosyal, ekonomik ve ruhani güç kazanmaya adanmışızdır. Yine açıkça görülüyor ki, bazı insanlar normal bir insan gibi yeterince gelişmemiştir. Onlar son anı, yani kaçınılmaz son olan ölümlerini ciddi şekilde düşünmemektedirler. Dolayısıyla ölümü düşünmemek aslında hayatlarını ciddi şekilde düşünmedikleri manasına gelmektedir (McKenzie, 1998: 287-288).

Modernizm, ahlakın ekonomik hareketliliği azalttığı, işletim maliyetini artırdığı, insanları tembelleğe ittiği ve yarışmacılığa zarar verdiğini savunur. İnsanın doğuştan ahlaklı olduğunu ve bu yüzden ahlaka ihtiyacı olmadığını savunan batı kültürü, evrensel ahlak tanımlaması düzenleyememiş fakat bu tanımı değişikliğe uğratmıştır. Bu değişikliğin sonucunda da ahlakın siyasi hayatı düzenlemesi yapılamadığı için güçlü olanın zayıf olanı yutmasına yol açmıştır.

Toplumlarda yazılı hukukun dışında töreler, gelenekler gibi dış kontrol güçleri vardır. Sosyal baskı, mahalle baskısı gibi kavramlar yazılı olmayan toplum kontrolünü sağlayan dış kontrol güçleridir. Mesela pijamayla sokakta dolaşılmaz diye yazılı bir kural yoktur ama kimse o şekilde dışarı çıkmaz.

İç kontrolde ise, insanın vicdani standartlar sistemini oluşturan sözünde durmak, yalan söylememek, dürüst, çalışkan olmak, insanları sevmek, fedakârlık, yardım severlik, alçak gönüllülük gibi psikososyal sermayedeki değerler mevcuttur. Yaşlı birisi yolda giderken düştüğü zaman sosyal sermayesi yüksek bir toplumda hemen birileri gelir yardım eder. Fakat sosyal sermayesi düşük toplumlarda kişiler kendi işlerini bahane ederek ilgilenmezler.

Yukarıda bahsedilen değerlerden yoksun batı için bütün bunlar çok büyük bir fark oluşturur. Batı parasal olarak zengin ama sosyal sermaye açısından yoksun, doğu

parasal olarak fakir ama sosyal sermayesi yüksektir. Bu sebepten dolayı ekonomik krizler batı ve doğuyu farklı etkilemektedir. Kriz zamanlarında batıda intiharlar gibi çok şiddetli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Doğu toplumlarında sosyal sermaye, aile dayanışması, rahatlatıcı ve olumlu destekleyicilerle kriz daha rahat aşılmaktadır (Tarhan, 2010b: 284-285).

1.5.3. Yetişkinlik ve Sosyo-Kültürel Ortam

Yukarıda bahsettiğimiz hususlara ek olarak, kültürel faktörler de yetişkinlerin hayata bakışında önemli etkiler getirebilir. Kırk yaşındaki büyük şehirde öğretmenlik yapan bir Amerikalı kadınla, yine büyük şehirde öğretmenlik yapan bir Türk kadını ele aldığımız ve karşılaştırdığımız zaman, kültürden gelen önemli farklar bulabilirsiniz. Amerikalı kadın çocukların evden ayrılmasını sabırsızlıkla bekliyor ve gerçek yaşamının çocuklar evden ayrıldıktan sonra başlayacağını düşünüyor olabilir; Türk kadını genellikle çocuklarıyla ilişkisini sürdürebilmek için nasıl bir yaşam düzeni kurması gerektiğini düşünür.

Ayrıca sosyal sınıf kavramı yetişkinlerin hayata bakışını şekillendirmede kuvvetli bir kavramdır. Neugarten (1975) zengin ve fakir ortamdan gelen bireylerin yetişkinlik süresinde evlenme, okula gitme, çocuk sahibi olma gibi davranışların ayrı ayrı zamanlarda yaşandığını göstermiştir.

Genellikle zenginler daha geç evlenmekte, daha geç ve daha az çocuk sahibi olmakta, daha geç emekli olmakta ve uzun süre mesleki faaliyetlerini sürdürmektedirler. Buna göre, zenginlerin “altın yıllar” olarak baktıkları ileri yaşlara fakirler emeklilik yaşı gibi bakmaktadır (Cüceloğlu 2008:367).

Ferde bakan yönüyle de farklı kültürlerin bir arada yaşamasıyla ilgili bilinç ve istikrar oluşturulması çok önemlidir. Bilgi sosyolojisi ve kültürel psikolojideki gelişmeler kültürün insan hayatındaki önemini daha çok göstermeye başlamış bulunmaktadır. Kültürün temel değerleri ve standartları toplumun karakterini ve kimliğini oluşturur.

Bir toplumun ortak temel değerleri vardır. Bunlardan biri kültürel değerlerdir. Toplumlar ekonomik varlıklarını sürdürebilmek ve kendi üretimlerini koruyabilmek için yabancı mallara karşı gümrük adı altında sınırlama koyarlar. İthalat ve ihracat ona göre yapılır. Kültürel değerlerimizin korunması için de kültürel gümrük sınırları olması

gerekir. Bir toplum kültürel gümrük sınırlarını oluşturmazsa, kendi kültürel değerlerini kaybeder.

Nevzat Tarhan'a (2010b) göre değerler beynimizdeki programlara benzer. Bir insanın özel hayatındaki düşünce kalıplarının toplum nezdindeki karşılığı, halkın onayından geçmiş değerlerdir. Genel kitlenin benimsediği erdemler ne kadar çok kişi tarafından kabul edilirse, toplumsal hafıza da o oranda güçlü olacaktır.

Bir topluluğun öncelik verdiği erdemler, aynı zamanda onun belirgin özelliklerini oluşturur. Millet, kabul ettiği faziletlerle dayanarak ya gelişir ya da tarihin sayfalarına karışır. Örneğin Hıristiyanlıkta insanın doğuştan günahkâr olduğu düşünülerek, bebekler vaftiz edilir. Bu durum ise insanları ruhban sınıfına bağımlı yapar.

Bu inanç doğrultusunda insanlar, başlangıçtaki temizlenmeyle yetinmemiş; günah çıkarmak, sürekli itiraf etmek suretiyle kiliseye bağımlı kalmışlardır. Kilisenin bu duruşu ve sonu gelmeyen bir denetleme mekanizmasının olması, insanların özgürleşmesine engel olmuştur. Rönesans ve reformun ortaya çıkışı, bu engellenmelere karşı çıkmak için gerçekleşmiştir. Kısacası düşünce kalıpları ve değerler sadece kişileri değil, toplumları da dönüştürmektedir.

Değerler bir toplumun iskeletini oluşturan unsurlardır. Bu unsurlar ne kadar sağlam olursa inanç da o oranda güç kazanır. Erdemler, insanın vicdanıyla hayli ilgili olduğundan hayata geçirilmeleri, iç sorumluluğun gelişmişliğini zaruri kılar. İnsanların yalnız kaldıkları zamanlarda bile kötülüğe başvurmadan yaşamaları ve ahlaki normlara her hal ve şartta uymaları, vicdani sorumluluğun iki büyük göstergesidir.

Ahlaki normları değerler belirler. Bu gerçekten yola çıkarak baktığımızda, değerlerde yaşanan yozlaşmaların sosyal prensiplerde ve vicdani sorgulamalarda da değişmeye neden olduğunu görebiliriz. Zira değerler toplumun manevi dinamikleridir. Bu dinamiklerin kendini en çok gösterdiği yer ise, insanların iç dünyasıdır.

Değerleri bir banka hesabına benzetirsek eğer, iyi yatırımlar yapan kişinin hesabı ona kâr getirecektir. Ne kadar kâr ettiği hemen anlaşılmasa da bu, ileri yaşlarda faydasını göreceği bir birikim olacaktır. Doğaya ya da ailesine yatırım yapan kişinin, bu yatırımların kendisine geri döneceğini bilmesi gerekir.

Değerlerde meydana gelen yıpranmanın en kötü tarafı, insanın sürekli bir doyumsuzluk içinde sıkışıp kalmasıdır. Beklentileri çok yüksek olan hırslı kişiler, güne adeta o gündün alacakları varmış gibi uyanırlar. Oysa doğru değerleri hayata geçirebilen kişiler, her günü kendilerine verilmiş bir armağan olarak görürler. Uyandığı her sabahın bir hediye olduğunu ve bu hediyeyi kendisine sunan bir varlığın olduğunu bilmek, kişinin hayata karşı duyduğu sorumluluğa katkıda bulunacaktır.

Değerlerin gündelik hayatta yer edinebilmesi için, insanların o değerleri işlemek istemeleri gerekir. Var olan erdemleri yeniden üretme arzusu korunmalı ve erdemler, özünü kaybetmeden uygun yer ve uygun şartlarda yaşanabilmelidir. Oysa bu konuda bir katılık söz konusu olduğunda, yeni değer üretebilmek mümkün değildir. Örneğin Ortaçağ Roma'sında giyilen bir kıyafet, o gün için normal kabul edilse de bugün için tuhaftır. O zamanın bugüne değer bakımından bazı yansımaları olsa da zamanla birlikte pek çok şey değişmiştir. Buradan yola çıkarak insan, neye değer verip neyi arkaya atacağını ve bu noktada yapacağı tercihleri iyi belirlemelidir.

Günümüz insanının ruh sağlığının iyi olması hangi değerlere bağlıysa, tercih edilmesi ve yaşatılması gereken bu değerler de toplumun idealleri ve kültürel değerleriyle oluşacak senteze bağlıdır. Sonuçta bu erdemler ancak eğitimle hayata geçirilebilir.

Yetişkinlikte Yaşanan Değişimler

İnsan otuz beş-kırk yaşları civarında önemli psikolojik değişiklikler yaşamaktadır. Çoğunluğu itibarıyla evlenmiş, belirli bir işe girmiş, kısacası hayatının ana hatları artık iyice belirginleşmeye başlamış olan kişiler artık biraz olsun geriye dönüp bakma fırsatı bulmuş olurlar.

Bu dönem bir manada kişinin kendi kendisiyle hesaplaşma dönemidir. Daha önceki hayat safhalarında yapılan işler gözden geçirilip değerlendirilir. Gençlik ideallerinin ne ölçüde gerçekleştirilebildiği, hayattan beklenenler ile elde edilenler arasındaki farkın ne olduğu araştırılır. Çoğu zaman kişinin kendi kendisiyle giriştiği bu hesaplaşma tatminkâr bir sonuca ulaşmaz ve başarılı olmuş bile olsa kişi bu sonucu boş ve anlamsız bir şey olarak değerlendirme eğilimi gösterir.

Mevcut hayat yapısı, ulaşılmak istenen şeyleri elde etmede yeterli olmadığı zaman, aradaki çelişki çok büyük ölçülere varabilmekte ve kişi hayal kırıklığına ve ümitsizliğe düşmektedir. Neticede hayatını gereği gibi değerlendiremediği hükmüne ulaşmakta ve pişmanlık duygusu hissetmektedir. Böylece kişinin orta yaşa uyumu, meydana gelen değişikliklere hazır olmama, bedeni rahatsızlıkların ortaya çıkması, öğrenme güçlüğü ve en önemlisi motivasyon eksikliği gibi sebeplerle daha da güçleşmektedir. Zira gençlik ve ilk yetişkinlik yıllarında olduğu gibi, kişinin artık hayattan beklediği ve onu çalışıp çabalamaya itecek bir motivasyonu yoktur veya azalmıştır. Kişi artık önündeki zamanın kısaldığını hissetmekte, gittikçe artan bir duyarlılıkla karamsar bir ruh haline girmektedir. Hayatını geçen yıllarla değil, geriye kalan zaman ile ölçmektedir (Hökelekli, 2010: 284).

Kırk yaşlarının ortalarından itibaren kaç yıl yaşadıklarını saymayı bırakmış olan insanlar, daha ne kadar zamanları kaldığını düşünmeye başlar. Bu geçiş döneminde menopoza ve andropoz gibi bazı fiziksel değişimler de yaşanır. Yetişkinin dünyasını bir arada tutan bağlıklar artık eskisi kadar sabit değildir. Kırk beş yaşlarındaki bir kocayı düşünürsek çocukları yakında artık evden ayrılacaktır ve kariyeri de zirveye yaklaşmaktadır. Bu durumdaki bir kişi bazı yeni başlangıçlar yapabileceği gibi kim olduğu ve nereye gittiği hakkında önceki kabullerini sağlamlaştırabilir.

Yukarıda anlatılan durum biraz daha komplike bir tarzda olmakla beraber kadınlar için de geçerlidir. Evin dışında çalışıyor olsalar da yapılan araştırmalar kadını daha ziyade yuvayı yapan dişi kuş kimliği üzerinden ele almıştır. Çocuklar evden ayrıldıkça “boş yuva” fikri kadınlar için karışık mesajlar taşır. Bazıları bunu kendi kimliklerine ve varlık gayelerine bir tehdit olarak algılayarak, çalışma veya sosyal organizasyonlara sıcak bakan bazıları da bunu yeni bir kimlik için fırsat gibi görebilir. Orta yetişkinliğin son yılları itibarıyla ailenin iletişimi, ikinci kariyerler ve kişinin kendisinin ve yaşlanan anne babasının sağlık durumları gündeme gelir.

Yetişkinler genel olarak olgunluk döneminde diğer dönemlere nazaran daha iyi maddi olanaklara sahiptir. Üstelik giderleri de azalmıştır. Bu dönemde yetişkinlerde bazı psikolojik farklar gözlemlenir. Yetişkin erkek artık evde otorite kurma kaygısındaki genç adam değildir ve eskiye nazaran daha mülayim davranır. Ayrıca kendini dinlemeye fırsat bulur, içe dönük düşüncelere ve diğer insanlarla kaynaşmaya daha meyillidir.

Kadınlar ise çocuk bakma haricindeki konulara yönelme fırsatı bulup daha katılımcı ve üretken roller alabilirler (Kennedy, 2005: 195).

Nevzat Tarhan'a göre Psikolojide üç uyum önemlidir. Bunlar, meslek uyumu, sosyal uyum ve kişinin iç uyumudur. Kişinin kendisiyle barışık olması iç uyumudur; meslek kurallarına uygun bir şekilde davranabilmesi mesleki uyumu anlatır; sosyal uyum da kişinin aile, toplum ilişkilerini götürebilmesidir. Toplumsal teması artıran her faaliyet, herkese kazanç getirir (Tarhan, 2010b: 92).

1.5.4. Yetişkinlerde Girişimcilik

Girişimcilikte önemli bir kavramdır. Cesaret, herhangi bir konuda risk alabilme becerisi olarak da tanımlanabilir. Bir insanın iş hayatında girişimcilik göstermesi de, cesaretin belirtileri arasındadır.

Cesaret, bir ilke ve değer olması bakımından takdire layık bulunan cesaretin, yerinde ve zamanında kullanılması, fonksiyonu açısından önemlidir. Aklın önüne geçen cesaret, tehlikelidir. Ancak rasyonel kuralları da bünyesinde barındıran bir yüreklilik, insanı başarıya götürür. Bu değer, muhakkak yönetilmesi ve mantık unsurlarının eşliğinde dengelenmesi gerekir. Bir insanın atılımcı, cüretkâr ve korkusuz olması, bunları bir program şeklinde beynine yazmasıyla gerçekleşir.

Cesaret, zihnimizdeki temel mozaik değerlerden birisi sayılabileceği gibi, bu değer, ufukumuzu yeni fikirlere açmakta da büyük katkısı vardır.

Cesaretin zıddı, korkaklıktır. Korkaklık, insanın kendi menfaatini bile koruyamaması, hakkı olanı savunamaması demektir. İlkeli bir insan, kendi doğrularını ve şahsını gerektiği yerde müdafaa edebilen ve icap ederse ilkelerini çığneyenlerin karşısında durmayı başarabilen kimsedir.

Cesaret, insanın başarısında etkili duygulardan birisi olmakla beraber, asla gereksiz bir güç gösterisi değildir. Korkusuz ve kıvamında bir cüretkârlık sergileyen insanın yapması gereken şey; ifrat ve tefritten uzak olmak, bu değeri dengeli şekilde yaşamaktır.

Cesaretin gereğinden fazla olması, insanı boş yere risk almaya sürükler. Hiperaktif kişiler bu duruma örnektir. Şayet insan ciddi atılım yaptığı bir konuda risk yönetimini başaramazsa, zarar edebilir. Ayrıca, fazla cesur kişilerin hayatlarında diğer insanlara

nispeten daha belirgin iniş çıkışlar vardır. Bunlar, beyinlerinde yeniliği arama geninin aktif çalıştığı insanlardır.

Cesaret duygusu dengeli kullanılmadığı takdirde, insana en az korkaklık kadar zarar verir. Fakat atılganlığı bir kişilik özelliği olarak içinde taşıyan insan, bu değer yardımıyla karşılaştığı tehlikeleri def eder, kendi lehine olan durumları oluşturur ve hayatını doğru şekilde yönetir. Cesaretin başarı getirmesi ve bu başarının istikrarlı şekilde devam etmesi için aklın rehberliğine ihtiyaç vardır.

Dünya üzerindeki bazı kültürler cesareti teşvik eder ve ödüllendirirler. Özellikle erkek çocuklarına cesaret, bir değer olarak aşılır. Cesur erkek çocuk, alkışlanır ve toplumsal övgü alır. Gösterdiği atılganlıktan dolayı methedilir ve bu da onu cesur olması yönünde daha fazla motive eder. Ancak kız çocuklarının cesareti fazla yüceltilmez. Onun annelik yapabilmesi için korkuya duyarlı olması gerektiğinin altı çizilir. Aslında bu tavır, kız çocuklarındaki biyolojik eğilimin, bazı kültürler tarafından farkında olmaksızın beslenmesiyle oluşur.

Batı kültürü ve sosyal düzene sahip olan kimi kültürler; feminist eğilimlerin de etkisiyle kadını cesaret göstermeye teşvik etmiş, gözü pek olanlara sosyal onay vermiştir. Bunu da en çok, kadını erkeksi hale getiren tehlikeli meslek alanlarına iterek gerçekleştirmiş, onu yaratılışına uygun olmayan gereksiz bir noktaya yönlendirmiştir. İlginç olan şudur ki yüz metre koşusunda bile koşunun şartları kadın erkek farkı göz önünde bulundurularak belirlenirken, sosyal hayatta cinsiyetlerin özelliklerinden kaynaklanan durumlar görmezden gelinmektedir. Nasıl ki koşuda cinslerin bünyesindeki farklılıklar dikkate alınmadığında bu, kadınların aleyhine olacaksa, hayatta da yüklerin psikolojik bünyelere göre dağıtılmaması yine kadınların aleyhinedir.

Şefkatin ağırlık kazandığı alanlarda kadınlar erkekleri, cesaretin baskın olduğu sahalarda ise erkekler kadınları geride bırakırlar. Kadınları cesaretin egemen olduğu kulvara yöneltmek, kişisel özellikleri sebebiyle onları birkaç adım geriden başlatmak ve bir anlamda başarısızlığa mahkûm etmek olur.

Etrafımıza dikkatle baktığımızda, bazı insanların bireyselleşmekten korktuklarını görürüz. Genelde bağımlılık duygusu yüksek olan ve bir yere ait olma gerekliliği hisseden bu kimseler, aidiyetleri gerçekleşmediğinde kendilerini eksik hissederler.

Eleştirilmekten rahatsız olur ve hata yapmaktan ölesiye korkarlar. Tenkit edilmeyi kendilerine değer verilmemesi şeklinde düşündüklerinden, herhangi bir konuda cesur adımlar atmakta zorlanırlar. Bunun yerine başkalarının hoşuna gidecek, onay görebilecekleri şekilde davranırlar. Bu da o insanlarda risk alma korkusu oluşturur.

Aşırı aidiyet duygusunun yanı sıra, cesareti kıran bir diğer korku da kural ve geleneklerin dışına çıkma endişesidir. Toplumun genelinden ayırt edilmek ve normal sınırların dışında kabul edilmek insanların genel kaygısını oluştururken, cesareti gelişmemiş insanlarda bu korku daha belirgindir. Bir kişinin cesur olabilmesi için, cesaretini düşüncesiyle birleştirmesi gerekir. Bunu tek başına yapamayan kişilerin, bir uzmandan yardım alarak girişimciliklerini geliştirmeleri mümkündür.

Cesareti eksik olan kişiler “sürü” mantığıyla sürekli yönetilmek isterler. Teşbihte hata olmaz, ormandaki hayvanlar arasında da cesur olanlar tek başlarına dolaşırken, korkak olanlar grup halinde gezerler.

Cesur insanlara baktığımızda çoğunun, ferdiyetçi özelliklerinin baskın olduğunu görürüz. Bu durumun tersi olan korkaklık ise insanları yakınlığa iter. Yaratılış itibarıyla sosyal bir varlık olan insan tek başına mutlu olamayacağından, kimlik ve kişiliğiyle toplum içinde cesur davranmayı başarabilmelidir. Bu değeri sosyal hayata katkıda bulunmak için kullanması, onu bencillığe dayalı bir bireysellikten koruyacaktır.

İnsanların dürtülerini tatmin etmek için sergiledikleri cesur çıkışlar sosyal hayata yansıdığına bu, insanlığın gelişimine fayda sağlayan bir oluşuma dönüşür. Girişimci ve atılgan kişiler bu özelliklerinden aldıkları güçle, çevrelerindeki insanların beyinlerini farklı fikirlere açmalarını da sağlayabilirler. Zihinsel esneklikleri olan cesur kişilerin yanlarındaki kimselere en büyük faydaları, onların harekete geçmelerine yardımcı olmaktır.

Cesaret insanın hem kişisel hem de sosyal hayatında başarının ve üretkenliğin anahtarı olmakla beraber, iş yaşamının da vazgeçilmez değerlerinden birisidir. Belli bir sermayesi olan ve bunu ticarete kullanan bir kişi düşünelim: Müteşebbisin birikimini yatırıma dönüştürürken atılım yaptığı işte kaybetme ihtimalini göze alması cesarettir. Özellikle ticarete riske giren kazanır.

Sağlamcı insanların, ne sosyal hayatta ne de iş yaşamında ilerleme şansları vardır. Zira

bu kimseler ancak, kazandıklarını muhafaza etmeye çabalarlar. Ticari cesaretin ölçüsü, kişinin yapılacak işin muhtemel olumsuz sonuçlarını göğüsledikten ve kaybetme ihtimaline kendisini psikolojik olarak hazırladıktan sonra girişimde bulunmasıdır. Ancak cesaretle karıştırılan ve kişinin kendini göz göre göre ateşe atması olarak tanımlayabileceğimiz; kötü seçenekleri görmezden gelmek ve sonucun her halükarda lehine geçeceğini umarak teşebbüste bulunmak cesaret değil, basiretsizliktir.

Halk arasında sıkça dile getirilen “Kendini kışa hazırla, yaz gelirse bahtına” sözü, cesur atılımcıların serlevhası olmalıdır. Ancak sürekli kış olacağı evhamıyla yaşamak da doğru değildir. Zira bu, insanın gayretini baltalayabilir. Takip edilmesi gereken yol, kış için bütün tedbirleri aldıktan sonra yazı beklemektir. Cesaretin, gelecek beklentisine katkıda bulunabileceği en iyi durum budur. Aksi halde, kişi savunmacı bir yaklaşımla hareket ederse, cesaret kendini gösteremez.

Bir insanı herhangi bir konuda cesur davranmaya iten en önemli sebeplerden birisi, atılım yaptığı işin karşılığını alacağını düşünmesidir. Feda ettiklerine karşılık kazancının çok yüksek olacağını bilen kişi, üstüne düşeni korkusuzca yerine getirecektir. Ancak seküler düşünce yapısındaki bir insan, girişimde bulunduğu bir işte geride bıraktıklarını düşünürse, hiçbir zaman atılım gerçekleştiremez ve motivasyonu kırılır. Ticaret, askerlik, siyaset gibi alanlar cesaretin önem kazandığı alanlardır. Bu sahalarda cesaret her şeyden daha önemlidir ve kişinin cesurca hareket edebilmek için içsel bir motivasyona, maneviyata ihtiyaç duyduğu açıktır.

Bir insanın yaşadığı olaylarda cesur ve atılgan davranmasını belirleyen ölçütlerden birisi, o kişinin hayatını ego odaklı mı yoksa toplum merkezli mi sürdürdüğü sorusunun cevabıdır. Zira bu tercihler kişinin motivasyonunu etkiler.

Bir annenin en büyük cesareti, çocuğunu korumakta toplanmıştır. Annenin çocuğunu korumak için sergilediği cesaret, kahramanlık derecesini bulur; bu, insanların kolay hayata geçirebilecekleri bir davranış değildir.

İnsanın emek verdiği konuda kaybetmeyi göze alacak kadar büyük bir cesaret göstermesi için, öncelikle yaşadığı durumu hayata tatbik etme ihtimaline bakması gerekir. Cesareti şekillendiren bir diğer unsur ise, zihinsel bakımdan üretken olmaktır. İnsan, cüretkâr olduğu konuya emek veriyor ve o konuda istikrarla devam ediyorsa,

verimli sonuçlar alabilir.

Bir insanın cesaret düzeyinin düşük olması nasıl korkaklık olarak tarif edilirse, gereğinden fazla atılgan olmak da insanı kontrolsüz olmaya sürükler ve onu adeta canavarlaştırır. Sosyal sınırları bilmeden, iyi kötü farkını dikkate almadan, neredeyse bir güç gösterisine dönüşen cesaret, insanı saldırganlaştıracağı için yalnızlığa iter. Cesaret gerektiren bir duruşun doğru değerlerle örülmemesi, insanı kötülük makinesine çevirebilir. Özellikle kişisel gelişim uzmanları uyguladıkları tekniklerle insanlara cesur olmayı aşılarken, bunun belli ilkeler doğrultusunda gerçekleşmesi gerektiğini muhakkak anlatmalıdırlar.

İnsanlarda iki türlü cesaret vardır. Bunlardan birincisi; ümidin tükendiği, karamsarlığın baş gösterdiği anda sergilenen cesarettir. Böyle anlarda kişi kendini rahatlıkla tehlikeye atar. Örneğin “Yaşamamam daha iyi” dedirtecek bir noktada bulunmak insanı intihar etme eylemine götürebilir. Çünkü intihar etme teşebbüsü büyük bir cesaret örneğidir. Bununla beraber karamsarlık, olayları menfi algılamaya sebep olduğundan hayattan zevk almamayı doğurabilir.

Cesaretin diğer türü, ümit duygusunun yükseldiği anlarda ortaya çıkar. Bu zamanlarda kişi, cesaretini doğru şekilde yönlendirebilir. Diğer yandan merak ve hayret duyguları da, cesareti arttırarak insanın yeni şeyler öğrenmesinde etkin olan duygulardır.

Ümidini kaybetmeyen insan, yeni tecrübeler yaşamak için girişimde bulunabilir. Yaptığı ufak tefek değişikliklerle hayatını renklendiren kimse, cesur adımlar atmanın kişiye kazandıracağı ümidi yaşar. Ümit duygusunun varlığı, insanı sabit fikirli olmaktan kurtaracağı için farklılıkları tartışmaya da hazır hale getirir. Tekdüzelikten hoşlanmayanlar, olayları değişik açılardan ele alabilirler. Bu insanların ezberlerini kolayca değiştirme yetenekleri de görünmez bir cesaretin ürünüdür.

Cesaretin olmadığı yerde “neme lazımcılık” düşüncesi vardır. Bu da insanı tembelliğe iter ve işlerini başkasına havale etmesine sebep olur. İnsanın herhangi bir konuda kendisini yeterli görmesi, o konuda atılım yapmasının önüne geçer. Risk alıp yenilenmektense, mevcut durumu korumakla yetinenlerin cesaretinden bahsetmek, gerçekçi değildir.

Bir insanın hayata şevkle sarılmasını sağlayan, gayretini arttıran en önemli duygu ümittir. Eğer bir insanın yapacağı işle ilgili olumlu bir beklentisi varsa, o kişide gayret artar. Aksi söz konusu olduğundaysa gayreti azalır. Bu sebeple insanın yapacağı işte müspet sonuca ulaşacağı ümidi, çaba sarf etmesini hayli etkiler.

Gayreti arttıran bir diğer husus, insanın başarılı olacağına duyduğu inançtır. Yaptığı işi başaracağına inanan bir insanın başarıma ihtimali çok yüksektir. Yenileceğini ufak bir seçenek olarak dahi düşünen insanın ise kaybetme olasılığı artar. Bu sebeple gayreti arttıran en önemli unsur, insanın muvaffak olacağına dair düşüncesidir.

Olumlu motivasyonda kişinin hedeflerinin olması gerekir. İnsanı harekete geçiren en önemli şey hedefleridir; gayesini belirleyip onu düşündüğü an şevki tazelenir. Örneğin, ders çalışan bir öğrencinin aklına onu baştan çıkartacak, dersten alıkoyacak; film izlemek, alışveriş yapmak, arkadaşlarıyla gezmek gibi dürtüler gelebilir. O esnada ne için çalıştığını hatırlarsa, hatta bunu bulunduğu odada rahatça görebileceği bir yere yazarsa, içindeki ayartıcı dürtülerin, motivasyonunu kırmasını engeller.

Hedefi olmayan insanlar, rotasını belirlemeden limandan çıkmış gemiye benzerler. Nereye gideceği belli olmayan gemiler rüzgârın estiği yönde savrulurlar. Oysa bir hedef doğrultusunda ilerleyen gemi, fırtınaya tutulsa da onunla mücadele edebilir. Önüne çıkan engellerde A planı tutmazsa B planını devreye sokar ve sonuçta karaya ulaşır. İnsanlar da böyledir.

Hedefi olmayan insan önüne çıkan ilk zorlukta hemen bir başka işe yönelir ve böylece sürüklenir. Hedefsizliğin, insanı bir işten bir başka işe sürüklemesinin altında yatan neden, insanın zevk tuzaklarına düşmesidir. Bir insanın yaşam ideali heves ve arzularının peşinde koşmaya yönelikse gayreti de onlara yönelik olacaktır. Eğer insanın basit hazlardan öte idealleri varsa, o kimse hayallerini düşünerek yaşar. Basit arzularının peşinden giden kimseler, basit insanlardır. Ama soyut hedefleri olan ve bu hedefler doğrultusunda hareket eden kişiler, toplum için faydalı şeyler üreterek iz bırakırlar.

Kişinin yaptığı işi sevmesi ve ona duygusal yatırım yapması, gayretini arttırır. Bu sebeple sevilerek yapılan işlerin daha kalıcı olduğunu söyleyebiliriz. Beyne bir bilgiyi kaydederken dahi bu kuralın işlediğini görürüz.

Yazıyı taşa yazmakla kuma yazmak arasında büyük fark vardır. Taşa yazılan yazı

yüzyıllarca kalabilir. Beyne giren bilgileri de iki bölgeye kaydedebiliriz. Bunlardan birincisi, kısa hafıza olarak adlandırabileceğimiz elektriksel hafızadır. Buraya kaydedilen bilgiler, beyinde ancak birkaç saat tutulabilir. İkincisi ise kimyasal hafızadır. Buraya kaydedilen bilgiler kalıcıdır. Kimyasal hafızanın etkin olabilmesi için kişinin yaptığı işe muhakkak duygu katması gerekir. Bu hafızanın aktif olabilmesi, beynin başka bölgeleriyle bağlantıya geçmesiyle mümkündür.

Beynin ne kadar çok alanı harekete geçerse gayretimiz de o nispette artar. Aslında gayretin artması demek, beynimizi daha çok kullanmamız demektir. Eksik motivasyonla yaptığımız bir işte beynimizde çok az sayıda hücre çalışırken, yoğun motivasyon duyduğumuz işte daha fazla hücre aktif hale geçer. Örneğin, kişi beynine “Bu işi unutmamam lazım, bu konu çok önemli” şeklinde bir komut verdiği zaman beyin, duygusal bağlantılar oluşturur ve bilgi kalıcı hale gelir.

Bilgiye duygu katmak onu kalıcı hale getirir. Bu da motivasyonu arttıran bir unsudur. Benzer şekilde hayatta fazlaca önem verdiğimiz ve duygusal yatırım yaptığımız konularda da seçici algımız artar. Çünkü bir konuya ilgi duymak o konuda farkındalık sağlar. Beynimizi nasıl programlarsak, beyin ona uygun role girer ve olaylar arasında bağlantılar kurar. Sonuçta kişinin beklentileri gerçekleşmeye başlar.

Bir insanın çabalaması her zaman pozitif sebeplere bağlı olmayabilir, insandaki savunma duygusu herhangi bir konuya motive olmayı kolaylaştırır. Savaşlarda kullanılan silah çeşitlerinin çoğu bu savunma duygusu sebebiyle bulunmuştur. Sonuçta savunma sanayii gelişmiştir.

İnsan ümit duygusunun tükenme noktasına geldiği, ölüm kalım mücadelesi verdiği zamanlarda kuralları dinlemez, sınırları zorlar ve çabası en üst düzeye çıkar. Tabii her insan için aynı durumun söz konusu olduğunu söyleyemeyiz. Bazıları ümitleri tükendiği an hayatla olan bütün bağlarını koparırlar. Savunma mekanizmaları güçlü kimseler ise tam aksine içinde buldukları şartları zorlarlar.

İnsanın en üretken olduğu an kriz anıdır. Çoğu sorunun çözümünü ancak zorda kaldığımız anlarda üretiriz. Her şeyin yolunda gittiği zamanlarda keşfetme yetilerimiz zayıflar. Başımız derde girdiğinde ise kabiliyetlerimizi sonuna kadar kullanırız. Bazı kişilerin harekete geçmesi için acı çekmesi ve sahip olduğu şeyleri kaybetme korkusu

yaşaması gerekir. Olumsuz motivasyon örneği olarak değerlendirebileceğimiz bu olaylar, esasında gayret noktasında istenen bir durum değildir. Çünkü şartlar normalleştiğinde üretkenlik düşer. Ancak bu olumsuz motivasyon durumunun kalıcı bir gayrete dönüşmesi de mümkündür. Bilhassa kişi “Nasıl davranırsam bu işi çözebilirim?” düşüncesiyle hareket ettiği takdirde sorunlarına rahatlıkla çözüm bulacaktır.

Motivasyon, insanların kişilik özelliklerine bağlı olarak değişebilir. Örneğin, içe kapanık bir kişiyi gayretlendirmekle dışa dönük bir kimseyi gayretlendirmenin yolları çok farklıdır. Bu noktada üzerinde durulması gereken, kişiyi motive eden unsurların kişilik özelliklerine uygun olup olmadığının analiz edilmesidir.

Hayatta her şeyin eksiksiz olmasını bekleyen kimseler, hata yapmaktan korkar ve kendilerini ancak her şeyin yolunda gittiği ortamlarda mutlu hissederler. Bu sebeple sürprizlere kapalıdır. Böyle insanların motivasyonlarını arttırmak için stabilizasyonun bozulması gerekir. İşler ve içinde yaşadıkları ortam bozulduğu takdirde, bu insanların yaşamlarında bir hareketlenme başlar.

İçe dönük, sosyal kaygıları olan kişileri harekete geçirmenin yolu, bu kişileri başarıya inandırmaktır. Sosyal fobisi olan kişilerin özgüvenleri düşük olduğu için, onları başaracaklarına inandırmak gerekir. Başarılı olabilecekleri bir ilgi alanı bulan insanlar, çalışmalarını bu alanda gerçekleştirdikleri takdirde istedikleri sonuca ulaşacaklardır.

İnsanı bir şey yapması ve bazı konularda harekete geçmesi için zorlamak, tıpkı olumsuz motivasyonda olduğu gibi şartlar değiştiğinde, kişinin geri çekilmesine sebep olur. Bu nedenle zorlama, baskı, tehdit, korkutma ve sindirmeyle motive etmekle; takdir, övgü ve onay sözleriyle gerçekleştirilen gayret artırma teknikleri kişiye göre değişir.

İnsan mizacı, onay gördüğü konuda daha kolay motive olabilen bir yapıdadır. Kural ödülle motive etmektir, ancak istisnası olumsuz motivasyondur. Olumlu motivasyon insanın yaptığı işi sevmesine vesile olur. Bu da iş bitse bile kişinin çalışma gayretinin devam etmesini sağlar. Mesela çocuk eğitiminde iç ve dış disiplin vardır. Dış disiplin, öğretmen ve anne baba korkusuyla hareket etmektir. Oysa iç disiplin, çocuğun kendisini yönetmeyi öğrenmesini ve kendisini harekete geçirmesini sağlar.

İnsan, hedeflediği konuda yüksek beklentilere sahipse, bu beklenti onu harekete geçirir.

Aynı şekilde toplumun ve etrafındaki insanların beklentileri de kişiyi motive etmede önemlidir. Ancak bu noktada hedef ve beklentilerin gerçekçi olması gerekir. Aksi takdirde olumsuz bir geribildirim olduğunda kişinin tüm gayreti azalır. Beklentilerin gerçekçi olması gayreti kalıcı kılar. Bu sebeple beklentileri realist düzeyde tutabilmek çok önemlidir.

İnsanın çabalarını belli bir disiplin içinde yürütebilmesinin en önemli ayağı, sorumluluk duygusudur. Mesuliyet duygusu eksik olan kimselerin gayretini arttırmak için az miktarda da olsa otorite gerekebilir. Fakat sorumluluk duygusu yüksek bir kimseye, motive etmek amacıyla bile olsa baskı uyguladığınız an, kişi kaygılanmaya başlar.

Kontrolü kaybetme ve işi başaramama korkusu insanın hem ruh sağlığını bozar hem de çabasını olumsuz yönde etkiler. Hayata karşı kendisini mesul hissedenden kişiyi bir işe motive etmenin en iyi yolu, ona geçmiş başarılarını hatırlatmaktır. Zira bu durum o kimsenin kendisine daha çok güvenmesini sağlar. Bir diğer yöntem olarak, giriştiği işi başarabileceğine dair olumlu geribildirimler alması da insanın gayretini artırır.

Bir insanı gemiye benzetebiliriz. Nasıl ki gemiler rüzgâr sayesinde yahut da motorları sayesinde yol alırlarsa, insanlar da kendilerinden ya da başkalarından destek alarak hareket edebilirler. Eğer bir kişi iç motivasyonla, yani kendi şahsi çabasıyla hareket edebiliyorsa üretkenliği artar ve hayattaki pek çok amacına kolayca ulaşabilir. İnsanı diğer canlılardan ayıran bir özelliği de işte bu kendini harekete geçirebilme özelliğidir. Bu durum kişinin özellikle sosyal hedef ve kültürel gelişmelere yönelik çalışmalara yönelmesini sağlar.

İnsanın bir işe ya da konuya motive olabilmesi için yalnızca iç verileri yeterli olmaz; bunun için kişinin, zihinsel veri tabanını da iyi kullanması gerekir. Bu da iç ve dış gerekçelerin, etkenlerin varlığını gerekli kılar. Kişinin eyleme geçmesi için aşkınlığın olması gerekir. Tüm bunların bir arada bulunması insanın harekete geçmesini kolaylaştırır.

Kişinin riske girebilmesi için ideallerinin ve cesaretinin olması şarttır. Herhangi bir şey uğruna ölümü dahi göze almanın seküler bir açıklaması yoktur. Bu noktada insanın kendisini bir ideale adanması ve hedeflediği şeyi duygusal manada yaşaması gerekir. Kişinin, gerçekleştirmek için çaba sarf ettiği hayalinin toplum tarafından da

desteklenmesi halinde, bu amacı gerçekleştirme olasılığı hayli yüksektir. Ancak tüm motivasyonu ve çabaları yeterli seviyede dahi olsa, ideali toplum tarafından desteklenmediği takdirde başarılı olmakta hayli zorlanır.

Geribildirim olumsuz olması manasına gelen hayal kırıklığı, kişinin motivasyonunu kırar ve heyecanını azaltır. Aynı zamanda çok eleştirilmek de çalışkanlığı olumsuz yönde etkiler. Bu sebeple insanların kişiliklerine yönelik eleştiriler yapmak yerine, tenkitleri davranışlara yöneltmek gerekir. Zira şahsına yönelik eleştiriler alan kimsenin kendine olan güveni sarsılır. Özellikle anne babaların yaptığı eleştiriler çocuğun şahsına yönelikse, çocuk kendisine yöneltilen her eleştiriye kişiselleştirmeye başlar. Özellikle kişilik gibi değiştirilmesi çok zor ya da mümkün olmayan bir özelliğinin eleştirilmesi, insanın kendisine olan güvenini zedeler ve gayretini olumsuz yönde etkiler.

Gayretini eksik bulduğumuz bir kişinin gayretlenmesi için onu karşımıza almak yerine yanımıza alarak yönlendirmek daha doğru olacaktır. Kişileri yönlendirmek için onlara doğrudan mesajlar vermek yerine, ilişki kurmaya çalışmak daha faydalıdır.

Bir kişiyi övmek onun motivasyonunu arttırmaz. Kişiye “Sen çok güzelsin, çok akıllısın, dünyada eşin benzerin yok” dediğiniz zaman egosu kabarır ve kendisini her konuda yeterli görmeye başlar. Bu duruma özellikle maddi refaha sahip çocuklarda sıkça rastlanır. İnsanların övgüsü kendisini motive ediyorsa kişi “Çalışmama lüzum yok” diye düşünebilir. Böyle övgüler insana yapay güven kazandırır. Bu sebeple bir insanı överken ya da eleştirirken onun değiştirilebilir sıfatlarına ve davranışlarına odaklanmak en doğrusudur.

Çocuklar çoğunlukla kısa vadeli arzu ve heveslerin peşindedirler. Bu durum aslında çocukların ya da çocuksu karakterdeki insanların psikolojik doğaları gereğidir. Zevklerini erteleyememeleri, en büyük sıkıntılarıdır. Bu kişilere orta ve uzun vadeli zevk bilincini aşlamak gayretlerini artırır. Onların artan bu gayretlerinin yanına sabrın da eklenmesi gerekir. Örneğin, ders çalışmak istemeyen bir çocuğa “Şu anda ders çalışmaya katlanırsan, ileride güzel bir mesleğin olur ve daha büyük zevkler elde edersin” denilebilir.

Şirketlerin eleman alırken en çok araştırdıkları nokta, işe alınacak kişideki ilgi ve motivasyon seviyesidir. Mesela alanında tecrübesi ve birikimi olmasına rağmen, ilgi ve

motivasyonu düşük olan birinin üretkenliği yeterli seviyede olmayacağı için işe alınma ihtimali düşüktür. Aynı şekilde, emekli olmuş kimselerin işleriyle ilgili pek çok deneyimleri olduğu halde motivasyonlarının eksik olabileceği endişesiyle işe alınmadıklarına pek çok kez şahit olmuşuzdur. Bir insanın verimini en çok arttıran unsur, yaptığı işe alaka duyması ve o konudaki gayretidir.

Başarılı yöneticilerin en önemli ortak özelliği, farklı karakterdeki insanları benzer hareket tarzı içinde, aynı amaç etrafında toplayabilmeleridir. Bunu yapabilmek için hedef koymak ve insanları o hedef etrafında birleştirebilmek önemlidir.

Depresyonun belirtilerinden biri olarak kabul edilen yorgunluk, ilgi ve enerjinin azalmasıdır. Bu durumda heves ve arzuların azalmasıyla beraber, irade zayıflaması da görülebilir. Depresyon, esasında yaşam enerjisini ve karar verme mekanizmasını genel olarak zayıflatır. Bu sebeple yaptığı işte ya da hayatın genelinde motive olmakta güçlük çeken insanlarda gizli depresyon olup olmadığını araştırmak gerekir.

Bir işin gerçekleşmesindeki en önemli iki unsur motivasyon ve sabırdır. Yüksek motivasyon işe başlarken gereklidir; işin bitmesi ise kişinin tahammülüyle alakalıdır. İşe başlama becerisiyle, bitirme becerisi farklıdır. İyi ve doğru işlerde istikrarı korumak oldukça önemlidir.

Bununla birlikte hafif kaygı motivasyonu artırır, beyni uyanık tutar ve insanı harekete geçirir. Ancak aşırı kaygı, fazlaca stres hormonu salgılatarak beyni bloke eder. Bu sebeple gayret konusunda ölçülü bir kaygı idealdir. Kaygılı kişiler gayretlidirler, birçok yeniliğe imza atarlar; ancak bu kişilerde kalp hastalığı riskleri de yaşadıkları stresle doğru orantılı olarak fazladır.

Kapitalist sistem, basit zevkleri insanları harekete geçirmekte ustaca kullanmıştır. Ancak bu sistemde sürekli bir mücadele hali söz konusu olduğundan insanları kaygıya sürükleyerek, psikolojik sorunların artmasına sebep olmuştur. Kapitalist ekonomiye dayalı düzen, ümit duygusunu canlı tutma yöntemi olarak maddi kazanç ve çıkarları ön planda tutmuştur. Her türlü maddi olanağa sahip olan insanlarda ise bir süre sonra, yetinmeme duygusunun körüklediği mutsuzluk görülmeye başlanmıştır.

Motivasyonu ve gayreti yüksek kimsenin beyinde yeni hücreler oluşur. Örneğin, bir insan vücut geliştirmeye uğraşıyorsa, bu insanın beyinde ve vücudunda uğraştığı

alanla ilgili yeni hücreler oluşur. Ama bunun için sıra dışı zorlamalar gerekir. Beynimizi belli bir konuda zorladığımız takdirde yeni bağlantılar oluşturabiliriz. Gayret bunu sağlar. Çorak tarlanın bir tarafını sulayıp diğer tarafıyla ilgilenmediğiniz takdirde aldığımız verim tek yönlü olur. İşte insan gayreti de böyledir; hangi tarafa yönelirse orası yemyeşil olur. Çabalamanın olmadığı yerde insan, çorak bir tarla gibi verimsiz olur. Bu sebeple gayretin, insanın davranışlarını ve mutluluğunu belirleyen bir unsur olduğunu söyleyebiliriz (Tarhan, 2012: 93).

1.6. Dini Açıdan Yetişkinlik

İslam dini yetişkinlik kavramını daha ziyade hukuki anlamda ele almıştır. Dolayısıyla İslam'a göre yetişkin "hukûkî ve ahlâkî olarak, fiziki olgunluğa erişmiş, akli dengesi yerinde olan, ticari ilişkilere girebilen, mal-mülk tasarrufu hakkına sahip, hukuki müeyyidelerle Allah tarafından getirilen emir ve yasaklara karşı mükellef (sorumlu) olan kişi olarak tanımlanmıştır (Köylü, 2000, 43).

1.6.1 İslam Fıkına Göre Yetişkinlik

Mükellef kelimesi, "k-l-f" kökünden gelir (Mutçalı, 1995: 769). Mükellef de İslam Dininin getirdiği mesajla yükümlü tutulan, düşünce, söz ve davranışlarına birtakım dünyevî-uhrevî, dinî-hukukî sonuçlar bağlanan âkil (aklı melekeleri yerinde) ve bâliğ (ergin) olan insan demektir. Bulûğla birlikte kişinin yeterli akli yetişkinlik kazandığı var sayıldığı için aksini gösteren bir delil olmadıkça kişi mükellef olur. Dini terminolojide buna "âkil ve bâliğ olmak" denir. Mükellefiyetin birinci şartı âkil olmaktır. Âkil demek, ne yaptığını bilen, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edecek temyiz kabiliyetine sahip olan kimse demektir.

Mükellefiyetin bir diğer şartı da, kişinin bâliğ olması yani, bulûğa ermiş bulunmasıdır. Bulûğa ermek, insanların çocukluktan çıkıp cinsî duygu ve hislerinin başladığı çağa ermeleri demektir. Bulûğ çağı, İslam âlimlerinin çoğunluğuna göre kızlarda 9-15; erkeklerde 12-15 yaşları arası olarak belirlenmiştir.

Kişinin bulûğa ermesi erkeklerde ihtilâm denilen cinsî boşalmanın olması; kızlarda ise hayız ve aybaşı adı verilen muayyen hâlin ortaya çıkması ile gerçekleşir. Buna "tabii bulûğ" denilmektedir. Bazen olur ki, erkek ve kız, yaş olarak bulûğ çağına girdikleri halde, kendilerinde ihtilâm ve ay hâli görülmez. Böylesi için "hükmi bulûğ" vardır ki

bu, belli bir yaş sınırına ulaşanların fiilen bulûğa ermiş olmasalar bile bâliğ olarak kabul edilmeleridir. Hükâmî bulûğ yaşı, hem erkek hem de kızlar için 15 yaştır (Çapan, 2012, 229-230).

Âkil ve bâliğ olmanın manası kişinin hakları kullanmaya, sözlü, yazılı, fiilî hukukî işlemleri bizzat yapmaya, dinî ve içtimaî mükellefiyetlere muhatap olmaya ve cezai sorumluluk taşımaya ehil hale gelmesidir. Kişinin malî konularda normal seviyede tedbirli ve basiretli davranması demek olan “rüşt” genelde bulûğ ile birlikte gerçekleşir. Kişi baliğ olmuş da reşit olmamışsa, bu durum onun dinî ve cezai ehliyetini etkilemez, bu iki ehliyeti tam olarak mevcuttur, sadece mali yönü bulunan hukukî işlemlerde ehliyetine bazı sınırlamalar getirilir.

Doğru yolu bulma, akıllı davranma, akıl ve ruh bakımından olgunlaşma, iyilikleri elde edebilecek olgunlukta olma; malını korumak için gerekli tedbirleri alan ve saçıp savurmaktan korunan kimsenin vasfı anlamında bir İslam hukuku terimi. Bu vasfa sahip olana reşit denir.

Reşidin zıddı sefihtir. Sefih; akli başında ve temyiz gücü tam olmasına rağmen, malı üzerinde akıl ve mantık dışı tasarruflarda bulunan kimsedir. Şer’i ve cezai yükümlülüklere ehil olan bir kimse, âkil ve bâliğ olsa da, mali tasarruflar bakımından reşit olmayabilir. Çünkü rüşt yaşı, şahsın eğitilmesine ve özel kabiliyetlerine göre bulûğdan önce veya sonra yahut her ikisi birlikte gerçekleşebilir. Ancak bulûğdan önce oluşacak rüşt hâline itibar edilmez.

Rüşt yaşına ulaşan kimse, her yönüyle iman, ibadet, sosyal, mali ve hukukî bütün konularda tam eda ehliyetine sahiptir. Bu kimsenin üzerinden mali vesayet kalkar ve malı kendisine teslim edilir. Ayette şöyle buyrulur:

“Yetimleri nikâh çağına ulaşmalarına kadar yetiştirip deneyin. Onların akılca olgunlaştıklarını (rüşt) görürseniz, mallarını kendilerine teslim edin.” (Nisa, 4: 6). Bu duruma göre, bir kimse reşit olarak bulûğa ererse ehliyeti tam olur; onun üzerinden velâyet kalkar, malları kendisine teslim edilir, bütün tasarrufları ve ikrarları geçerli olur.

Reşit olmayarak bulûğ çağına ulaşan kimsenin ise, İslam hukukçularının çoğunluğuna göre, eksik eda ehliyeti sona ermez ve onun üzerinde mali velâyet devam eder; mali tasarrufları geçerli olmaz ve malı kendisine teslim edilmez. Ancak; terbiye, tedavi,

eğitim-öğretim ve evlilik gibi şahıs üzerindeki velâyet ise, kişinin âkil olarak buluğa ermesiyle kalkar: Yani rüşd şartı, yalnız mali tasarruflarla ilgilidir. Çoğunluğa göre, naslarda rüşd için belli yaş sınırlaması da yapılmamıştır.

Kişi reşit oluncaya kadar mali kısıtlılık (*hacr*) devam eder. Said b. Cübeyr (ö. 713) ve imam řa'bi (ö. 712), “Kişi sakalından tutulur ama reşit olmayabilir” demişlerdir. Dahhak'ın (ö. 713) da şöyle dediği nakledilmiştir: “Yetimin malı, yüz yaşına ulaşsa bile, malını iyi idare edeceği anlaşılıncaya kadar kendisine teslim edilmez” (İbn Rüşd, *Bidayetül-Müctehid*, II, 276 vd.; İbn Abidin, *Reddül-Muhtâr*, V,104; Ebu Zehra, *Usülül-Fıkh*, s. 335-337).

Ebû Hanîfe (ö. 767) ise yukarıdaki görüşe karşı çıkararak, akıllı fakat reşit olmaksızın buluğ çağına ulaşan kimsenin tam eda ehliyetine kavuşacağını, insanlığına bir saygı ve şerefini korumak amacıyla üzerinden velâyetin kalkacağını söyler. Ancak malı, kısıtlama (*hacr*) yoluyla değil de, ihtiyat ve terbiye amacıyla, fiilen reşit oluncaya veya yirmi beş yaşına ulaşıncaya kadar kendisine teslim edilmez. 25 yaş, kişinin dede olabileceği bir yaştır.

Aklı başında ve bâliğ kimseyi akıl hastalığı ve bunama dışında, *hacr* altına alarak tasarruflarını kısıtlamak, insanın şeref ve özgürlüklerine tecavüz anlamı taşıdığı için, mali zarardan daha büyük bir zarardır. Diğer yandan kısıtlı kişi, daha önce yaptığı sözleşmeleri yerine getiremez. Hâlbuki akitlere uyulmasını bildiren naslar vardır (bk. *Mâide*, 5: 1).

Enes b. Malik'ten (ö. 717) rivayete göre, alış-verişlerinde aldatılan bir adamın ailesi Allah Resûlüne gelerek kısıtlanmasını istemiş, Hazreti Peygamber onu kısıtlamayarak, kendisine “Bir şey satın aldığın zaman, aldatma yok, benim için üç gün muhayyerlik hakkı vardır, de” buyurmuştur (*Buhârî*, *Buyû'*, 48, *Husumât*, 3; *Müslim*, *Buyû'*, 48).

Aklı başında olan kimseyi kısıtlamak gerekseydi, Hz. Peygamberin bu sahabeyi de kısıtlaması beklenirdi. Bu duruma göre İslam hukuku rüşd için belirli bir yaş sınırı koymamakla birlikte, bu çoğu zaman bulûğdan sonra ortaya çıkar. Standart bir rüşd yaşı belirleme, devrin şartlarına, iklime, halkın yetişme ve kültür düzeyine göre yöneticilere bırakılmıştır.

Ayrıca Dürarül-Hukkâm 989. maddesinin şerhinde yapılan izaha göre, Osmanlı İmparatorluğunda H.1288 tarihli bir fermanla, yirmi yaşını doldurmamış kişilerin rüşd davalarının reddedilmesi istenmiştir (Döndüren, 1992, 284).

1.6.2. Yetişkinlikte Dini Hayat

Her din insan hayatında (doğum, evlenme vb.) belirleyici olayları çözümlenmeye çalışır. Sosyal bir olgu olarak din, insanlara sadece anlamlandırıcı bir düşünce sistemi takdim etmekle yetinmez, bunun yanında o, davranışlara yönelik sosyal roller de kazandırır. Her toplum örneğin anne baba olarak, bir öğretmen ya da bir öğrenci olarak nasıl bir tutuma sahip olunması gerektiği hususunda birey için belirli ölçüde süreklilik arz eden çok sayıda davranış modelleri geliştirir.

Gelişim sürecinde davranış modellerini ve öne sürülen rolleri, diğer insanların davranışlarında tecrübe edilen bir öğrenme süreci aracılığıyla fertler kendilerine mal ederler. Aynı rolü oynama zamanı geldiğinde, çoğu zaman samimiyetle ve kendiliğinden uygulamaya konulur (Holm, 2007: 25).

İlk yetişkinlik döneminde ortaya çıkan dinî özellikler, kişinin geçmişteki dini davranışlarını yansıtır. Öyle ki, kişiliğin hiçbir bölgesinde yetişkinlerin dini tavırları kadar çocukluk izlerinin kolaylıkla bulunabileceği başka bir alan yoktur (Allport 2004: 71).

Genç yetişkinlik dönemine girildiğinde ergenlikte yaşanan dini şüphe, kararsızlık ve çalkantıların artık durulduğu görülür. Dini hayatta bir dengelenme, yeniden yapılanma, eski inanç ve alışkanlıkları gözden geçirip düzenleme yönünde gelişmeler yaşanır. Bu gelişmelerin duygusallıktan akılcılığa doğru oluştuğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu dönemde kişi genellikle ya dini şüphelerini çözümlenerek kendi açısından tatmin edici bulduğu dine dayalı bir hayat felsefesi geliştirmekte, ya da kendisine herhangi bir anlam ifade etmediği için ailesinin dinini reddedebilmektedir. Her iki durumda da bir dini seçme ve benimseme meselesi yerli yerine oturduktan sonra din genellikle genç yetişkinler için birinci derece gündem olmaktan çıkmaktadır.

Bazı araştırmalara göre (Özbaydar 1970) bu dönem hayatın en az dindar olunan dönemidir. Batı ülkelerinde yapılan bir çok araştırma ise 18-30 yaşları arasında dini faaliyetlerde kesin bir düşüş yaşandığını göstermiş, 30 yaşından sonra ise sürekli bir

artışın varlığını ortaya koymuştur. Mehmet Taplamacıoğlu'nun Türkiye'de yaptığı yaşlara göre dini yaşayış konulu araştırma ise bu değişime ilişkin araştırma sonuçlarını desteklemektedir. Buna göre 16-30 yaşları arasında dini uygulama en düşük seviyeye inmekte, daha sonra yaşla birlikte devamlı artmaktadır (Hökelekli, 2010: 282).

Yirmili yaşlara gelindiğinde, kişinin din konusunda belirli bir karara varmış olması beklenir. Kişi bu yaşlarda artık hayatının sonuna kadar ufak tefek değişikliklerle yetinecek bir inanç ve hayat felsefesine sahip olur. Çocukluktan itibaren dine karşı öğrendikleri ve ilişkide bulunduğu kişilerin etkileri, onu dine karşı lehte veya aleyhte bir tutum içerisine sokar. O, mevcut dinin ya hepsini olduğu gibi almıştır, ya da bazı noktalarını kabul etmiş, bazı noktalarını da reddetmiştir. Örneğin, dinin sadece inanç yönünü alır, ibadet yönünü terk eder. Yahut da herhangi bir inkâr yoluna sapabilir. Özellikle bu dönemin başlarında dine karşı gösterilen ilgisizlik, evlenip anne baba olunca yavaş yavaş kaybolur ve kişide dini görevlerini yerine getirme gayreti artar. Bunun sebebi daha ziyade çocuklarını iyi yetiştirmek, onlara iyi bir örnek olabilmek arzusudur (Peker 2010: 175).

Genç yetişkinlik döneminin başlarındaki dini ilgisizlik, daha sonraki yıllarda evlenip bir aile kurmanın ve ana baba olmanın kişiye yüklediği sorumlulukların hissedilmeye başlamasıyla ortadan kalkmakta ve yeniden dine karşı bir ilgi uyanmaya başlamaktadır. Bunun önemli bir sebebi de kişinin çocuklarını iyi yetiştirmek istemesi, onlara iyi örnek olmak arzusu olabilir. Fakat şüphesiz, dine olan bu ilgi artışı sadece sosyal ve ahlaki güdülerle açıklanamaz.

Esasen insanın psikolojik varlığı sürekli bir genişleme dürtüsünün etkisi altındadır. Artan yaşla birlikte yaşanan tecrübeler, kişiyi kendi kendisiyle daha fazla karşı karşıya getirmektedir. Böylece bu dönemin ortalarından itibaren ruhi yaşayışta bir derinlik göze çarpmaktadır. Kişi gerek kendi benliği, gerekse çevresi ile hesaplaşmakta, aynı zamanda hayatın genel bir muhasebesini yapmaktadır. Bütün bu süreçler, birçok sıkıntı ve bunalımla birlikte, “şuur genişlemesi” durumuna yol açan tecrübeler halini almaktadır. Bu bakımdan kişi bu dönemde dini gerçeği derinden kavramaya başlayarak kendine mal etmeye ve içselleştirmeye yönelmektedir (Hökelekli 2010:283).

Orta yaş devresi insan hayatının kritik bir dönüm noktasıdır. Birey, hiçbir bakımdan artık eskisi gibi olmadığını anlamaya başlar. Bu çağda meydana gelen fiziksel ve ruhsal

değişikliklerin yanında, birey kendi kendisine hayatta yaptığı işler hakkında hesap verme durumuna düşer. Gençliğin idealist, erişilmesi güç isteklerine, ilk yetişkinlik yıllarında ne derecede ulaşabildiğini, hayattan bekledikleriyle elde ettikleri arasında ne derecede bir fark olduğunu araştırır. Çoğu zaman, bu kendi kendisiyle yaptığı hesaplaşma tatminkâr bir şekilde sonuçlanmaz.

Yetişkinliğin son dönemine intibak, çeşitli fiziki rahatsızlıklar, öğrenme güçlüğü ve en önemlisi motivasyon eksikliği gibi sebeplerle güçlük gösterir. Çünkü gençlik ve ilk yetişkinlik yıllarında olduğu gibi, ferdin artık hayattan beklediği ve onu çalışıp çabalamaya itecek motivasyonu azalmıştır veya azalmaktadır. Çünkü hayat, onu her geçen gün ihtiyarlığa ve kaçınılmaz sona doğru götürmektedir. Böylece insan hayatında orta yaş, çoğunlukla endişe, huzursuzluk ve çatışmalar meydana getiren bir devre olmaktadır. İşte bu çatışma ve huzursuzluklardan kurtulmak için kişi bu dönemde dine karşı daha fazla ilgi duymaya başlar.

Yetişkinliğin son döneminde diğer ilgi alanları daralırken, dine karşı duyulan ilgi artar. Bireysel ihtiyaçlar kendini daha çok yeniden sosyalleşme diyebileceğimiz bir ortamda göstermektedir. Çünkü insanlar yetişkinlik çağında dine dönmeye ve ibadetlerini yerine getirmeye başlarlar. Bunun için de dini bilgileri öğrenmeye ihtiyaç hissederler (Dodurgalı, 2006: 370).

Tanrı'ya bağlanmayan birey, dünyanın fiziksel ve ahlâkî kısırtıcılığına karşı kendi öz kaynaklarıyla tek başına duramaz. Bunu yapabilmesi için onu, kitlelerin içinde boğulmaktan koruyan içsel ve fizikötesi aşkın bir deneyimin varlığına ihtiyaç vardır (Jung, 1999: 60).

Yaş ilerledikçe önemsiz veya az önemli görülen ilgi ve faaliyetlerden vazgeçilerek daha önemli görülenler üzerinde durulur. Artık daha sade bir yaşam profili çizmeye başlayan yetişkin birey, anlam arayışı bağlamında yaşam amacına yönelik önemli şeyler etrafında odaklaşır. İşte bu noktada yetişkinin hayatında önemli değerler arasına giren faktörlerden birisi de dindir (Koç, 2008: 32).

Yetişkinlik döneminin safhaları ilerledikçe, dini hayat ve onun insanı yönelttiği hedefler bazı kimseler için giderek artan bir talep haline gelmektedir. Tasavvufi (mistik) yönelişlerin özellikle bu dönemlerde vuku bulması sıradan bir dini hayatın ötesinde

daha deruni tecrübeler elde etmeye duyulan ilgi dikkat çekici bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde birçok kişi sıradan dini hayattan, dini arzunun üstün olduğu davranışa doğru gelişme göstermekte veya geleneksel dini hayattan, daha içten tasavvufi bir hayata geçiş yapmaktadır. Böylece, esasen dindar olan şahıs, daha kuvvetli ve daha sürekli bir şekilde dini tecrübelerine sahip olmaya başlamaktadır (Hökelekli, 2010: 286).

BÖLÜM 2: BULGULAR VE YORUMLAR

2.1. Demografik Özellikler

Araştırmamızın örnekleminin çeşitli demografik özelliklerine göre dağılımını ve bunların yüzdelerini gösteren tablolar sırasıyla aşağıda sunulmuştur.

2.1.1. Cinsiyete Göre Dağılım

Tablo 1.
Cinsiyete Göre Dağılım

		n	%
Cinsiyet	Erkek	141	83,4
	Kadın	28	16,6
	Toplam	169	100,0

Yukarıdaki tabloda örneklemin cinsiyete göre dağılımı görülmektedir. Esas aldığımız örnekleme toplam sayı 169'dur. Bu sayının 141'i (%83,4) erkek, 28'si (%16,6) ise kadındır. Anket formları Kasım 2011-Nisan 2012 tarihleri arasında İstanbul Anadolu yakasında doldurulmuştur. Katılımcılarda esnaflık yaparak geçinen kişiler ağırlıklıdır. Gidilen iş yerlerinde bayan eleman sayısı kısıtlı olduğu için erkek katılımcıların oranı daha fazladır.

2.1.2. Yaşlara Göre Dağılım

Tablo 2.
Yaşlara Göre Dağılım

		n	%
Yaş	20-29	41	24,3
	30-39	74	43,8
	40-49	41	24,3
	50-59	13	7,7
	Toplam	169	100,0

Yukarıdaki tabloda örneklemin yaşlara göre dağılımı görülmektedir. Örneklemin yaş dağılım aralığı 20 ile 59 yaş arasında değişmektedir. Örneklemin yaş dağılımını gösteren yukarıdaki tabloya göre 20-29 yaş aralığında 41 kişi (%24,3), 30-39 yaş aralığında 74 kişi (%43,8), 40-49 yaş aralığında 41 kişi (%24,3), 50-59 yaş aralığında ise 13 kişi (%7,7) bulunmaktadır. Birinci ve üçüncü yaş aralık gruplarının sayısı birbirine eşit olup, en yüksek sayı 30-39 yaş aralığı olan ikinci grupta, en düşük sayı ise 50-59 yaş arası olan son gruptadır.

2.1.3. Öğrenim Durumu ve Sosyoekonomik Durumuna Göre Dağılım

Tablo 3.
Öğrenim Durumuna Göre Dağılım

		n	%
Öğrenim Durumu	İlkokul	35	20,7
	Ortaokul	106	62,7
	Lise	28	16,6
	Toplam	169	100,0

Öğrenim durumuna göre katılımcıların 35'i (%20) ilkokul mezunu, 106'sı (%62) ortaokul mezunu, 28'i (%16) ise lise mezunudur. Araştırmaya katılanlardan üniversite mezunu kimse bulunmadığı için tabloda yer verilmemiştir.

Tablo 4.

Sosyoekonomik Duruma Göre Dağılım

		n	%
Sosyoekonomik Durum	Ortanın altı	8	4,7
	Orta	142	84,0
	Ortanın üstü	19	11,2
	Toplam	169	100,0

Sosyoekonomik duruma göre katılımcıların 8'i (%4,7) ortanın altı, 142'si (%84) orta, 19'u (%11) ortanın üstü düzeydedir. Ortanın üstü seviye daha ziyade işyeri sahiplerini temsil etmektedir. Ortanın altı seviye ise bu işyerlerinde çalışan, örneğin lokantada garsonluk yapan personeli temsil etmektedir.

2.1.4. Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılım

Tablo 5.

Din Eğitimi Alma Durumuna Göre Dağılım

		n	%
Dini eğitiminizi daha çok nereden aldınız?	Aile	107	63,3
	Cami	47	27,8
	Okulda din kültürü derslerinden	4	2,4
	Kuran Kurslarından	8	4,7
	İmam-hatip lisesi mezunuyum	3	1,8
	Toplam	169	100,0

Örnekleminizin din eğitimi ağırlıklı olarak % 63,3 oranında aileden ve % 27,8 oranında camilerden aldığı belirtilmiştir ve bu da toplam rakamın % 91,1'dir. Ayrıca örnekleminizin kalan yüzde ona yakın kısmının din eğitimi alma durumu % 2,4'ü okulda din kültürü derslerinden, % 4,7 Kur'an kurslarından % 1,8 imam hatip lisesinden şeklindedir.

Bu tablonun yansıttığı durum ilk bakışta normal gibi görülebilir, lakin eğitilmiş bir toplumda okulda verilen din eğitiminin bu kadar düşük oranlarda kalması düşündürücü bir tablodur. Toplumumuzda ihtisas seviyesinde din eğitimi almış insanların sayısı çok yüksek olmadığı göz önüne alındığında, din eğitimi aileden almış olmanın manası zihinde bir soru işareti bırakmaktadır. Dolayısıyla da bu tablonun gösterdiği durum, bazen kültür Müslümanlığı olarak da tarif ettiğimiz hale, yani aileden alınan yüzeysel bilgilerin bir gelenek devam ettirme davranışı olarak tatbik ediliyor olmasına işaret ediyor olabilir.

Yukarıdaki tablonun ortaya koyduğu durumun o kadar da olumsuz olmadığı gibi bir fikrin savunulması mümkündür. Öte yandan, derinleştirilmemiş ve taklit seviyesinde kalan bilgilere dayanan bir din anlayışının gözden kaçırılmaması gereken yanı bu anlayışın şuurluluk açısından oldukça zayıf olmasıdır.

Bunlara ek olarak, yüzde yirmi yedilik, yani yaklaşık üçte birlik bir grubun din eğitimi daha ziyade camilerden aldığı belirtilmiştir. Bunun muhtemel manası ise, camilerdeki yaz kurslarına katılmak suretiyle Arapça bilmeden yüzünden Kur'an okumayı öğrenmektir. Aileden alınan din eğitimine benzer şekilde, bu tür eğitimlerde genellikle meselenin şekil yönüne ağırlık verilmekte, yapılan davranışların ne manalar ifade ettiği ve bu yönde bir derinlik arayışı gibi hususlar ikinci planda kalmış olmaktadır.

Tabii olarak, camideki din görevlilerinden öğrenilenler genellikle aileden alınmış bilgilere göre daha sağlıklı olmaktadır. Lakin din görevlilerinden verimli istifade için bilhassa Cuma namazı öncesinde olduğu gibi verilen vaazları dinlemek icap etmektedir, ve bilhassa çalışan vatandaşlarımız, camiye geç geldiklerinden dolayı daha ziyade bu vaazların sadece son cümlelerini duymaktadırlar.

Ayrıca camilerimizdeki kapasite yetersizliği sebebiyle kadınlara ayrılan bölümler de Cumaları ve cami cemaatinin kalabalık olduğu bu gibi günlerde erkeklere tahsis edilmektedir. Yani camilerdeki din eğitiminden kadınlar da yeterince istifade edememektedir.

Bu yorumlarımızı toparlayacak olursak, ister ailede alınan dini bilgiler, isterse camilerde öğrenilenler açısından düşündüğümüzde, bunların günümüz şartlarında örgün eğitim kanalıyla verilecek ve insanları bilinçlendirecek sağlıklı bir din eğitiminin yerini tutması oldukça zordur. Okullarda din eğitimi meselesinin ciddi şekilde telafi edilmeyi bekleyen bir konu olduğu söylenebilir.

2.2. Demografik Özelliklere Göre Namaz Kılma Dağılımı

Tablo 6.

Namaz Kılma Durumuna Göre Dağılım

		n	%
Namaz kılar mısınız?	5 vakit kılarım	9	5,5
	Cuma günleri kılarım	66	39,9
	Ara sıra kılarım	48	27,0
	Bayram-kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur.	34	20,9
	Hiç kılmam.	11	6,7
Toplam		169	100,0

Namaz kılma durumuna göre katılımcıların 9'u (% 5,3) beş vakit namaz kılmakta, 66'sı (39,1) Cuma günleri kılmakta, 48'i (28,4) ara sıra kılmakta, 34'ü (%20,1) sadece bayramlar gibi mübarek günlerde kılmakta, 11'i (% 6,5) ise hiç namaz kılmamaktadır.

Araştırmamızın örneklemini oluşturan örneklemin demografik özelliklerine göre namaz kılma sıklığını ve bunların yüzdelerini gösteren tablolar sırasıyla aşağıda sunulmuştur.

2.2.1. Cinsiyete Göre Namaz Kılma Durumu

Tablo 7.

Cinsiyete Göre Namaz Kılma Durumu

		Namaz kılar mısınız?					Topla m
		5 vakit kıları m	Cuma günleri kıları m	Ara sıra kıları m	Bayram- kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılma m	
Erkek	n	6	60	36	29	9	140
	%	4,3%	42,9%	25,7%	20,7%	6,4%	100,0 %
Kadın	n	3	6	12	5	2	28
	%	10,7%	21,4%	42,9%	17,9%	7,1%	100,0 %
Toplam	n	9	66	48	34	11	168
	%	5,4%	39,3%	28,6%	20,2%	6,5%	100,0 %
Ki kare: 7,04 DF: 4 p: 0,134							

Cinsiyet faktörü ile namaz kılma sıklığı arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Dindarlığın ibadet boyutunda kadınlar lehine anlamlı fark görülen çalışmalar mevcuttur (Şentepe, 2009, 43). Bununla beraber, çalışma ortamının eve göre hanımların ibadet etmesi açısından bir dezavantaj teşkil ettiği de düşünülebilir. Bu husustaki hipotezimiz desteklenmemiştir.

Öte yandan kadınlar lehine anlamlı bir farkın görülmediği, hatta erkekler lehine anlamlı bir farkın bulunduğu gösteren çalışmalar da mevcuttur. Ali Ayten'in (2012) dini başa çıkma üzerine yaptığı araştırma buna iyi bir örnektir:

Erkekler, kadınlara göre daha sıklıkla başlarına gelenleri hem olumlu hem de olumsuz bir tarzda kutsalla ilişkilendirmekte, başlarına gelenleri kutsala atfetmekte ve sorunlarıyla başa çıkma sürecinde olumlu veya olumsuz olarak daha fazla dini referans kullanma eğiliminde bulunmaktadır. Bunun iki nedeni olabilir. Birincisi örnekleme oluşturan erkeklerin kadınlara göre daha dindar olması; ikincisi ise, kadınların erkeklere göre rasyonel eğitim sisteminden, modernleşme-sekülerleşme süreçlerinden daha fazla etkilenerek etraflarında olup biten hadiseleri yorumlama ve anlamlandırma konusunda daha seküler referansları kullanmaları olabilir. Yapılan analiz sonrası, dindarlık bakımından kadınlar ile erkekler arasında anlamlı bir farklılığın olmaması (Erkek M= 3,7; Kadın M= 3,6; $p>,05$) burada zikredilen ikinci hususun etkisini ön plana çıkarmaktadır (Ayten, 2012. 96).

2.2.2. Yaşlara Göre Namaz Kılma Durumu

Tablo 8.

Yaşlara Göre Namaz Kılma Durumu

		Namaz kılar mısınız?					
Yaş		5 vakit kılarım	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram-kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılmam	Toplam
20-29	n	0	7	14	14	5	40
	%	0,0%	17,5%	35,0%	35,0%	12,5%	100,0%
30-39	n	1	33	16	18	6	74
	%	1,4%	44,6%	21,6%	24,3%	8,1%	100,0%
40-49	n	6	21	12	2	0	41
	%	14,6%	51,2%	29,3%	4,9%	0,0%	100,0%
50-59	n	2	5	6	0	0	13
	%	15,4%	38,5%	46,2%	0,0%	0,0%	100,0%
Toplam	n	9	66	48	34	11	168
	%	5,4%	39,3%	28,6%	20,2%	6,5%	100,0%

Ki kare: 41,785a DF: 12 p: 0,00

Yukarıdaki tabloda örneklemin yaşa göre namaz kılma durumu görülmektedir. Yapılan analizde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur. 50-59 yaş grubunda bayramlarda namaz kılarım veya hiç namaz kılmam şeklinde cevap veren çıkmamıştır. Yaş olarak ikinci sırada gelen 40-49 yaş grubunun ise %51'i Cuma günleri namaz kılmaktadır.

Yapılan farklı araştırmalarda yaş gurupları ile dindarlık düzeyi karşılaştırmalarında 13 yaşından başlayarak 60 yaşına kadar, yaş düzeyinin artmasıyla dindarlık düzeyindeki artış arasında doğru orantılı bir ilişki olduğu görülmüştür (Arslan, 2008,133).

Dindarlığın yaşla beraber doğru orantılı olarak artması aslında beklenen bir durumdur, zira yaşın ilerlemesiyle ve ilerleyen yaşla beraber hastalıkların da yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlamasıyla gençlikte ölümü düşünmeme ve kendinden uzak görme eğiliminde olan insan için artık kaçınılmaz bir gerçek olan ölüm kendini iyiden iyiye hissettirmeye başlamaktadır.

Hiç inancı olmayan kişilerde dine yönelme tarzı davranışlar görülmese bile, Türkiye toplumunun genelinin zayıf dahi olsa daha ziyade inançlı kişilerden olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla da dindarlığın yaşla beraber doğru orantılı arttığı bir durum söz konusudur. Yukarıdaki tablo da bu fikri destekler mahiyettedir. Bu konudaki hipotezimiz desteklenmiştir.

2.2.3. Öğrenim Durumuna Göre Namaz Kılma Durumu

Tablo 9.

Öğrenim Durumuna Göre Namaz Kılma Durumu

		Namaz kılar mısınız?						Toplam
		5 vakit kıları m	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram-kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılma m		
	İlkokul	n	2	11	16	6	0	35
		%	5,7%	31,4%	45,7%	17,1%	0,0%	100,0%
	Orta	n	4	55	27	14	6	106
		%	3,8%	51,9%	25,5%	13,2%	5,7%	100,0%
düzeyi	Lise	n	3	0	5	14	5	27
		%	11,1%	0,0%	18,5%	51,9%	18,5%	100,0%
		n	9	9	66	48	34	11
		%	5,5%	5,4%	39,3%	28,6%	20,2%	6,5%
Ki kare: 46,943a DF: 8 p: 0,00								

Yukarıdaki tabloda örneklemin öğrenim düzeyine göre namaz kılma durumu görülmektedir. Yapılan analizde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ve dindarlığın eğitim düzeyi ile azaldığı görülmektedir. Katılımcıların %63,1'ini oluşturan ortaokul mezunlarının %51'i Cuma günleri namaz kılmaktadır. Hiç kılmam diyenlerin %45,5'i lise mezunlarından çıkmıştır.

Bu konudaki hipotezimiz desteklenmiştir. Tabloları dikkatle inceleyecek olursak, lise mezunlarının sayıca az oldukları görülecektir. Öte yandan, yüzde on sekiz buçuk gibi

yani yaklaşık beşte birlik bir oranda lise mezunlarında “hiç namaz kılmam” cevabı verilmiştir. Bu, yine de diğer gruplara göre en yüksek orandır.

Bunlara ek olarak ilkokul mezunu gruptan hiç kılmam diyen çıkmamıştır, en kötü ihtimalle bayramdan bayrama bile olsa namaz kıldıkları görülmektedir. Lakin bu görünen durumun eğitim ve yaş faktörlerinin her ikisini de hesaba katarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Zira en yüksek yaş grubundakilerin zaten eğitim seviyesi düşüktür ve tamamı ilkokul mezunudur.

Hatırlanacak olursa, dini davranışın ve genel olarak dindarlık eğiliminin yaşla beraber doğru orantılı olarak arttığını gösteren çalışmalar olduğu belirtilmişti. İlgili tablonun yorumlarında da belirttiğimiz gibi burada namaz kılma yüzdesinde etkili rol oynayan diğer bir faktörün de eğitimin yanı sıra yaşın ilerlemesiyle artan bir dindarlık durumu olabileceği unutulmamalıdır.

2.2.4. Sosyoekonomik Duruma Göre Namaz Kılma Durumu

Tablo 10.

Sosyoekonomik Duruma Göre Namaz Kılma Durumu

		Namaz kılar mısınız?					Toplam
		5 vakit kılarım	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram-kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılmam	
Sosyoekonomik durum	Orta nın altı	0	2	4	2	0	8
		0,0%	25,0%	50,0%	25,0%	0,0%	100,0%
	Orta	7	61	41	24	9	142
		4,9%	43,0%	28,9%	16,9%	6,3%	100,0%
	Orta nın üstü	2	3	3	8	2	18
		11,1%	16,7%	16,7%	44,4%	11,1%	100,0%
Toplam		9	66	48	34	11	168
		5,4%	39,3%	28,6%	20,2%	6,5%	100,0%
Ki kare: 14,208 DF: 8 p: 0,08							

Yukarıdaki tabloda örneklemin sosyoekonomik durumuna göre namaz kılma durumu görülmektedir. Yapılan analizde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunamamıştır. Katılımcıların %84,5'i maddi durumunu orta, 10,7'si ortanın üstü, 4,8'i ise ortanın altı olarak belirtmiştir. Hipotezimiz desteklenmiştir.

Ülkemizde maddi refah seviyesi oldukça yüksek olmakla beraber dindar olan kimselerin mevcudiyeti bilinen bir durumdur. Sadece bir tek çalışma sonucunun ortaya koyduğu veriler bu konuda nihai veri olarak yeterli olmasa bile, yine de yukarıda görünen veriler bize maddi refah seviyesi ile dindarlık arasında doğrudan ilişki olmadığını işaret eder mahiyettedir.

Elimizdeki verilere göre namaz kılma davranışı özetleyecek olursak, ortaya çıkan durum şöyledir: Örnekleme namaz kılma sıklığı verileri %5,3 beş vakit, %39,1 Cuma günleri, %28,4 ara sıra, % 20,1 sadece bayramlar gibi mübarek günlerde ve %6,5 hiç kılmama şeklindedir.

Demografik özelliklere göre namaz kılma sıklığının değişimini incelediğimizde cinsiyet farkı ve sosyoekonomik duruma göre yaptığımız karşılaştırmalarda anlamlı bir fark bulunamamıştır. Yaş ve öğrenim durumuna göre yapılan karşılaştırmalarda ise anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Dindarlık seviyesinin yaşa göre artış eğiliminde olduğunu gösteren çalışmalar vardır. Namaz kılma davranışında da aynı yönde bir artış görülmesi, namaz kılma sıklığının yaşla birlikte artacağı hipotezimizi doğrulamaktadır.

Öte yandan, namaz kılma davranışının eğitim seviyesinin artışıyla birlikte azalması düşündürücü bir tablodur. Bu son iki hususu beraber nazara aldığımızda, genç yaştaki bazı kimselerin eğitim seviyesinin biraz daha yüksek olmasına rağmen namaz kılma davranışlarının anlamlı oranda azalması, ülkemizde dini eğitimin yetersiz olduğu gerçeğini düşündürmektedir.

Tevekkül konulu önermelerimize katılım hususunda verilen cevapların namaz kılma sıklığı oranları ile karşılaştırmalarına geçmeden evvel şimdiye kadar görünen genel tablonun bir değerlendirmesini yapacak olursak, demografik veriler ve dindarlık açısından dengeli denilebilecek bir durum gözlemlenmektedir. Buraya kadar olan bölüm

bize elimizdeki verilerin herhangi bir yönde aşırı dengesizlik taşımadığı ve dolayısıyla katılımcıların fikirlerini yansıttığını düşündürmektedir.

Eski nesillerde genel eğitim seviyesinin daha düşük olması, ileri yaşlardaki insanların bir şekilde namaz kılıyor olması, ve beş vakit namaz kılmasa bile çok sayıda kimsenin Cuma namazlarına gitmeye çalıştığı genel olarak bilinen durumlardır.

2.3. Tevekkül Önermelerine Katılım ve Namaz Kılma Karşılaştırması

Üç ana başlık halinde ele aldığımız tevekkül telakkisi, tevekkülün maddiyata göre durumu ve tevekkül nedensellik ilişkisi konulu maddelere verilen cevaplar ile namaz kılma sıklığı karşılaştırması yapıp, sonuçlar tartışılacaktır.

2.3.1 Tevekkül Telakkisi

Tablo 11.

**Tevekkülün Kapsayıcılığı Maddesine Verilen Cevap
İle Namaz Kılma Durumu Karşılaştırması**

		Namaz kılar mısınız?					Toplam
		5 vakit kılarım	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram-kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılmam	
Kararsızım	n	0	0	0	9	2	11
	%	0,0%	0,0%	0,0%	81,8%	18,2%	100,0%
Katılıyorum	n	9	65	44	25	9	152
	%	5,9%	42,8%	28,9%	16,4%	5,9%	100,0%
Toplam	n	9	65	44	34	11	163
	%	5,5%	39,9%	27,0%	20,9%	6,7%	100,0%

Ki kare: 31,839   DF: 4   p: 0.00

Yukarıdaki tabloda örneklemin namaz kılma sıklığıyla ‘İnanan bir insan ‘istisnasız’ her işinde Allah'a tevekkül etmelidir’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki “ki-kare testi” sonucu anlamlı bulunmuştur ($p<0,05$).

Bu maddeye katılmıyorum cevabı verilmemiştir. Verilen cevapların %93,3’ü katılıyorum şeklindedir. 5 vakit kılanların, Cuma günleri namaz kılanların ve ara sıra namaz kılanların hepsi “İnanan bir insan “istisnasız” her işinde Allah'a tevekkül etmelidir” ifadesine katılıyorum demiştir. “Kararsızım” şeklinde verilen toplam 11 cevap ise en az namaz kılan iki gruptan gelmiştir. Bu durum tevekkülün iman gereği olması ve istisnası bulunmaması yönünde genel bir kabul olduğunu düşündürmektedir.

Öte yandan, İslam dinindeki tevhid inancı çerçevesinde meseleye yaklaştığımızda bu konuda istisna olabileceğinin ifade edilmesi farkında olmadan dinden çıkma manasına da gelebilir dolayısıyla istisnası yoktur.

Tablo 12.
Cesaret Verme İle Namaz Kılma Durumu Karşılaştırması

	Namaz kılar mısınız?					Toplam
	5 vakit kılarım	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram-kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılmam	
Katılmıyorum	1	36	12	17	9	75
	1,3%	48,0%	16,0%	22,7%	12,0%	100,0%
Kararsızım	0	3	7	5	1	16
	0,0%	18,8%	43,8%	31,3%	6,3%	100,0%
Katılıyorum	8	26	25	12	1	72
	11,1%	36,1%	34,7%	16,7%	1,4%	100,0%
Toplam	9	65	44	34	11	163
	5,5%	39,9%	27,0%	20,9%	6,7%	100,0%
Ki kare: 24,932 DF: 8 p: 0,0016						

Yukarıdaki tabloda örneklemin namaz kılma sıklığıyla ‘Kaygılandığım bir hususta çevremden aldığım hiçbir (din harici) cesaretlendirme gayreti beni tevekkül etmek kadar rahatlatmaz’ ifadesine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki “ki-kare testi” sonucu anlamlı bulunmuştur.

“Kaygılandığım bir hususta çevremden aldığım hiçbir (din harici) cesaretlendirme gayreti beni tevekkül etmek kadar rahatlatmaz.” cümlesine katılma durumu ile namaz kılma durumu arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. 5 vakit namaz kılanların %88,9 u katılıyorum demişken hiç kılmayanların %9,1’i katılıyorum demiştir.

Yukarıdaki tabloya göre tevekkül kavramını kaygıya karşı rahatlatıcı bir faktör olarak görme fikri namaz kılma sıklığı ile doğru orantılı olarak artmaktadır. Kaygılardan

kurtulmak için, insanların başvurdukları davranış biçimleri onların kişiliklerini yansıtan önemli unsurlardır (Zel, 2001: 37).

Giriş bölümünde namaz kılma sıklığı arttıkça o insanların başarı güdüsüne yönelik kişilik özelliklerinin arttığını gösteren çalışmaların mevcut olduğuna değinmiştik. Dolayısıyla burada kaygı azaltıcı ve cesaret verici bir faktör olarak tevekkül tavrının namaz kılma sıklığı arttıkça öncelik kazandığını görüyoruz. “Kaygılardan kurtulmak için başvurulan bir davranış olarak tevekkül, namaz kılma sıklığı arttıkça daha fazla önem kazanmaktadır” şeklindeki hipotezimiz desteklenmiştir.

Bu maddenin bize yansıttıklarını daha iyi anlayabilmek için kaygı kavramını biraz irdelememiz yerinde olabilir. Bazı psikologlara göre ve korku kavramları arasında üç temel fark bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kaynaktır, yani korku “köpekten korkarım” cümlesinde olduğu gibi belirli bir kaynağa odaklı iken kaygının genellikle kaynağı belirsizdir.

Psikologların tanımladıkları ikinci fark ise süre farkıdır. Bu da ilk maddeden bağımsız olmayıp, kaynak bağlamında izahı kolaydır. Buna göre, verdiğimiz örnekte korkunun kaynağı olan köpeğin varlığı ortadan kalkınca, korku da ortadan kalkmış olmaktadır. Halbuki kaygı halinde ortada net olarak tanımlanabilecek bir kaynak bulunmadığından dolayı kaygı korkuya göre daha uzun sürmektedir ve ortadan kalkması kaygıya göre daha zordur.

Bu iki kavram arasındaki üçüncü fark ise duygunun şiddeti ile alakalıdır. Genellikle korku kaygıya göre daha kısa sürmekle beraber, daha şiddetli bir duygu olarak tarif edilmektedir.

Bu iki kavram arasında bizim çalışmamızla daha ziyade alakalı olanı kaygıdır. Yaptığımız açıklamalar çerçevesinde düşünecek olursak evham ile yakın ilişkili bir kavram olan kaygı, girişimcilik ruhunun ve dolayısıyla başarıya giden yolun önünde ciddi bir engel olabilir.

Öte yandan sağlam bir tevekkül anlayışının doğal olarak kaygıya karşı diğer bütün faktörlerden daha etkili bir panzehir etkisi olması beklenecektir. Zira kaynağı belirsiz bir endişeye karşı hakiki güven verecek olan ancak görünen görünmeyen bütün olumsuzluklara karşı gücü yeten ve her şeye kadir olan bir Yaratıcı inancı olabilir. İnsan

zengin bile olsa salt maddiyat her problemi çözmeye yetmemektedir ve kaygıyı ortadan kaldıramamaktadır.

2.3.2. Tevekkül Maddiyat İlişkisi

Tablo 13.

**Tevekkülün Maddiyata Göre Önceliği Maddesine Verilen Cevap
İle Namaz Kılma Durumu Karşılaştırması**

		Namaz kılar mısınız?					Topla m
		5 vakit kılar m	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram- kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılma m	
Katılmıyorum	n	6	6	4	8	9	33
	%	18,2%	18,2%	12,1%	24,2%	27,3%	100,0%
Kararsızım	n	0	3	3	12	2	20
	%	0,0%	15,0%	15,0%	60,0%	10,0%	100,0%
Katılıyorum	n	3	56	37	14	0	110
	%	2,7%	50,9%	33,6%	12,7%	0,0%	100,0%
Toplam	n	9	65	44	34	11	163
	%	5,5%	39,9%	27,0%	20,9%	6,7%	100,0%
Ki kare: 74,857a		DF: 6 p: 0,00					

Yukarıdaki tabloda örneklemin namaz kılma sıklığıyla ‘Gelecek kaygısının en iyi ilacı mal ve para biriktirmek değil hakkıyla tevekkül etmektir’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki “ki-kare testi” sonucu anlamlı bulunmuştur.

Hiç namaz kılmayan grupta katılıyorum cevabı veren çıkmamıştır. En sık namaz kılan ikinci ve üçüncü grup olan Cuma günleri kılanların %86’sı katılıyorum cevabı verirken, ara sıra kılarım diyenlerin de % 84’ü katılıyorum demiştir. Dolayısıyla hipotezimiz desteklenmiştir.

Bir önceki önermede tevekkülün kaygıya karşı en önde gelen rahatlama vesilesi olup olmadığı sorgulanmıştı. Bu maddede ise doğrudan maddi birikime güvenme ile Yaratana güvenme arasında bir kıyaslama söz konusudur. Oysaki maddi sarsıntılar her zaman için yaşanabilir.

Hakkıyla tevekkül etmeyi gerçekten maddi birikimden daha önemli gören kimseler, bu hususta karşılaşacakları problemler ortaya çıktığında daha az sarsılacaktır. Ordinaryüs Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman, *Tabâbet-i Rûhiye* (1941) isimli eserinde bir şeye inanmamanın yeni nesillerin ruh haletlerini önemli sarsıntılara maruz bıraktığı ve hayatın sıkıntılarına karşı tevekkül ederek katlanma tesellisini insanların ruhundan sildiği için nevrotik ve psikotik hallere neden olduğu görüşündedir (Aktaran: Arslan, 2008, 39).

Böyle bir tevekkül inancından yoksun kimseler geniş maddi imkan sahibi olsa bile manevi açıdan tatmin bulamamaktadır ve bazen uyuşturucu ve alkol kullanımına dahi yönelebilmektedir.

Öte yandan, bu maddenin yansıttığı verileri yorumlarken gözden kaçırılmaması gereken bir husus bulunmaktadır. Burada sadece maddiyata verilen önem veya maddi desteğin sağlayacağı pratik fayda değil, ciddi miktarda para kaybının olduğu durumlar da hesaba katılmak zorundadır.

Bireyin çözülmesi gereken ciddi bir problemle yüz yüze kaldığı bu tarz durumlar sağlıklı bir çözüme kavuşturulmadığı takdirde kişiyi depresyona sürükleyebilmektedir. İş hayatının da dahil olduğu tevekkülün olumlu ve kritik rolü bu noktada da devreye girmektedir.

Ali Ayten'in de belirttiği gibi, başa çıkmada anlamlandırma gerektiren durumlarda bireyler temel olarak iki tür tavır gösterme durumunda kalırlar. Bunlardan birincisi anlamı saklama, veya muhafaza etmedir, yani anlamın hedefleri ve anlama ulaşma yollarını muhafaza etmek için çaba gösterir. İkincisi ise anlamın yeniden yapılandırılmasıdır. Burada anlam ve hedefler muhafaza edilmeye çalışılmakla beraber, birey mücadeleyi bırakmadan anlama farklı yollardan ulaşmaya çalışılır (2012, 56).

Tablo 14.
Zenginlik ve Tevekkül İlişkisi Maddesine Verilen Cevap ile
Namaz Kılma Durumu Karşılaştırması

		Namaz kılar mısınız?					Topla m
		5 vakit kılarım	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram -kandil gibi mübare k günlerd e kıldığım olur	Hiç kılma m	
Katılmıyorum	n	8	40	19	24	4	95
	%	8,4%	42,1%	20,0%	25,3%	4,2%	100,0 %
Kararsızım	n	1	23	21	5	2	52
	%	1,9%	44,2%	40,4%	9,6%	3,8%	100,0 %
Katılıyorum	n	0	2	4	5	5	16
	%	0,0%	12,5%	25,0%	31,3%	31,3%	100,0 %
Toplam	n	9	65	44	34	11	163
	%	5,5%	39,9%	27,0%	20,9%	6,7%	100,0 %
Ki kare: 32,773a DF: 8 p: 0,00							

Yukarıdaki tabloda örneklemin namaz kılma sıklığıyla “Zengin bir adamın tevekkül etme ihtiyacı daha azdır” fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki “ki-kare testi” sonucu anlamlı bulunmuştur.

Bu maddemizde hemen önceki iki önermeden farklı olarak kaygı kavramı aradan çıkartılarak zenginlik ile tevekkül etme ihtiyacı hakkındaki ilişki sorgulanmıştır. Verilen cevaplara göre önermemize katılımın namaz sıklığı ile doğru orantılı olarak değiştiği görülmektedir.

5 vakit namaz kılanların hepsi bu önermeye “katılmıyorum” cevabı vermiştir. Hiç namaz kılmayanlar adına ise %45,5’i “katılıyorum” cevabı bulunmaktadır. Bu duruma göre, namaz kılmayan insanların bir kısmında, doğru tevekkül anlayışından uzak olarak,

eline para geçen insanın tevekkül ihtiyacının azalacağı fikrinin ağırlık kazandığı görölmektedir. Hipotezimiz desteklenmiştir.

Bu önermede sorgulanan hususun maddiyatla güvenle alakalı olması sebebiyle bu maddemiz on beşinci maddeyle de yakından alakalıdır. Orada maddiyatla mukayeseli bir öncelik sorgulaması söz konusu iken, burada tevekkül ihtiyacının azalıp azalmayacağını düşündükleri sorgulanmıştır. Teorik bölümde anlatılan bilgiler hatırlanacak olursa, ideal tevekkül sadece zorluk zamanına hapsedilmiş bir kavram olmayıp, bir işin en başını, devam sürecini, neticesini ve sonrasını kapsayan, diğeri bir deyişle inanan kişinin bütün hayatını kapsayan bir kavramdır.

Tablo 15.
Sigorta Yaptırma ile Tevekkül Etme İlişkisi Maddesine Verilen Cevap ile
Namaz Kılma Durumu Karşılaştırması

		Namaz kılar mısınız?					Topla m
		5 vakit kılarım	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram- kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılma m	
Katılmıyorum	n	5	42	23	28	6	104
	%	4,8%	40,4%	22,1%	26,9%	5,8%	100,0%
Kararsızım	n	0	19	17	5	1	42
	%	0,0%	45,2%	40,5%	11,9%	2,4%	100,0%
Katılıyorum	n	4	4	4	1	4	17
	%	23,5%	23,5%	23,5%	5,9%	23,5%	100,0%
Toplam	n	9	65	44	34	11	163
	%	5,5%	39,9%	27,0%	20,9%	6,7%	100,0%
Ki kare: 31,373		DF: 8 p: 0,00					

Yukarıdaki tabloda örneklemin namaz kılma sıklığıyla “Malını (ev, dükkân vb) sigorta ettirmek insanda Allah’a sığınma ve tevekkül etme duygusunu zayıflatabilir.” fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki “ki-kare testi” sonucu anlamlı bulunmuştur.

Bu maddenin verilerine göre en fazla katılıyorum cevabı 5 vakit namaz kılan gruptan gelmiştir. %82 oranında katılmıyorum cevabı en az namaz kılan ikinci grup olan bayramlarda kılarım diyen gruptan gelmiştir.

Burada düşünülmesi gereken sahip olunanlar hakkındaki sorumsuzluk değil, Allah’a daha çok güvenmenin verdiği iç huzurudur. Yapılan bir araştırmada namaz ile

sorumluluk arasındaki ilişki dindarlığın diğer boyutlarına göre daha yüksek çıkmıştır. Aynı araştırmada, örneklem dua etme sebepleri arasında, “Allah’a güvenmenin psikolojik rahatlığını hissetme” olduğunu belirtmişlerdir (Hayta, 2000, 6-7).

Bizim önermemizde de sigorta yaptırma hususu özellikle seçilmiştir. Zira sigorta yaptırma burada ilahi bir merciden ziyade maddi bir telafi kaynağına duyulan güveni temsil etmektedir. Tabii ki sigorta yaptırmak Allah’a güvenmemek manasına gelmemekle beraber, insana bir güven hissi sağladığı aşikardır. Bu maddemizde aralarında bir kıyaslama söz konusudur.

Bu maddeyle ilgili verilerimizin ortaya koyduğu durumu göz önüne alarak diyebiliriz ki ibadet yoluyla Allah’a yönelme arttıkça sigortaya verilen önemin de mutlak manada ortadan kalkmamakla beraber, zayıflama eğiliminde olduğu görülmektedir. Hipotezimiz desteklenmiştir.

Tablo 16.

**İşsizlik Parası ile Tevekkül Etme İlişkisi Maddesine Verilen Cevap ile
Namaz Kılma Durumu Karşılaştırması**

		Namaz kılar mısınız?					Topla m
		5 vakit kılarım	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram- kandil gibi mübare k günlerde kıldığım olur	Hiç kılma m	
Katılmıyorum	n	2	42	21	28	10	103
	%	1,9%	40,8%	20,4%	27,2%	9,7%	100,0%
Kararsızım	n	0	20	15	6	1	42
	%	0,0%	47,6%	35,7%	14,3%	2,4%	100,0%
Katılıyorum	n	7	3	8	0	0	18
	%	38,9%	16,7%	44,4%	0,0%	0,0%	100,0%
Toplam	n	9	65	44	34	11	163
	%	5,5%	39,9%	27,0%	20,9%	6,7%	100,0%
Ki kare: 59,308a		DF: 8 p: 0,00					

Yukarıdaki tabloda örneklemin namaz kılma sıklığıyla ‘Devletin işsiz kalanlara işsizlik parası vermesi tevekkül duygusunu zayıflatabilir’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki “ki-kare testi” sonucu anlamlı bulunmuştur.

5 vakit namaz kılanların %77’si katılıyorum demiştir. En az namaz kılan iki grupta bayramlarda kılarım diyenlerin %82’si ve hiç kılmam diyenlerin %90,9’u bu fikre katılmadıklarını belirtmişlerdir.

İşsizlik sigortasının insanları tembelliğe alıştırdığı savunulur; nitekim bunu uygulayan çoğu ülkede istismar edildiği ve işsizler ordusunun oluştuğu görülmektedir (Türkcan, 2007).

İşsizlik parası uygulamasının bir kısım faydaları söz konusu olmakla beraber, namaz kılma sıklığı arttıkça işsizlik parasının tevekkülü azaltacağı fikrine katılımın anlamlı olarak artması, namaz kılanların tevekkül anlayışının tembelliğe kapı açabilecek uygulamalara kapalı olduğunu düşündürmektedir. Bu durum da daha sık namaz kılanlarda çalışma şevkini arttıran doğru tevekkül anlayışının ön plana çıktığını düşündürmektedir. Hipotezimiz desteklenmiştir.

Daha önce tartışmasını yaptığımız on üçüncü önceki maddenin maddiyata duyulan güven ile Yaratıcıya duyulan güvenin kıyaslaması mahiyetinde olduğunu belirtmiştik. Burada da benzer bir durum söz konusudur, zira işsizlik parası da maddi mahiyette bir güven faktörüdür. Öte yandan, iki önceki paragrafta belirttiğimiz gibi işsizlik parası uygulaması faydaları tartışılan bir kavramdır ve tevekkül anlayışının girişimcilik ruhuna yapacağı olumlu katkıyı ortadan kaldırma riski taşımaktadır.

2.3.3. Tevekkül ve Nedensellik İlişkisi

Tablo 17.
Nedenselliğe Güvenme ve Tevekkül İlişkisi Maddesi ile
Namaz Kılma Durumu Kıyaslaması

		Namaz kılar mısınız?					Toplam
		5 vakit kılarım	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram-kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılmam	
Katılmıyorum	n	0	0	0	1	1	2
	%	0,0%	0,0%	0,0%	50,0%	50,0%	100,0%
Kararsızım	n	0	16	12	4	2	34
	%	0,0%	47,1%	35,3%	11,8%	5,9%	100,0%
Katılıyorum	n	9	49	32	29	8	127
	%	7,1%	38,6%	25,2%	22,8%	6,3%	100,0%
Toplam	n	9	65	44	34	11	163
	%	5,5%	39,9%	27,0%	20,9%	6,7%	100,0%
Ki kare: 13,421		DF: 8 p: 0,10					

Yukarıdaki tabloda örneklemin namaz kılma sıklığıyla ‘Hastalanınca doktora gideriz ilaç alırız ama şifa daima Allah’tandır’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasında “ki-kare testi” sonucu ($p < 0,05$) anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Bütün gruplarda yüksek oranlarda katılıyorum cevabı verilmiştir. Yine de “katılmıyorum” cevaplarının en az namaz kılan gruplardan gelmesi dikkat çekicidir. İş hayatından ziyade nedensellik telakkisini anlamaya yönelik bu maddede, nedenselliğe riayet edip olumlu netice alındıktan sonra, bu neticeyi asıl verenin Allah olduğu fikrini kabul etme hususunda anlamlı bir fark beklemediğimizi belirtmiştik. Hipotezimiz desteklenmiştir.

Bu maddemiz özellikle Victor Frankl gibi psikologların daha ziyade ağırlık verdiği anlamlandırma sürecinde büyük önem taşımaktadır. Tevekkül anlayışının, hatta kişinin inancının ne kadar sağlıklı olduğunu da ölçücü mahiyettedir. Anlamlandırma bağlamında ele alacak olursak, bu bakış açısı kişinin neticeye şükürle mukabele etmesi ve gelecekte karşılaşılabilecek benzer durumlarda olumlu bir tavır benimsemesi açısından önem taşımaktadır.

Tablo 18.
Türbe Ziyaretlerine Bakış Açısı Maddesi ile Namaz Kılma Durumu
Karşılaştırması

		Namaz kılar mısınız?					Toplam
		5 vakit kılarım	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram-kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılmam	
Katılmıyorum	n	1	25	20	2	5	53
	%	1,9%	47,2%	37,7%	3,8%	9,4%	100,0%
Kararsızım	n	0	0	4	7	2	13
	%	0,0%	0,0%	30,8%	53,8%	15,4%	100,0%
Katılıyorum	n	8	40	20	25	4	97
	%	8,2%	41,2%	20,6%	25,8%	4,1%	100,0%
Toplam	n	9	65	44	34	11	163
	%	5,5%	39,9%	27,0%	20,9%	6,7%	100,0%
Ki kare: 31,337 DF: 8 p: 0,10							

Yukarıdaki tabloda örneklemin namaz kılma sıklığıyla ‘Mübarek bir zatın türbesini ziyaret etmek normaldir, ama bir dileği yerine gelsin diye türbe ziyareti yapılırsa Allah’a tevekkül adına hata edilmiş olur’ fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasında ki-kare testi sonucu ($p < 0,05$) anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

5 vakit namaz kılanların %88,9’u, Cuma günleri kılanların 61,5’i, ara sıra kılanların %45,5’i, bayramlarda kılanların %73,5’i ve hiç kılmam diyenlerin %36,4’ü bu fikre katıldığını belirtmiştir.

Türbe ziyaretleriyle ilgili farklı araştırmalar mevcuttur. Bilecik türbelerinde yapılan bir araştırmaya göre fertlerin türbeye gelişinin sebebi bir isteklerinin gerçekleşmesi değildir. Dua etmek, ibret almak ve tefekkür etmek en başta gelen sebepler arasında bulunmaktadır (Yılmaz, 2009, 101).

Esnafımızda türbelerden medet umma konusunda namaz kılma davranışına göre değişen anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu hususta anlamlı bir fark olabileceğini belirten hipotezimiz desteklenmemiştir.

Bu veriler ışığında meseleyi tekrar düşünenecek olursak, daha önce de belirttiğimiz gibi modern hayat tarzı genellikle insanları kutsalla olan temaslarını azaltıcı bir rutine sokuyor olmakla beraber, insanların kutsala olan ihtiyacı azalmamaktadır. Türbe ziyaretleri ise namaz kılma vazifesini düzenli olarak yerine getirmeyen, hatta batıl inançlar taşıyan insanların bile rahatlıkla başvurabildiği dini davranışlardan birisi, belki de en başta gelenidir.

Yukarıdaki yorumda anlattıklarımızı destekleyen bir diğer husus da Ali Köse ve Ali Ayten'in türbe ziyaretleri konusunda gerçekleştirdikleri ortak çalışmanın ismine yansımıştır: "Türbeler – Popüler Dindarlığın Durakları." Yani türbeler beş vakit namazlarını kılmasalar bile şu veya bu şekilde dini inanç taşıyan kimseler için özellikle dua yoluyla taleplerini Allah'a arz ettikleri "popüler" dini mekanlardır.

Daha sık namaz kılanlar lehine bir değişim görünmemesi hususunun da bu türbe ziyaretleri maddesinin kişinin dini davranışından ziyade dini bilinciyle alakalı olması ile açıklanabileceğini düşünürüz.

Tablo 19.
İdeal Tevekkül Tavrı Örneği Maddesi ile
Namaz Kılma Durumu Karşılaştırması

		Namaz kılar mısınız?					Toplam
		5 vakit kılarım	Cuma günleri kılarım	Ara sıra kılarım	Bayram-kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur	Hiç kılmam	
Kararsızım	n	2	5	0	1	4	12
	%	16,7%	41,7%	0,0%	8,3%	33,3%	100,0%
Katılıyorum	n	7	60	44	33	7	151
	%	4,6%	39,7%	29,1%	21,9%	4,6%	100,0%
Toplam	n	9	65	44	34	11	163
	%	5,5%	39,9%	27,0%	20,9%	6,7%	100,0%
Ki kare: 20,962 DF: 4 p: 0.00							

Yukarıdaki tabloda örneklemin namaz kılma sıklığıyla, ideal tevekkül tavrını özetleyen örneğimiz olarak: “Celâleddin Harzemşah savaşa giderken kendisine ‘galip geleceksiniz’ denildiğinde verdiği cevap olan ‘Ben vazifemi yapıyorum, zafer veya mağlubiyet vermek Allah’a aittir’ demesi ideal manada tevekkül etmektir,” fikrine katılımları karşılaştırılmıştır. İki değişken arasındaki ilişki “ki-kare testi” sonucu anlamlı bulunmuştur.

Katılmıyorum diye cevap veren çıkmamıştır. En yüksek oranda kararsızım cevabı % 33,3 ile hiç namaz kılmıyorum diyen gruptan gelmiştir. İdeal tevekkül tavrına örnek olarak gösterilen Celaleddin Harzemşah’ın tutumu, başarı güdüsüne yönelik ideal karakter özellikleri ile örtüşmektedir.

Operasyonel başarı güdüsü tanımındaki maddelerden birisi şöyledir: “Başarılı olmak için azami derecede çalıştıktan sonra sonucu doğal akışına bırakmak gerekir” (Kahraman, 2011, 353).

Dolayısıyla ideal tevekkül tavrıyla ilgili bu fikre katılımın namaz kılma sıklığıyla anlamlı olarak değişmesi daha sık namaz kılanların operasyonel başarı güdüsünün bir yönüyle daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Hipotezimiz desteklenmiştir.

Bu noktada sadece başarı faktörlerini değil, daha önce Daniel Goleman'dan aktardığımız başarısızlık faktörlerini tekrar göz önüne almak mümkündür. Hatırlanacağı gibi başarısızlığa etki eden faktörler arasında ne pahasına olursa olsun kazanma hırsı bir işin yapılması için gerekenler konusunda gerçekçi olmayan hedefler koyma, her şeyini tüketme, ve her şeyini feda etme pahasına aşırı çalışma gibi maddeler vardır.

Ayrıca dini hakikatler bağlamında tevekkülsüzlük veya ilahi takdire saygısızlık olarak da nitelendirilmekte olan aşırı hırs gibi faktörler, başarısızlığın temel sebepleri arasında gösterilmektedir.

Sonuç ve değerlendirme kısmına geçmeden önce bir defa daha hatırlayacak olursak, araştırmamızın amacı ülkemiz insanının tevekkül anlayışıyla namaz kılma davranışı arasındaki ilişkiyi anlamak ve bu anlayışın bireylerin hadiseler karşındaki tavırlarını nasıl yönlendirdiğini ortaya çıkarmaktır.

Söz konusu durumu anlamak, öncelikle İslam dinine göre yaşamanın toplumları geri bıraktığı iddiasına açıklık getirmeye yardım edecek, ayrıca girişimciliğe ve toplum olarak kalkınmamıza olumlu katkısı olabilecek doğru tevekkül anlayışını insanımıza kazandırma adına neler yapabileceğimiz hususunda bize bir ufuk göstermiş olacaktır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yetişkinlerin tevekkül anlayışını psiko-sosyal açıdan ele alan çalışmamız, en başta da belirttiğimiz gibi, konuyu sadece teorik olarak değil, deneysel bir yaklaşımla ele almaktadır. Örneklemimizde toplam sayı 169'dur. Bu sayının 141'i (%83,4) erkek, 28'si (%16,6) ise kadındır.

Örneği ekte verilmiş olan anket formları Kasım 2011-Nisan 2012 tarihleri arasında İstanbul Anadolu yakasında doldurulmuştur. Katılımcılarda esnafılık yaparak geçinen kişiler ağırlıklıdır. Gidilen iş yerlerinde bayan eleman sayısı kısıtlı olduğu için erkek katılımcıların oranı daha fazladır.

Çalışmamızda önce demografik özelliklere göre namaz kılma davranışının değişip değişmediği ve daha sonra da katılımcıların tevekkülün gerektirdiği düşünce tarzını ne ölçüde kabullendikleri ele sorgulanmış, daha sonra da bu kabuller ile namaz kılma davranışı arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Bu ilişkilerin tespitinde ki kare testinden faydalanılmıştır ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Örneklemimizin din eğitimini ağırlıklı olarak % 63,3 oranında aileden ve % 27,8 oranında camilerden aldığı görülmektedir ve bu da toplam rakamın % 91,1'idir. Ayrıca örneklemimizin kalan yüzde ona yakın kısmının din eğitimi alma durumu % 2,4'ü okulda din kültürü derslerinden, % 4,7 Kur'ân kurslarından % 1,8 imam hatip lisesinden şeklindedir.

Örneklemin yaş dağılım aralığı 20 ile 59 yaş arasında değişmektedir. Örneklemin yaş dağılımı ise şöyledir: 20-29 yaş aralığında 41 kişi (%24,3), 30-39 yaş aralığında 74 kişi (%43,8), 40-49 yaş aralığında 41 kişi (%24,3), 50-59 yaş aralığında ise 13 kişi (%7,7) bulunmaktadır. Birinci ve üçüncü yaş aralık gruplarının sayısı birbirine eşit olup, en yüksek sayı 30-39 yaş aralığı olan ikinci grupta, en düşük sayı ise 50-59 yaş arası olan son gruptadır.

Dindarlığın çeşitli kriterleri mevcut bulunmakla beraber, İslam dini çerçevesinde aktif dindarlığın en önemli göstergelerinden olan namaz kılma davranışı sıklığı çalışmamızda esas alınmıştır.

Elimizdeki verilere göre namaz kılma davranışı özetleyecek olursak, ortaya çıkan durum şöyledir: Örnekleme namaz kılma sıklığı verileri %5,3 beş vakit, %39,1 Cuma günleri, %28,4 ara sıra, % 20,1 sadece bayramlar gibi mübarek günlerde ve %6,5 hiç kılmama şeklindedir.

Demografik özelliklere göre namaz kılma sıklığının değişimini incelediğimizde cinsiyet farkı ve sosyoekonomik duruma göre yaptığımız karşılaştırmalarda anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Yaş ve öğrenim durumuna göre yapılan karşılaştırmalarda ise anlamlı farklar ortaya çıkmıştır. Dindarlık seviyesinin yaşa göre doğru orantılı artış eğiliminde olduğunu gösteren çalışmalar vardır. Elimizdeki verilerde namaz kılma davranışında da aynı yönde bir artış görülmektedir ve dolayısıyla namaz kılma sıklığının yaşla birlikte artacağı şeklindeki hipotezimiz doğrulanmıştır.

Öğrenim düzeyine göre namaz kılma durumunun karşılaştırmalı analizi yapıldığında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark bulunmuştur ve dindarlığın eğitim düzeyi ile azaldığı görülmektedir. Zira en yüksek yaş grubundakilerin zaten eğitim seviyesi düşüktür. Dolayısıyla namaz kılma yüzdesinde etkili rol oynayan diğer bir faktörün de eğitimin yanı sıra yaşın ilerlemesiyle artan bir dindarlık durumu olabileceği unutulmamalıdır.

Öte yandan, namaz kılma davranışının eğitim seviyesinin artışıyla birlikte azalması yine de düşündürücü bir tablodur. Bu iki hususu beraber nazara aldığımızda, genç yaştaki bazı kimselerin eğitim seviyesinin biraz daha yüksek olmasına rağmen namaz kılma davranışlarının anlamlı oranda azalması, ülkemizde dini eğitimin yetersiz olduğu gerçeğini düşündürmektedir.

Değerlendirmemizin bu kısmında öncelikle tevekkülün bizi hususiyle ilgilendiren yönüne, yani girişimcilik ruhu ve başarıya olumlu etkisine de kısaca değinip, çalışmamızda benimsediğimiz bakış açısını izah etmek istiyoruz. Girişimci ve yatırımcı olma konusunda arzu edilen temel kişilik özelliği ilgili literatürde “başarı güdüsü” (achievement motivation) olarak geçmektedir.

Başarı güdüsüne yönelik kişilik özelliklerini taşıdığı kabul edilen kimselerin sahip olduğu anlayışı tarif eden ifadeler, tevekkül anlayışı ile uyumaktadır, örneğin: “Başarılı olmak için azami derecede çalıştıktan sonra sonucu doğal akışına bırakmak gerekir.”

Dolayısıyla tevekkül anlayışına sahip olan veya edinen kimselerin aynı zamanda başarı güdüsü konusunda da önemli bir adım atmış olacağı söylenebilir.

Bir sonraki adımda aklımıza gelen soru ise insana başarı güdüsü vasıflarını kazandıran bu tevekkül anlayışına kimlerin sahip olduğu veya daha yakın durduğu olmuştur: teorik kabulden ibaret bir dindarlık bu konuda kafi midir, yoksa namaz örneğinde ele aldığımız aktif dindarlık, tevekkülün getirmesi beklenen olumlu bakış açısına sahip olmada anlamlı bir fark sebebi midir?

Çalışmamızın verileri incelendiğinde tevekkül anlayışına sahip kişilerde olması beklenen olumlu düşünce tarzının namaz kılma davranışı ile doğru orantılı değiştiği gözlemlenmiştir. Eldeki veriler genel manada daha sık namaz kılanlar lehine bir tablo arz etmektedir. Çaprazlama karşılaştırmaların yapıldığı tablolarda görülen farklar istatistiki açıdan anlamlıdır ve biri hariç hepsi de namaz kılma sıklığı arttıkça olumlu yönde anlamlı fark göstermiştir. Yani toplamda %88 oranında namaz kılanlar lehine fark ortaya çıkmıştır.

Türbe ziyaretlerine bakış açısı konusu bu hususta istisnadır. Bu konuda namaz kılma davranışı arttıkça olumlu yönde değişen bir fark olabileceğini belirtmiştik. Fakat sonuçlarda anlamlı bir fark çıkmamıştır. Yani türbe ziyaretleri hakkındaki halkın kanaatlerinin namaz kılmayla ciddi alakası görünmemektedir.

Bununla beraber, yine de türbe ziyaretleri maddesinin verileri savunduğumuz fikirlere zıt mahiyette de değildir. Zira namaz kılma davranışıyla artan bir olumsuzluk da söz konusu görünmemektedir. Bu tabloya göre artık günümüzde genel eğilim namaz kılan ve kılmayan kişilerde benzer şekilde batıl inançların azalması ve türbe ziyaretlerinin eskiye nazaran daha bilinçli yapılması şeklinde görülmektedir.

Bu noktada, verilerinin aslında beklenen bir durum olduğu, dini pratikleri yerine getiren insanların zaten tevekkül anlayışı yönüyle olaylara daha olumlu bakacağı gibi bir itirazın akla gelmesi mümkündür. Halbuki Ali Köse ve Ali Ayten gibi ülkemizin önde gelen din psikologlarının da belirttiği gibi, modernizmle birlikte insanların kutsal olan ile temasları azalsa da, kutsala olan ihtiyaçları azalmamaktadır.

Tevekkülün psikoloji literatüründeki karşılığı olumlu dini başa çıkma olarak geçmektedir ve bu başa çıkma tarzını sadece ibadet davranışlarını yerine getiren kimselerin benimsediği şeklinde genel bir kabul bulunmamaktadır.

Aynı şekilde, dini pratiklerini yerine getirmeyen insanların bile ciddi tehlikeler karşısında dua etme ve benzeri davranışlara yönelebildikleri bilinen bir husustur. Dolayısıyla tevekkül tavrının namaz kılma davranışıyla beraber olumlu yönde değişeceğini bir çalışma sonucuna dayanmadan iddia etmek zor görünmektedir. Ortaya koyduğumuz verilerin bu hususun netleşmesine müspet bir katkıda bulunmuş olduğunu ümit ediyoruz.

Anket sonuçlarını özetleyecek olursak, daha önce tartıştığımız türbe ziyaretlerine bakış maddesi haricinde bütün maddelerde, yani %88 oranında namaz kılma sıklığı arttıkça olumlu yönde değişen anlamlı bir fark söz konusudur.

Çalışmamız esas olarak din psikolojisi sahasında olmakla beraber, yapacağımız teklifler daha ziyade din eğitime yönelik olacaktır. Zira elimizdeki verilerin yansıttığı durum, teorik dini bilgiyi ameli boyuta taşımayı özendirici niteliktedir.

Buna göre, dinin teorisinin doğru öğrenilmesi, bu teorinin aktif dini davranış olarak yaşanır hale gelmesinin fertler planından başlayarak bütün bir toplumun gelişmesine, ve dolayısıyla aşağıda tekrar değineceğimiz başarı güdüsüne olumlu katkıda bulunması söz konusudur. Bunu en kapsamlı şekilde gerçekleştirebilmemizin yolunun ise örgün eğitim kanalıyla verilecek seviyeli bir din eğitime bağlı olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuad (1982), *el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul.
- AKSEKİ, A. HAMDİ (1958), *İslam Dini*, Diyanet İşleri Reisliği Yayınları, Ankara.
- ALLPORT, Gordon W. (2004), *Birey ve Dini*, terc. Bilal Sambur, Elis Yayınları, Ankara.
- ARBERRY, A. J (2004), *Tasavvuf: Müslüman Mistiklere Toplu Bakış*, terc. İbrahim Kapaklıkaya, Gelenek Yayınları, İstanbul.
- ARMANER, Neda (1980), *Din Psikolojisine Giriş*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- ARSLAN, Hasan (2008), *Ekonomik Kalkınmada Dinsel Tutum ve Davranışların Çift Yönlü Rolü*, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- AYDIN, Hayati (2008), "Kur'ân'da İrâde-Azm ve Tevekkül," *Tasavvuf Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 9, sayı: 22, ss. 59-79.
- AYTEN, Ali (2012), *Tanrı'ya Sığınmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-sosyal Bir Araştırma*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- BAYMUR, Feriha (1994), *Genel Psikoloji*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit (1975), *Gelişim Psikolojisi*, Binbaşoğlu Yayınevi, Ankara.
- BROMLEY, D. B. (1975), *Psychology of Human Ageing*, Penguin Books, Great Britain.
- BUHÂRÎ, Muhammed ibn İsmail (1987), *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*, terc. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- CERTEL, Hüseyin (2011), *Din Psikolojisi*, Tuğra Ofset, Isparta.
- CÜCELOĞLU, Doğan (2001), *Savaşçı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÇAPAN, Ergün (2012), *İlmihal: İman, İbadet, Ahlak*, Işık Yayınları, İstanbul.

- DARYAL, Ali Murat (2009), *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCİ, Mehmet (2009), *Hadislerle Tasavvuf Kültürü*, Vefa Yayınları, İstanbul.
- DÖNDÜREN, Hamdi (1992), *Şamil İslam Ansiklopedisi*, “Rüşd,” Şamil Yayınları: İstanbul.
- DÜZDAĞ, M. Ertuğrul (2004), *Mehmed Akif Ersoy*, Kaynak Kitaplığı, İstanbul.
- DODURGALI, Abdurrahman (2006), “Yetişkin Din Eğitimi Modeli,” *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri* içinde, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- EBÛ DAVÛD, Süleyman es-Sicistânî (1987), *Sünen-i Ebu Davûd Terceme ve Şerhi*, Haz. : Necati Yeniel ve Hüseyin Kayapınar, Şamil Yayınevi, İstanbul.
- ERİKSON, Erik H. (1984), *İnsanın Sekiz Çağı*, terc. Bedirhan Üstün, Vedat Şar, Birey Toplum Yayınları, Ankara.
- ERSOY, Mehmed Akif (2005), *Safahat*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.
- ERZURUMLU, İbrahim Hakkı (1999), *Marifetname*, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- EŞREFOĞLU, Rumi (1996), *Müzekkin Nüfus*, Merve Yayınları, İstanbul.
- FROMM, Erich (1995), *Umut Devrimi*, terc. Şemsa Yeğin, Payel Yayınevi, İstanbul.
- GAZÂLÎ, Ebu Halid Muhammed (1975), *İhyâ-yı Ulûmiddin*, terc. Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- (2004), *Kimya-yı Saadet*, terc. Ali Arslan, Yeni Şafak, İstanbul.
- GOLEMAN, Daniel (2007), *İş Başında Duygusal Zeka*, Varlık Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Ünver (2010), *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- (1987), “Modern Sanayi Toplumlarında Din: 2”, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi: 4.

- HAYTA, Akif (2000), “U.Ü. İlahiyat Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı Üzerine bir İnceleme,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 9, cilt 9.
- HOLM, Nils G. (2007), *Din Psikolojisine Giriş*, terc. Abdülkerîm Bahadır, İnsan Yayınları, İstanbul.
- İBN ARABÎ, Muhyiddîn (2009), *Marifet Kitabı*, İz Yayıncılık, terc: Hüseyin Şemsi Güneş, İstanbul.
- İMAMOĞLU, Abdülvahit (1996), *Mehmed Akif ve İnanan İnsan*, Ravza Yayınları, İstanbul.
- IZUTSU, Toshiko (2005), *İbn Arabî'nin Fusus'undaki Anahtar Kavramlar*, terc. Ahmed Yüksel Özemre, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- JUNG, Carl Gustav (1999), *Keşfedilmemiş Benlik*, terc. B. İlhan, C. E. Sılay, İlhan Yayınevi, İstanbul.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1983), *İnsan ve İnsanlar*, Beta Basım Yayın, İstanbul.
- KAHRAMAN, Yavuz (2011), “Girişimciliğin Oluşumu Ve Kültürle İlişkisi”, *SDÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, ss. 349-361.
- KANDEMİR, M. Yaşar (2001), *Peygamberimizden Hayat Ölçüleri* (Riyâzü's Salihîn Şerhi), Erkam Yayınları, İstanbul.
- KAYIKLIK, Hasan (2009), *Tasavvuf Psikolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KENNEDY, C. E. (2005), “Adulthood,” in: *The Encyclopedia of Human Development and Education*, Pergamon Press, New York.
- KILAVUZ, M. Akif (2003), *Yaşlanma Dönemi Din Eğitimi*, Arasta Yayınları, Bursa.
- KOÇ, Mustafa (2008), *Yetişkinlik Döneminde Dindarlık ile Benlik Kavramı Değişkenleri Arasındaki İlişki*, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- KÖYLÜ, Mustafa (2000), *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Etüt Yayınları, Samsun.

- KUNTAY, Mithat Cemal (1990), *Mehmet Akif*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerîm (2005), *Kuşeyrî Risâlesi*, Hazırlayan: Mehmet Günyüzlü, Yasin Yayınevi, İstanbul.
- KUTUB, Seyyit (1991), *Fî Zilâl'il Kur'ân* (Kur'ân'ın Gölgesinde), terc. Yakup Çiçek ve arkadaşları, Hikmet Yayınları, İstanbul.
- MCKENZIE, Leon (1998), "Yetişkin Din Eğitiminin Konusu ve Gayeleri," *Yüziüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, terc. İlhan Yıldız, Sayı: 2, ss: 287, 288.
- MUHÂSİBÎ, Hâris el- (2011), *Kalb Hayatı* (Er-Riâye Li Hukûkillah), terc. Abdülhakim Yüce, Işık Yayınları, İstanbul.
- MÜSLİM, B. El-Haccac (1983), *Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi*, terc. Ahmed Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- MUTÇALI, Serdar (1995), *Arapça Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınları, İstanbul.
- NECMÜDDÎN, el-Kübra (1996), *Tasavvufî Hayat*, Hazırlayan: Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- PARGAMENT, Kenneth (1997), *Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. New York: Guilford Press.
- PEKER, Hüseyin (2010), *Din Psikolojisi*, Çamlıca yayınları, İstanbul.
- ONUR, Bekir (1995), *Gelişim Psikolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara.
- SAĞIROĞLU, Tuğba (2009), *Mevlânâ'nun Mesnevî Adlı Eserinde Tevekkül Anlayışı*, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Ankara.
- SAMÎ, Şemseddin (1317), *Kamus-i Türki*, İkdâm Matbaası, İstanbul.
- SARIBAŞ, Hüseyin (2006), *Kur'ân ve Sünnet'te Sabır-İman İlişkisi*, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, Konya.
- SAYAR, Kemal (2011), *Sufî Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul.

SHEEHY, Gail (1977), *İnsan Yaşamında Yaş Dönemleri*, terc. Füsün Umar, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul.

SOLMAZ, Rabiye (2006), *Din Eğitimi Açısından Kur'ân ve Sünnet'te Tevekkül Kavramı*, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ŞEREFİLİ, İsmail (2008), *30-40 Yaş Arası Kişilerde İnanç-Korku İlişkisi*, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ŞİBLÎ, Mevlana Numani (2008), *Gazali*, terc. Yusuf Karaca, Kayıhan Yayınevi, İstanbul.

TARHAN, Nevzat (2010a), *İnanç Psikolojisi*, Timaş, İstanbul.

TARHAN, Nevzat (2010b), *Toplum Psikolojisi*, Timaş, İstanbul.

TARHAN, Nevzat (2012), *Güzel İnsan Modeli*, Timaş, İstanbul.

THOMAS, R. Murray (2005), *The Encyclopedia of Human Development and Education*, Pergamon Press, New York.

TİRMİZÎ, Ebu Muhammed (1977), *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, terc. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, Yunus Emre Yayınevi, İstanbul.

TOPÇU, Nurettin (1995), *Din Psikolojisi Bahisleri*, Derleyen: Abdülvahit İmamoğlu, Erzurum.

TÜRKCAN, Banu (2007), *Türkiyede İşsizlik Sigortası ve İşgücü Piyasasına Etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

UYSAL, Veysel (1996), *Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul.

ÜNAL, Ali (2007), *Allah Kelamı Kur'ân-ı Kerîm'in Açıklamalı Meali*, Define Yayınları, İstanbul.

VOGEL, Linda J. (1995), "Spiritual Development in Later Life," in *Aging, Spirituality and Religion*, Fortress Press, Minneapolis.

YAVUZ, Adem (2009), *18-25 Yaş Arası Üniversite Gençliğinde Dini İnanç ve Umutsuzluk İlişkisi*, Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

YAZIR, Muhammed Hamdi (1979), *Hak Dîni Kur'ân Dili I-X*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul.

YEĞİN, Abdullah ve arkadaşları (2000), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lügat*, Türdav, İstanbul.

YILDIRIM, Suat (2005), *Kur'ân-ı Hakim'in Açıklamalı Meali*, Işık Yayınları, İstanbul.

YILMAZ, Emre (2009), *Türbe Ziyaretlerinin Fert Üzerindeki Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ZEL, Uğur (2001), *Kişilik ve Liderlik*, Sözkese Matbaa, Ankara.

EKLER

EK 1. ANKET FORMU

Saygıdeğer Katılımcı,

Bu anket, Din Psikolojisi alanında yapmakta olduğumuz araştırmaya önemli bir veri kaynağıdır. Görüşlerinizi samimi olarak belirtmeniz araştırmamıza gerçeğe uygun sonuçlar kazandıracaktır. Anketimize vereceğiniz cevaplar tamamen bilimsel amaçlar için kullanılacaktır. Sonuçlar bütün olarak değerlendirileceği için isminizi belirtmeniz gerekli değildir. Lütfen hiçbir soruyu eksik bırakmayınız.

Araştırmamıza gösterdiğiniz ilgi ve katkı için teşekkür ederiz.

Korkut Altay

S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Din Psikolojisi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

1- Cinsiyetiniz?

( ) Erkek ( ) Kadın

2- Yaşınız?

(a) 20-29

(b) 30-39

(c) 40-49

(d) 50-60

3- Öğrenim durumunuz? (En son mezun olduğunuz okul)

- (a) İlkokul
- (b) Ortaokul
- (c) Lise
- (d) Üniversite-Yüksekokul

4- Sosyo-Ekonomik durumunuz?

- (a) Ortanın altı
- (c) Orta
- (d) Ortanın üstü

5- Dini eğitiminizi daha çok nereden aldınız? (En belirleyici olanı işaretleyiniz)

- (a) Ailemden
- (b) Okulda Din Kültürü derslerinden
- (c) Camilerden
- (d) İmam-Hatip Lisesi mezunuyum
- (e) Kuran kurslarından

6- Namaz kılar mısınız?

- (a) Beş vakit kılarım
- (b) Cuma günleri kılarım
- (c) Ara sıra kılarım
- (d) Bayram-kandil gibi mübarek günlerde kıldığım olur.
- (e) Hiç kılmam

7- Aşağıda “tevekkül etmek” ifadesinden ne anladığımız sorulmaktadır. İlk iki tanımdan birisi fikrinizi ifade ediyorsa işaretleyiniz. Yetersiz buluyorsanız lütfen “diğer” diye başlayan boşluk kısmına kısaca kendi tanımınızı yazınız.

a) Tevekkül insanın önce kendine düşen tedbiri alması, ister hayırlı netice elde etsin ister musibete maruz kalsın her durumda Allah’a dayanıp sadece O’na güvenmesidir.

b) Tevekkül etmek deyince biraz pasif kadercilik ve tembellik aklıma geliyor. İnsan her zaman kontrolü elinde bulundurmaya bakmalı.

c) (diğer) .....

.....

.....

Lütfen aşağıdaki ifadeleri okuyup altındaki üç seçenektен size en uygun olanı işaretleyiniz.

8- İnanan bir insan “istisnasız” her işinde Allah'a tevekkül etmelidir.

- a) Katılıyorum
- b) Katılmıyorum
- c) Kararsızım

9- Kaygılandığım bir hususta çevremden aldığım hiçbir (din harici) cesaretlendirme gayreti beni tevekkül etmek kadar rahatlatmaz.

- a) Katılıyorum
- b) Katılmıyorum
- c) Kararsızım

10- “Gelecek kaygısının en iyi ilacı mal ve para biriktirmek değil hakkıyla tevekkül etmektir.”

- a) Katılıyorum
- b) Katılmıyorum
- c) Kararsızım

11- “Zengin bir adamın tevekkül etme ihtiyacı daha azdır.”

- a) Katılıyorum
- b) Katılmıyorum
- c) Kararsızım

12- Malını (ev, dükkân vb.) sigorta ettirmek insanda Allah’a sığınma ve tevekkül etme duygusunu zayıflatabilir.

- a) Katılıyorum
- b) Katılmıyorum
- c) Kararsızım

13- Devletin işsiz kalanlara işsizlik parası vermesi tevekkül duygusunu zayıflatabilir.

- a) Katılıyorum
- b) Katılmıyorum
- c) Kararsızım

14- “Hastalanınca doktora gideriz, ilaç alırız ama şifa daima Allah’tandır.”

- a) Katılıyorum
- b) Katılmıyorum
- c) Kararsızım

15- Mübarek bir zatın türbesini ziyaret etmek normaldir, ama bir dileği yerine gelsin diye türbe ziyareti yapılırsa Allah’a tevekkül adına hata edilmiş olur.

- a) Katılıyorum
- b) Katılmıyorum
- c) Kararsızım

16- “Celaleddin Harzemşah savaşa giderken kendisine ‘galip geleceksiniz’ denildiğinde, cevap olarak: ‘ben vazifemi yapıyorum, zafer veya mağlubiyet vermek Allah’a aittir’ demesi, ideal manada tevekkül etmektir.”

- a) Katılıyorum
- b) Katılmıyorum
- c) Kararsızım

ÖZGEÇMİŞ

Korkut Altay 1971’de İngiltere’de doğdu. İstanbul Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği bölümünden 1997 yılında mezun oldu. Aynı yıl İngilizce öğretmeni olarak çalışmaya başladı. 2003 yılından beri ise İngilizce tercümanlık yapmaktadır. Sakarya Üniversitesinde Din Psikolojisi dalında yüksek lisans yapmakta olan Korkut Altay, evli ve iki çocuk babasıdır.